

ТАНЯ
МАЛЯРЧУК

БІОГРАФІЯ
ВИПАДКОВОГО
ЧУДА

ТАНЯ
МАЛЯРЧУК

БІОГРАФІЯ ВИГЛАДКОВОГО ЧУДА

Роман

ВИДАВНИЦТВО
КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЯ

Харків
2012

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР
М21

Жодну з частин даного видання
не можна копіювати або відтворювати
в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Віталія Котляр*

ISBN 978-966-14-4224-4 (PDF)

© Малярчук Т. В., 2012
© Книжковий клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
видання українською
мовою, 2012
© Книжковий клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
художнє оформлення,
2012

*Ein Hund, der stirbt und
der weiß, daß er stirbt wie
ein Hund, und der sagen
kann, daß er weiß, daß er
stirbt wie ein Hund —
ist ein Mensch.*

Erich Fried

*Пес, який вмирає і знає,
що вмирає як пес, і який
може сказати, що знає,
що вмирає як пес, —
це людина.*

Еріх Фрід

1

Як вона називала себе та інших

Лена народилась у Сан-Франциско і називалася Лена.

Сан-Франциско — невелике українське містечко більше на захід, ніж на схід. Таку назву воно отримало у пам'ять про тих, хто на початку 20-го століття виїхав до Сполучених Штатів у пошуках країни мрій. Ті, що залишилися, сказали: «А нам і тут Америка. І назвали своє місто Сан-Франциско».

Після Другої світової комуністи, звичайно, перейменували його, але Лена й далі називала батьківщину на американський манір і навіть казала, що реальне, американське Сан-Франциско, куди менш реальне, ніж українське.

Саму ж себе Лена завжди називала Леною і ніяк інакше. Вона могла би бути Оленою чи Оленкою, але ці два варіанти ненавиділа більше, ніж російське Лена. А «російське» вона ненавиділа так само, як і більшість мешканців Західної України, раз і назавжди.

Напевно, у помсту російське причепилося до її імені, і вона вже ніколи нікуди від нього не поділася. Так завжди стається з тим, що ненавидиш, воно ніколи тебе не відпускає.

Малою Лену примусили вивчити напам'ять віршик із читанки про маленьку Оленку, і перший його рядок

звучав так: «Оленко маленька, чому ти *раденька?*»
А ця Оленка відповідає: «Бо в мене весела сім'я!»

Леніні родичі дуже тішилися і безперервно просили її розповідати цей віршик. Лена червоніла і відпрошувалась, але видно було, що родичі не поступляться. Тому вона все-таки вставала з-за столу і голосно викрикувала: «Оленко маленька, чому ти *дурненька?* Бо в мене весела сім'я!» Потім Лена мала неприємності, її ставили в куток або просто не розмовляли з нею день-два.

Ім'я Оленка асоціювалося Лені з дурістю, а бути дурною — це єдине, чого вона все життя намагалася уникнути і чого не уникла.

У дитинстві вона боялася щось втратити, чогось недознати і тому бути дурною. Пізніше зрозуміла, що від цього все одно не втечеш і мудрість не залежить від кількості прочитаних книжок. Мудрість, казала Лена, залежить від сміливості зізнатися, що і як думаєш. Треба мати свою думку, і тоді, може, прийде мудрість. Але думку обов'язково треба мати. При цьому треба також уважно слухати інших людей і вирішувати, чи ти згодний з їхньою думкою, чи залишаєшся при своїй. Важливо бути перед собою чесним. Важливо переймати думки інших, якщо вони ліпші за твої.

У тому, що Лена ненавиділа все російське, вона сама взагалі-то не винна. По-перше, вона народилася там, де не любити Росію — справа історичної справедливості. По-друге, Лена пішла у дитячий садок якраз тоді, коли виховательки і няні здирали портрет Леніна зі стіни в актовому залі. Вони, було видно, ненавиділи його від усього серця. У дитсадку Лені багато разів пояснювали, що Україна дуже натерпілась від Леніна, і від комуністів, і від багатьох інших росіян. І тому Росію нема за що любити. До комуністів була

Російська імперія, яка називала Україну Малоросією і забороняла українську мову. Розповідали про тюрми, де сиділи та вмирили українці, про Сибір, куди українців висилали на вірну смерть серед снігів, тундр і білих ведмедів. Її вчили співати пісні, в яких молоді українські хлопці йшли на війну, щоб захистити рідний край, зазвичай залишаючи вдома вагітну наречену. Лені було дуже шкода цю наречену.

Лена знала в деталях біографію Шевченка Тараса Григоровича і завжди плакала на тому місці, де маленький Тарас хоче вчитися, а п'яний дяк б'є його і примушує босим носити взимку воду з річки. Невідомо, чи казали Лені, що п'яний дяк був росіянином, чи ні. Можливо, він був поляком. Поляків Лена теж не любила, але це вже інша історія.

Тоді ж, у дитсадку, Лена пережила психологічну травму, пов'язану з російською мовою.

Вихователів у неї було багато, всі жіночки середніх років зі штучними куцями завитульками на голові й безмежною любов'ю до рідного краю. Вони нічим більше не запам'яталися. Але одна вихователька кардинально відрізнялася від інших. Вона була старша. Мала довге сиве волосся, яке завжди закручувала в здоровенну ґулю на потилиці. Ця ґуля була більша за саму голову. І вихователька не любила рідний край.

Лена з нею, щоправда, про рідний край не говорила, але було очевидно, що вихователька його не любила. Не згадувала, на відміну від інших, про рідний край жодним словом. Вона розмовляла з дітьми російською, що було дуже дивно на тлі гіперпатріотичного дитячого садка. Замість Леніна в актовому залі почепили чимось схожий на свого попередника портрет Шевченка, також у повний зріст, і всі дивилися на нього з повагою і страхом, як на ікону.

Одна ця вихователька поводитися інакше. Може, не знала, хто такий Шевченко, може, не вважала його гідним посісти місце вождя.

Вихователька прожила в Сан-Франциско все життя, але так і не навчилася говорити по-людськи. Або не хотіла, або не могла. Її російська звучала комічно, з виразним українським акцентом, упереміш із українськими словами, котрі вона вставляла, як правило, не туди, куди треба. Напевно, жилося виховательці тяжко, бо з такою мовою серед чужих надто не пощасливієш.

Лена називала її Великою Гулею.

Велика Гуля любила дітей, зокрема Лену. Вона вчила її співати і завжди казала, що з Лени вийдуть великі люди. Невідомо, звідки ці великі люди мали конкретно вийти, з якої саме частини Лениного тіла, але тоді Лена страшенно собою пишалась і співала так голосно, аж дзеленчали шиби у вікнах.

Велика Гуля також казала Лені, що та виросте вродливою жінкою і матиме вродливого чоловіка і вродливих дітей. Це було очевидною брехнею. Лена мала пампулястий тулуб і коротке, нерівно стрижене тупими ножицями волосся. Вихователька казала Лені, що не варто зараз перейматися своїм тулубом і волоссям, бо в дитинстві всі люди негарні. І це теж була неправда, адже навколо себе Лена бачила інших дівчаток, із довгими світлими косами, в пишних сукенках, із мов намальованими личками.

Зате Лена найголосніше співала, і Велика Гуля казала російською мовою, що з неї виростуть великі люди.

Якось виховательку викликала до себе директриса дитсадка і наказала їй спілкуватися з дітьми тільки українською. Вихователька пообіцяла виконати наказ. Місяць або й два вона пробувала, як могла, з усіх сил, але ці спроби виглядали жалюгідно. Їй

просто не повертався язик. Ламався на півслові. Замість «Добрий день, діти» вона говорила «Добрий день, дити». «Дити» реготали, Велика Ґуля плакала. Лена пробувала під час сонної години поговорити з нею, аби трохи заспокоїти. Щоб віддячити їй за великих людей.

— Ну, ви ж розумієте, — казала Лена, — Росія дуже погана і зла країна. Через неї повмирало багато українців. У Сибіру і на Білому морі теж.

У виховательки від сліз почервоніло і спухло лице. Вона мовчала, і це мовчання не давало Лені спокою.

Лена вела далі:

— Скажіть, а ви росіянка? Бо якщо ви росіянка, то могли би бути моїм ворогом.

— Я росіянка, — сміливо відповіла Велика Ґуля невідомо якою мовою.

— Ну, значить, ви добра росіянка. Бувають і такі.

Не втрималась і пішла на аудієнцію до директриси.

Ця директриса була дуже суворою. Дітей від одного її погляду кидало в холодний піт, але заради доброї справи Лена переконала себе, що вистоїть.

Тихо постукала у двері її кабінету і, не дочекавшись відповіді, просунула голову всередину. Директриса сиділа за своїм столом, у незмінному білому халаті, який чомусь носила в дитсадку так, ніби в лікарні.

— Що таке?! — крикнула вона нервово.

Лена пролізла в кабінет, як ласка, про яку їй розповідали, що вона вміє пролізати крізь найменші, мікроскопічні шпари, розтягуючи і розпласкуючи тіло як завгодно. Ну от, Лена, як ласка, пролізла крізь прочинені двері й тремтячим голосом зацебеніла:

— Я хочу вас, пані директрисо... Директрисо Васи́лівно, попросити, щоб ви дозволили їй говорити з нами російською мовою. Або хоча б зі мною. Бо я все розумію. Мені не тяжко.

Директриса суворо дивилася на Лену, а та далі щось бурмотіла, і це бурмотіння плавно переходило в плач. Директриса мала сіро-залізно-бліде обличчя. Воно іноді, як того вимагала посада, вичавлювало з себе таку ж залізну посмішку, від якої діти ставали заїками або пісялися в ліжко років так до двадцяти. Цього разу, на щастя чи ні, директриса не усміхалася.

— Послухай мене, — прошипіла вона з типовою педагогічною інтонацією. — Як тебе звати?

— Лена...

— Не Лена, а Оленка! Послухай мене, Оленко. Ти українка і ніколи не повинна про це забувати. Твої діди і прадіди віддали свої життя, щоб ти могла називатися українкою.

— Мій дід живий, — устигла вклинити Лена. — Тільки що п'є багато. А прадід помер, це правда. Старенький був дуже.

— Ти мене не чуєш, Оленко! Я говорю не про твоїх діда і прадіда, а про чужих. Про багатьох інших дідів і прадідів.

— А! Ну так би й сказали зразу!

— ...які віддали свої життя за Україну. Вони померли, а ти живеш. У вільній Україні. І ти не маєш права зрадити цю країну. Будеш жити і працювати на благо цієї країни і говоритимеш українською мовою, яка збереглася лише завдяки твоїм дідам і прадідам.

Лена знову стрепенулася.

— ...я хотіла сказати, завдяки іншим багатьом дідам і прадідам, які поклали свої голови, щоб українська мова могла вільно звучати далі.

Лена ще трохи послушала, щоб виглядати вихованою і не викликати зайвого гніву, а тоді все-таки повернулася до головного:

— То ви дозволите їй говорити з нами російською? Директриса озвіріла.

— Ти негідна називатися українкою! Отак от зраджувати рідну мову, коли твої діди і прадіди лежать в землі!

— Мій дід ще живий...

— Геть звідси! Манкурт!

Лена прожогом вилетіла з кабінету, на ходу аналізуючи, до якої категорії образливих слів належить слово «манкурт», а Велика Гуля мала через цю розмову ще більші проблеми. Директриса скликала спеціальну комісію, щось на кшталт публічного суду, який мав остаточно вирішити її долю.

Але доля вирішилася сама по собі, як то переважно й буває.

Лена дуже добре запам'ятала той день.

Був травень, усе цвіло та пахло. Лені купили нову сукенку, що тоді траплялося рідко, бо її батьки вже давно працювали без зарплатні. Сукенка, бордова, з мініатюрними кленовими листочками, була десь на два розміри менша, ніж потрібно.

Коли решта дітей позасинали на обід, Лена прийшла до Великої Гулі й сказала, що не спатиме, бо не хоче знімати своє нове вбрання. Насправді Лена просто не могла його зняти, боялася, що або порве, або задихнеться під час процесу. Велика Гуля все зрозуміла і дозволила дівчинці посидіти з нею в класі.

Велика Гуля ліпила з пластиліну голубого лебедя. Вона взагалі любила голубий колір. Сказала Лені:

— Заплющ очі й уяви райдугу.

Лена робила все, як Велика Гуля казала, але райдуга не приходила.

— Ти знаєш, що таке райдуга?

— Знаю, — збрехала Лена.

Вона, звичайно, бачила раніше райдуги, але гадки не мала, звідки вони беруться і куди зникають. Ленин

дід казав, що райдуги — це мости між річками, але, імовірно, він брехав, бо взагалі любив збрехнути.

— Райдуга — це кольори, які іноді збираються всі разом, щоб прикрасити цей світ, — сказала Велика Ґуля. — Перерахуй кольори, які ти знаєш.

— Білий, чорний, червоний, зелений, жовтий...

Але вихователька зупинила Лену:

— Білий і чорний — це не кольори.

— Як це не кольори? Он у вас біла сорочка.

— Тобі здається, що вона біла. Насправді у ній уже є всі кольори. Це всі кольори разом. Це чудо.

— Ну, я не бачу інших кольорів, тільки білий.

— На те воно й чудо, що його не видно. Чудеса треба вміти бачити. Треба вчитися їх бачити.

— Ви мене навчите?

— Навчу, — сумно сказала Велика Ґуля, доліплюючи своєму лебедеві пластилінову голову.

Надворі починалася справжня травнева гроза. Стало темно, як уночі. Десь неподалік завили бездомні собаки.

— У такі грози у міста приїжджає чорний вершник на чорному коні, — сказала Велика Ґуля.

— Я його ніколи не бачила, — відповіла Лена.

— Правильно, його ніхто не бачив, бо в грозу всі сидять удома. А він тоді роз'їжджає на коні містом.

— Що йому треба?

— Ніхто не знає. Може, він просто прогулюється, а може, щось шукає.

Велика Ґуля часто розповідала дітям усілякі неймовірні, деколи навіть страхітливі історії. Про надприродні сили, про вулкани, про інопланетян і привидів у покинутих замках. Діти слухали її з роззявленими ротами. Потім, до речі, вони переказували ці історії своїм батькам, і обурені батьки ходили до директриси писати на виховательку скарги.

Надворі загриміло і заблискало. Сполошені діти в самих лишень трусах поприбігали до класу.

— Вертайтеся в ліжка, — сказала Велика Ґуля, — я зараз прийду до вас, тільки вікно зачиню.

Вихователька встала з-за столу і рушила зачиняти вікно.

І тоді у повітрі щось зблиснуло.

Вогняна куля, як футбольний м'яч завбільшки, повисла посеред кімнати над дитячими головами, метаючи на всі боки короткі білі іскри. Куля дрижала, але ніби й завмерла на місці в якомусь моторошному очікуванні. Усі діти теж завмерли, заворожено за нею спостерігаючи, з очей від яскравого світла потекли сльози.

Лена знала природу цієї кулі. Вона мільйон разів чула від виховательки про феномен кульової блискавки. Тоді це була популярна тема всіх науково-фантастичних журналів. Усі говорили про кульові блискавки, але ніхто їх не бачив. Усі знали, що не можна панікувати і тікати від неї, не можна рухатись, але не знали, як довго, бо не було жодного свідка цього дивовижного явища. Жодного живого.

Вихователька теж зрозуміла, що це таке. Лена помітила страх в її очах і трохи здивувалась, бо думала, що хто-хто, а Велика Ґуля повинна вміти викрутитися.

Усе тривало лічені секунди. Діти, затерплі від жаху, в самих трусах, уже були готові кинутися навтьокки. Велика Ґуля їх випередила. Вона рвонула подальше до вікна і крикнула що було сили:

— Ну хіба ЦЕ не чудо, Лено?!

Тієї ж миті вогняна куля теж зірвалася з місця, і вихователька спалахнула всіма кольорами райдуги. Діти запищали, Лена стояла і дивилася.

Велика Гуля потонула в кольорах, розчинилась, ніби її ніколи не було. Тільки нестерпно бридкий запах горілої плоті нагадував про колишнє існування виховательки.

Лена далі стояла й дивилася, коли у клас на дитячий вереск збігся весь дитсадок. Директриса розпитувала дітей, що сталося, але це була марна справа, ніхто не міг вимовити й слова, всі плакали, кілька дітей упали на підлогу непритомні. Директриса питала Лену:

— Оленко, що сталося? Де вихователька?

На столі Великої Гулі красувався голубий пластиліновий лебідь. Лена взяла його собі.

— Оленко, Оленко! — кричала їй директриса.

Лена сказала:

— Я не Оленка. Я Лена.

І пішла додому.

Потім кілька місяців вона розмовляла тільки російською мовою. Лікарі сказали, що це наслідок пережитого шоку і що Лені це легко обійшлося, бо деякі інші діти взагалі перестали говорити.

Лену перевели в інший садок, а в попередньому при вході повісили меморіальну табличку на честь Великої Гулі. «Вона врятувала дітей ціною власного життя». Лена цієї таблички ніколи не бачила, бо була дуже зайнята.

Усе чекала, коли нарешті з неї полізуть великі люди.

* * *

У школі Лена добре вчилася і багато читала, бо думала, що нічого іншого їй не дано. З нею ніхто не товаришував, вона завжди була на самоті зі своїми книжками і підручниками, у вигаданому світі, який дуже мало чим нагадував той світ, який ми знаємо.

До Лени тяглися лише якісь побиті життям, упосліджені істоти. Пізніше вона описала це у спогадах під назвою «Внутрішня краса упосліджених людей»:

«Нещасні та нікому, крім мене, не потрібні. Такою, наприклад, була Іванка, моя тодішня найкраща подруга. Я називала її Псом, і вона не ображалась. Підозрюю, їй навіть це подобалося. Пес ледве до шостого класу навчилася читати і писати. Вона була проста і добра, погоджувалася на всі мої авантюри, йшла зі мною всюди, і, якби я сказала, ходімо на край світу, вона погодилась би. В її сім'ї, крім неї, було ще дванадцятьоро людей, тому Пес проводила весь свій час на вулиці або в мене вдома. Я її годувала, розповідала їй свої небилиці, чесала її, деколи вона була моєю лялькою».

У школі вони сиділи за однією партою, і Пес завжди переписувала завдання з Лениного зошита, примудряючись при цьому все одно робити помилки й отримувати двійки. Але оцінки їй були неважливі, й школа теж. Пес ні про що не шкодувала, бо, щоб шкодувати, треба вміти думати, а вона цього не вміла, тому була щасливою і безтурботною. Лена, взявши відповідальність за Псову освіту на себе, переповідала їй вивчене з біології та фізики, з обох літератур — української і світової, з історії — це Лена особливо любила, бо не відчувала жодних заборон і фантазувала скільки влізе. Лена не вважала історію за науку і не вірила в неї. Кілька разів Пес за це поплатилася, бовкнувши на уроці щось, що почула від Лени, і суворий учитель історії України так розлютився, що вигнав її з класу.

Тоді Пес уперше образилась на Лену. Засумнівалася в її авторитеті. Але, оскільки не мала куди дітися, незабаром усе одно повернулася. Вона сказала:

— Лено, ти брехло.

— А ти, Пес, дурна.

Так вони поговорили і знову стали товаришками.

Іншою упослідженою істотою в оточенні Лени була флористка, завідувачка шкільної теплиці. Літня жінка з однією ногою, коротшою за іншу на дванадцять сантиметрів. Під час ходьби вона нагадувала корабель, який морські хвилі перевалюють із боку на бік і несуть усе далі від берега. Лена називала її бабою Лідою.

У теплиці баби Ліди були справжні джунглі, там пахло вогкістю, теплом і озоном. При вході красувався гігантський багатометровий фікус, далі треба було продиратися крізь хащі розкішних монстер із вороже настовбурченими, посіченими, схожими на щупальця восьминогів листками. Далі рядами росли агави та волохаті кактуси, ніби припорошені снігом, і ще сотні, тисячі найрізноманітніших рослин, яких Лена більше ніколи ніде не бачила.

Баба Ліда поливала свої ліси розчином із курячого посліду, і тому, казала вона, все так росте і буяє. Як на дріжджах. Кактуси цвіли цілорічно, монстери давали плоди, що для них, субтропічних, геть не властиво у помірному кліматі. Навіть звичайні мушкательки — пеларгонія по-науковому — виглядали в баби Ліди як екзотичні царівни.

Лена з Псом проводили в теплиці весь післяобідній час. Вони сиділи на крихітних стільчиках під монстерами і спостерігали за тим, як росли ліси баби Ліди. Іноді в теплицю заходила шкільна директриса, товста потворна фурія з густо нафарбованими жаб'ячими губами (Лені чомусь ніколи не щастило зустріти нормальних людей на цій посаді). Вона завжди скандалила в теплиці, а Лена сиділа на стільчику й уявляла, як багатометровий фікус, котрий усе це теж чув, забиває директрису своєю най-

товстішою гілкою у бетонну тепличну підлогу. Щоб вона замовкла нарешті, щоб перестала до баби Ліди чіплятися.

Директриса кричала:

— Лідо! Що за джунглі?! Куди я всі ці вазони діну?! Мені не треба фікусів і монстер! Вони ж у жоден кабінет не влізуть! А ці кактуси?! Нащо вони тут? Діти в школі повиколюють собі колючками очі! Це ж кримінал!

— У мене є й інші вазони, — тихо відповідала баба Ліда. — Ось гортензії які гарні, кали вже зацвіли...

Але директрису не цікавили гортензії і кали. Вона просто ненавиділа бабу Ліду, і Лена тоді зрозуміла, що бувають і такі люди, які ненавидять просто так.

Узимку баба Ліда тримала в теплиці квочок із курчатами. Вона ховала їх у ящиках під стелажми і прикривала вазонами. В її крихітній дерев'яній хаті, недалеко від школи, було страшенно холодно, а тут, у теплиці, тепло і затишно. Курям, за всіма ознаками, зимувати в джунглях подобалося. Вони дарували рослинам свій послід, а рослини у відповідь — своє тепло.

Директриса нічого про курник у теплиці не знала і не повинна була дізнатися. Коли вона приходила сюди з плановою перевіркою, баба Ліда накривала ящики дошками і кури сиділи там тихо, як миші.

Якось директриса нагрянула без попередження, і баба Ліда не встигла приховати свій злочин. Директриса почала було, як завжди, кричати з приводу нового сімейства сукулентних, аж раптом почула писк невідомого походження. Вона нашорошила вуха, а баба Ліда зблідла.

— Що це, Лідо?! Що це пищить?

— Я нічого не чула...

— Ні-ні, щось пищить, ніби... — директриса уважно прислухалась, — ...ніби миші... або кури...

— У теплиці нема мишей, Раїсо Володимирівно, інакше вони б вазони погризли... а кури... звідки їм тут узятися?

Директриса кинулася поміж стелажів. Баба Ліда, бліда як смерть, залишилася стояти біля входу. За курей у теплиці вона, без сумніву, втратила б роботу.

Тоді її врятувала Пес, неабияк здивувавши Лену своєю кмітливістю. Пес вискочила з-під стелажів і запищала так майстерно і так голосно, як ціле стадо курей не змогло би повторити. Директриса сахнулася вбік і перекинула на себе відро з розмоклим курячим добривом.

— Що це таке, Лідо! Що це за гімно тут?!

Невідомо, що вона розуміла під «гімном» — курячий послід чи пискляву Іванку. Її чорні начищені черевики і блискучий сріблястий костюм були заляпані продуктами пташиного травлення.

— Це курячий послід. Я поливаю ним вазони, так вони краще ростуть.

— Щоб я цього тут більше не бачила! Гімном вазони поливати! Ти здуріла?!

— Більше не буду, — пообіцяла баба Ліда, всміхаючись.

Тоді вона зберегла місце роботи, але ненадовго. Директриса все одно знайшла привід вигнати бабу Ліду і прибрати теплицю з усіма її зеленими мешканцями до своїх рук.

Лена ще приходила сюди за звичкою і бачила, як незворотно стрімко йшов процес вимирання. Фікус пожовк і втратив усе листя. Через рік його порубали на дрова. Монстери директриса спрочала у новомодні офіси крутеликам. Казали, що по двісті доларів за штуку. Кактуси позасихали. Одні мушкательки трималися найдовше, вони взагалі дуже живучі рослини і вмирають, уже коли справді немає іншого виходу.

Після теплиці баба Ліда пішла працювати прибиральницею в поліклініку.

Вона за життя перепрацювала на всіх можливих найчорніших роботах. Теплиця насправді була єдиним більш-менш пристойним винятком. Яюсь не щастило бабі Ліді, і вона сама казала про це Лені. Вона говорила:

— Це все — розплата. Я сама винна в тому, що живу як злидень. Коли я виправлю те, що накоїла в минулому, стане легше. Не в цьому житті, ні-ні, можливо, в наступному. Або через одне.

Баба Ліда захоплювалася езотерикою і багатьма іншими подібними вченнями про приховані знання і світи. Вона читала Блаватську і Реріха, читала псевдонаукові книжки про шлях аріїв, цілими днями розкладала пасьянси, відчитувала зашифровані у Біблії послання, вірила у знаки та прикмети і заготовлювала на зиму варення з трояндових пелюсток. Лена потім казала, що спосіб баби Ліді перебути це життя був іще не найбожевільнішим з усіх можливих. Могло бути значно гірше, але баба Ліда трималась і ніколи не впадала у відчай.

Вона казала:

— У молодості я була дуже вродливою. За мною натовпами бігали хлопці, але я не звертала на них уваги. Ображала їх, насміхалася з них. Горда дуже була. А потім почалася війна, і мені в живіт потрапив осколок бомби. Оперували мене на лінії фронту, серед катакомб і антисанітарії, без знеболювального, рану залили самогоном. Лікар не вірив, що я виживу, тому зашивав мене, як свиню. На нього чекали сотні інших поранених солдатів. Але я вижила. І після того, Лено, не минуло жодного дня, коли б я про це не пошкодувала. Усі мої родичі загинули на війні, всі знайомі. У сімнадцять років я почала блудити світом і ніде не знайшла справжнього дому.

Після операції нога баби Ліди вкоротилась на дванадцять сантиметрів, і баба Ліда стала калікою. У 1950-х вона приїхала до Сан-Франциско і влаштувалась на свою першу роботу прибиральниці. Мила громадські туалети. Там баба Ліда познайомилася з молодим хлопцем, який випадково зайшов справити малу нужду, і закохалась у нього по вуха. Хлопець, судячи з усього, теж не був байдужим.

Їхній роман із перемінними успіхами тягнувся роками. Батьки хлопця — чи то поважні професори, чи впливові стоматологи — не схвалили союз єдиного сина і прилюдної каліки. Вони пробували відкупитись, погрожували бабі Ліді, навіть кілька разів запроторювали її до в'язниці за вигадані крадіжки. Коли жоден план не спрацював, вони відрядили свого сина на роботу у Владивосток. Баба Ліда тоді якраз народила від нього доньку.

Цей хлопець не те що був поганий, казала Лені баба Ліда, просто слабовольний. Він любив мене, казала вона, він писав мені листи й обіцяв щось придумати. Через кілька років листи перестали приходити. Очевидно, нічого придумати не вдалось. У нього взагалі було туго з фантазією.

Хлопцеві батьки іноді передавали доньці баби Ліди скромні подарунки до Нового року. Баба Ліда казала, що це від Діда Мороза, і донька вірила у Діда Мороза, поки їй не виповнилося вісімнадцять.

— Подивись на мене, Лено, — казала баба Ліда, — за що було мене любити? Каліка без сім'ї і дому, все своє життя проприбирала. Скільки зусиль, скільки переробленої роботи, а світ усе одно не став чистішим.

Бабі Ліді снівся завжди один і той же кошмар. Ніби вона літає попід стелею, а кімнатою бігають люди в білих халатах і намагаються її впіймати. У кімнаті стоїть гігантська м'ясорубка. Вона працює на повну

потужність. Меле. Баба Ліда чує звук хрускоту людських кісток і дуже боїться, чує запах крові, крик маленьких дітей і стогін гордих чоловіків. Тоді помічає відчинену квартиру. Вилітає туди, каже собі, слава Богу, врятувалась, пронесло, тепер я вільна. Аж там, по той бік квартирки така самісінька кімната, така сама м'ясорубка, так само меле.

Лена так боялася цієї м'ясорубки зі снів баби Ліди, що також почала її снити. Баба Ліда заспокоювала:

— Тобі нічого боятися. У тебе є родина, ти добре вчишся. У тебе буде по-інакшому.

Лена наминала її трояндове варення і підтакувала.

— У мене самі п'ятірки, — казала вона, — з мене виростуть великі люди.

— Ну, дивись, не забудь бабу Ліду, коли виростеш великою людиною.

— Я не забуду! Я буду приходити!

Із плином часу баба Ліда стала схожа на добру Бабу-Ягу. Лена бачилася з нею раз на рік, іноді — раз на два роки. Вони завжди говорили про «високі матерії», напевно, тому, що людям, які знали лише «низькі», приємно іноді помріяти.

А потім Лена забула про бабу Ліду. Їм було не по дорозі. Одна ще дуже хотіла жити, інша вже нажила-ся і чекала чогось нового.

2

Бог на небі і на землі

Десь у сьомому класі в Лени почалися серйозні проблеми з вірою.

Бог, якому Лена чемно молилась кожного вечора і кожного ранку, раптом втратив над нею владу, бо якось дуже несерйозно виглядав. Лені розповіла про нього її старенька бабця. Вона позичила його Лені, віддала ненадовго в користування, поки Лена знайде свого власного. Бабця навчила Лену молитися, що вона сама робила без винятку кожного дня, до світанку і після заходу сонця. У бабці було два Боги: один висів на стіні в літній кухні (цей Лені подобався більше), а другий — у кімнаті, де вона спала зі своїм дідом. Уранці бабця молилася другому, ввечері — першому, після того як мила ноги. Зуби бабця, до речі, ніколи не чистила. Лена вже пізніше зрозуміла чому. В неї їх уже не було.

Ленина бабця ввечері мила лице і ноги, знімала робочий одяг і, у самій сорочці, довгій, аж до п'ят, худа як тріска, складала перед грудьми руки і молилася невідомою Лені мовою. Початок завжди був однаковий і вимовлявся одним словом: «Очченашежиесинанебесі». Лена сиділа на тапчані поруч, ніг не мила, бо було ліньки, і слухала. Їй подобався бабцин Бог, якого Лена так і називала «Бабцин». Він був суворим, але справедливим. Він був усемогутнім і виглядав дуже статечно. Ро-

ків мав так із шістдесят, — Лена вважала це найкращим віком для Бога — не замолодий, бо шмаркача не слухали б, і не застарий — бо думали б, що змаразматів. Цей шістдесятирічний бабцин Бог мав довгу розкішну бороду і м'яке лице, яке, однак, могло змінюватися, залежно від того, як Лена за день нагрішила.

Вона часто з ним говорила. Зазвичай пропонувала якісь авантюрні угоди. Наприклад, ти мені, Боже, дай це або то, а я буду в тебе завжди вірити. Ніби Богові розходиться на тому, щоб у нього вірили.

Іноді Лена його екзаменувала. Казала, наприклад: «У мене в роті цукерка, доведи, що ти існуєш, зроби так, щоб ця цукерка випала з рота. Тоді я повірю».

І деколи цукерка випадала.

У Лениної бабці були інші угоди. Вона просила за Лену і за всіх інших онуків та дітей, нічого не пропонуючи натомість. Також вона просила за хорошу погоду і добрий урожай. За те, щоб корова щасливо отелилась і свині перестали ламати у свинарнику підлогу. Щоб колорадські жуки не жерли так безпардонно картоплю. Щоб вистачило сіна до весни. Щоб дід менше пив, щоб у Лениних батьків усе було добре і щоб вони нарешті купили омріяний автомобіль.

Закінчувала бабця завжди словами: «Без числа нагрішила, прости мені, Боже». Цього Лена не розуміла, бо бабця ніколи не грішила. Вона була безмежно доброю і задовольнялась усім, що мала, а мала вона завжди небагато. Таких людей більше нема, згодом казала Лена. Нині люди всього хочуть, вони тільки те й роблять, що хочуть, а бабця раділа вже тим, що здорова і що не лежить.

Вона не мала зубів, і деколи, коли їй страшенно кортіло з'їсти кислий огірок, бабця терла його на дріб-

ній терці і ковтала, як кашу. Її бажання були дуже скромними, і, якщо вони не здійснювались, бабця не особливо страждала.

Ленин дід, той був зовсім іншим. Він мав бажання, що-правда, тільки два. Пити і курити. Ці бажання були настільки сильними, що на старість, коли його Бог припинив їх виконувати, дід помстився і перестав у нього вірити. Він безпомічно лежав у своїй темній кімнаті, без сигарети і «погарчика» самогону, і йому ввижались чорти.

Тоді Лена пообіцяла собі, що ніколи не буде хотіти чогось дуже сильно, бо не хоче з ними зустрітись.

Лена молилася кожного ранку і кожного вечора багато років. Коли раптом із якихось причин забувала це зробити, то мучила себе і дуже боялась покарання. Думала, ну все, я не зможу купити в неділю морозиво, пломбір у стаканчику, або зроблю якусь дурну помилку в контрольному диктанті й отримаю «чотири» за чверть з української мови. Або просто впаду десь у калюжу на вулиці, і з мене сміятиметься півміста.

Бабцин Бог усе бачив і нічого не прощав, він сидів у Лені й наглядав за всім, що вона робить і що думає, і коли вона робила і думала погане, то завжди отримувала по заслугах.

Лена загубила свої улюблені рукавиці, бо не захотіла допомогти мамі прибрати в квартирі. Лена не зрозуміла, як працює транспортер, бо минулого вечора подумки сказала батькові «дурний» і «коли виросту, помщуся».

Так усе було пов'язано. Причинно-наслідковий зв'язок спрацьовував, як розрахункова машина. Лена покійно приймала покарання, продовжуючи подитячому грішити.

«Це була така розвага, — писала потім Лена. — Ми з моїм дитячим Богом підморгували одне одному. Ти мені, я тобі. Так нам обом не було самотньо».

Аж якось, десь у тринадцять років, під час чергової вечірньої молитви Лена раптом зрозуміла, що нічого більше не відчуває. Ані страху за покарання, ані вдячності за існування. Що цього її позиченого дитячого Бога хтось зняв зі стіни, і тепер на його місці зяє велика чорна діра, яку немає чим натомість затулити. Що гра закінчилася і вони обоє тепер самі по собі. Роби, що хочеш, гріши, як можеш, — не буде ані покарання за погане, ані винагороди за добре.

Лена припинила молитись, і нічого не сталося. Земля не розверзлась під її ногами. Ще кілька разів мимоволі, за звичкою, вона сказала подумки: «Вибач, що я тобі не молюсь, Боже», — що мало означати: «вибач, що я в тебе, Боже, не вірю».

Згодом Лена усвідомила всю абсурдність таких слів і взагалі перестала виправдовуватися. Ззовні її життя не змінилось. Ну, хіба що в школі іноді Лена доводила вчителям, що Бога не існує, бо вона його не бачить.

Так званий «суспільний» Бог, якщо він існує, теж поводився дуже дивно і не викликав у Лени довіри. Люди, які сімдесят років вірили лишень у світле соціалістичне майбутнє, раптом усі гамором кинулися бити поклони в новозбудованих церквах. Ці церкви ззовні нічим не відрізнялись одна від одної, і, зайшовши всередину, важко було зрозуміти, якої саме конфесії і національності тутешній Бог і скільки йому треба платити за спасіння. Багатобожжя процвітало. Боги були російські й українські, православні, греко-католицькі та римські, протестантські, баптистські, євангелістські, адвентисти сьомого дня і воїни Царства Небесного.

У районі останнього соціального житла, де виросла Лена, з'явилося п'ять церков — і всі різні. Одні ходили туди, інші сюди. Підстаркуваті подружжя після сорока прожитих років брали церковний шлюб, інші приймали хрещення за всіма канонами і ритуалами, ще інші в блаженному екстазі відписували церкві майно, і всі разом напередодні Великодня стояли в чергах до священників, щоб висповідатися.

Ленина вчителька християнської етики теж повела весь клас на сповідь. Це був перший і єдиний раз, коли Лена публічно каялася у своїх гріхах.

Діти стояли у довжелезній черзі й обговорювали провини. Лена дуже боялася, бо не знала, що казати. Тоді їй допомогла однокласниця Іра.

— Треба казати: пискувала батькам, лінувалася, думала погане про інших.

Лена все дослівно повторила священнику. Священик погладив її по голові й наказав дванадцять разів прочитати основну молитву.

— Вибачте, — сказала Лена йому на прощання, — ще я не дуже вірю в Бога.

Священик навіть не глянув на неї, кинув лише:

— Тоді тринадцять разів.

Ленин дядько, — тобто він їй доводився не зовсім дядьком, але довго розповідати, — не просто собі не молився, а проповідував цю нехитру науку, як тільки випадала зручна нагода. А нагода випадала завжди. Ну не міг він спокійно собі жити. Постійно намагався переконати інших у тому, що віра в Бога суперечить принципам науки.

Лена називала його «невірний Хома».

Несподіване всезагальне навернення до релігії мучило дядька більше, ніж безгрошів'я, безпліддя обох доньок і те, що син загинув у Афганістані ні за цапо-

ву душу. Врешті, воювати з Богом було його фахом. Раніше дядько викладав в університеті науковий атеїзм і, казали, підпрацьовував в «органах».

Що це значить — «органи», Лена не знала, думала, якась підпільна лікарня, де роблять аборти неповнолітнім дівчатам або пересаджують нирки бідних багатим чинушам. Чи дядько здавав кадебістам інших викладачів, писав на них кляузи, чи сам особисто сидів десь у якомусь кабінеті й вирішував людські долі розчерком пера, — невідомо. Але репутація в чоловіка була добряче підмочена. Він виглядав, утім, розумним і вихованим, як і годиться слугам нечистого (так його називали поза очі), умів професійно вести дискусії, ніколи не переходячи на крик, і завжди у суперечках перемагав. Йому не було рівних за святковим столом у квартирі, де виросла Лена.

Що показово, дядько з дружиною приходили в гості систематично раз на рік, на другий день Великодня, і, поки всі смачно наминали домашню ковбасу і домашні яйця з сиром і хроном, дядько розповідав, які всі дурні, що посідали тут і тішаться з того, що людський труп, усупереч логіці та науці, вознісся на небо.

Лена особисто тішилася з ковбаси та яєць, які тільки й бачила, що раз на рік, і в дискусії не вдавалася. Її дядько, до речі, асоціювався в Лени з ковбасою, і навіть щоки у нього були такого червонувато-ковбасного кольору. Він казав:

— Як ви не розумієте, що релігію придумали для таких, як ви, бідних і нещасних, щоб сиділи тихо, мріяли про загробне життя і нічого в цьому житті не хотіли. Науково доведено, що Ісус Христос був історичною особою, можливо, мав певні паранормальні здібності, але таких, як він, у Китаї через один! Та й у нас уже цих екстрасенсів хоч греблю гати.

Ленин дід, той, що хотів лише пити і курити, любив дядька, але не поважав. Коли ж випивав більше, ніж треба, казав йому:

— Помовчи вже. І без тебе мерзко.

Дядько ображався і не приходив до наступного Великодня. У нього була мовчазна приємна дружина, завжди по-модному вбрана і з манікюром (Ленина мама ховала руки під стіл), і дві доньки, яких Лена ніколи не бачила. Одна вчилася в Москві, друга — в Харкові. Обидві повинні були стати дипломатами.

А одного Великодня дядько не прийшов. За святковим столом усі почувалися аж трохи незручно, ковбаса в горло не лізла. Хтось подзвонив і повідомив, що дядько серйозно захворів. Онкологія, остання стадія. Надії на одужання нема.

Його тиха приємна дружина, яка за замовчуванням теж у Бога не вірила, зважилася на відчайдушний крок: звести невірною Хому з однією бабкою, про яку казали, що вона мертвих на ноги піднімає одним тільки поглядом. Хома, хоч як це дивно, на експеримент погодився. Очевидно, не хотів умирати, бо те, у що він вірив, нічого доброго йому після смерті не віщувало. Кістки зогниють, і на тому кінець.

Пізніше Лена казала, що смерть — найслабше місце атеїзму.

Дядько, висохлий і чорний, ледь тримаючись на ногах, дещо присоромлений, приїхав у село до цілительки у супроводі своєї дружини і Лениного батька. Той виконував роль охоронця в разі непередбачуваної ситуації.

Бабці було років сто двадцять. Вона сиділа в себе на подвір'ї і дивилася в небо. Приймала по черзі. Пацієнтів зібралось штук п'ятдесят, на кожного бабка витрачала не більше, ніж кілька хвилин. Спочатку пацієнти платили в касу десять доларів (українських грошей тут

не приймали), потім бабка задавала лише одне питання, і стосувалося воно зовсім не здоров'я. Такий собі іспит на вошивість, як сказав Ленин батько. На кінець бабка щось хімичила руками над головою хворого і веліла наступний місяць пити смердючі трави, що входили в пакет послуг і видавалися на виході.

Коли підійшла черга невірного Хоми, бабка запитала:

— Віриш у Бога?

— Не вірю.

— Чого ж тоді прийшов?

— А без Бога ніяк?

— Ніяк.

Бабка опустила голову, і стало зрозуміло, що вона сліпа.

— Я заплачу, — сказав дядько.

— Ти вже заплатив. Можеш попити трави, але вони тобі не допоможуть.

Дядько відійшов убік. Бабка помовчала трохи і додала:

— Умирати з Божої волі — велика радість, я вже чекаю не дочекаюся, коли Він мене покличе. А от так-от, як собака, від раку прямої кишки...

І бабка гидливо сплюнула в траву собі під ноги.

Діагноз вона вгадала.

Ленин дядько походив трохи, подумав і через тиждень уперше висповідався. У того ж самого священика, що й Лена, але, на відміну від неї, простояв на колінах шість годин. Після навернення, правда, пожив він не так багато, щось рік-півтора. Помер у сімейному колі, тихо і спокійно.

«У його випадку, — писала потім Лена, — було не так важливо повірити в Бога, як позбутися страху і примиритися з неминучим. А може, він і не був атеїстом, тільки прикидався. Кажуть, що найвойовничіші стають запеклими віруючими. Я ж ніколи з Богом не воювала. Я не шукала доказів його відсутності, навпаки, чекала,

коли він покажеться. І деколи він показувався, але я, на жаль, жодного разу цього не зрозуміла».

* * *

Найкраща Лєнина подруга, яку Лєна називала Псом, коли їм сповнилося по п'ятнадцять, вдруге неабияк усіх здивувала. Вона ні з того ні з сього вийшла заміж.

Про нареченого Лєна ніколи нічого не чула, Пєс мовчала, як партизан. Чи їй було соромно, чи вона нічого не розповідала, бо думала, що Лєні нецікаво. Вона взагалі мало думала. І була надто добра, що, як правило, призводить до самознищення організму.

Останні роки вони з Псом бачилися рідше. Лєну цікавили інші речі й інші люди, тоді як Пса, здавалося, не цікавило нічого. Можливо, вона образилась на Лєну і вийшла заміж у помсту, щоб віддати себе комусь іншому, якщо Лєна її не хоче.

Родина Пса сприйняла звістку радісно, бо тепер у хаті на один рот поменшало. Крім неї, там було ще повно дітей різного віку, мацюпуська мама-колобок і батько — каліка без руки. Дивно, як їм узагалі вдалося наробити стільки дітей.

Пєс познайомилася з майбутнім чоловіком в одній із п'яти навколишніх церков. Вона сказала:

— Мені було нудно, — але сказала це якимось так невимовно печально, що, можливо, малося на увазі «самотньо».

— Пєс! — кричала Лєна. — У школу треба ходити! Там ніколи не нудно!

Але школа для Пса давно втратила будь-яке онтологічне значення. Пєс навчилася читати і писати, і цього їй було досить. Вона не плекала великих надій щодо власного майбутнього, і в дитинстві їй ніхто не казав, що треба чекати, поки з тебе, як глисти, по-

лізуть великі люди. Зростом Пес удалася в маму, вродливою ніколи не була, волосся завжди заплітала в тонку вицвілу косичку.

— І ти що вже, з ним цей... спала? — обережно питала Лена.

— Так, — спокійно, без тіні сорому, відповідала Пес, — і не тільки з ним. З багатьма.

Чоловік, старший за Пса щось років на двадцять, перевіз її у глухе село на десять людей. Пес виглядала задоволеною. Тепер у неї була своя хата, своє ліжко, свій телевізор.

Але з телевізором вийшло не все так просто. Перше, що зробив Псовий чоловік, — заборонив їй його дивитися. Релігія не дозволяла. Нема чого забивати собі голову розпусними серіалами і брехливими новинами! Навіщо він узагалі тримав телевізор удома — загадка. Можливо, для того, щоб щодня тренувати силу волі й намацувати глибину віри.

Оскільки у Пса віра і воля дорівнювали абсолютно нулю, вона потайки все одно телевізор дивилася, і таким, забороненим, телебачення приносило їй удвічі більше насолоди. Аж поки одного разу чоловік застукав Пса на гарячому. Він нічого їй не сказав і наступні два місяці взагалі до неї не говорив. Пес спочатку думала, що це такий жарт, що він посередиться і перестане, але чоловік тренував свою волю роками, вона в нього була стала у прямому значенні цього слова.

Промовчавши рівно два місяці, чоловік нарешті промовив Псові слова істини:

— Телевізор — це зло. Ти не повинна більше його дивитися. Подумай над своєю нещасною душею. Як вона мучиться в такому ворожому світі й такому нікчемному тілі. Якщо ти ще раз увімкнеш телевізор, я не говоритиму з тобою півроку.

І тоді Пес зрозуміла, що він не жартує. За два місяці мовчання вона вже була ладна говорити з власною тінню, з мишами в коморі. Телевізор більше не вмикала, бо боялася. Але телевізор був тільки початком її душевного вдосконалення.

Наступним етапом стала їжа — не можна було багато їсти, бо травлення заважає пізнанню Бога.

Для Пса це був удар нижче пояса. Їсти вона любила чи не найдужче в світі. Власне, їжа для Пса була єдиним доказом існування вищих сил. Якщо вона має що сьогодні з'їсти — значить, Бог існує, і Він добрий.

— Їсти можна лише чорний хліб, — казав Псові чоловік, — щоб я не бачив удома білого хліба. Забудь про м'ясо і ковбаси. Деколи можна з'їсти яйце, не часто. Рис не можна їсти, бо він із Китаю, а там у Бога не вірять. Картопля, квасоля — дозволяю. Але найкраща їжа для віруючої людини — все-таки чорний хліб. І вода. Ти розумієш, про що я?

Пес крапа в чоловіка дрібні гроші, купувала собі сардельки в єдиному на все село магазині й нишком наминала їх уночі, коли чоловік спав мертвим сном праведника. Вона не знала, скільки часу чоловік не говоритиме з нею, якщо впіймає на сардельках, але відчувала, що довго.

Пес почала всього боятися, їй снилися страшні сни, в яких вона висить, як Ісус Христос, розіп'ята на хресті, а весь світ довкола всипаний сардельками і политий кетчупом.

Також Псові заборонялося вдягати футболки з коротким рукавом, користуватися гігієнічними прокладками під час менструації, співати, хотіти побачити рідних і навіть дзвонити до них. Не можна було голосно сміятись, але Пес і не хотіла, мити волосся частіше, ніж раз на місяць, курити (чого Пес навчилася з Лєною і тепер мусила покинути), перечити чоловікові, бо він — намісник Бога на землі, і навіть

дивитися йому в очі, бо на Бога не можна дивитися, це гординя.

За всі провини, щоб уникнути непорозуміння, згодом було складено чітку систему штрафів, коротко та ясно записану на аркуші паперу. Цей папір було прикріплено магнітом до дверей порожнього холодильника.

Мовчання було не єдиним видом покарання. Також — голодувати тиждень або два, стояти на колінах і — це було особистим ноу-хау Псового чоловіка — всю ніч тримати над головою на витягнутих руках старі вхідні двері.

Найчастіше Пес плакала. Іноді чоловік її заспокоював. Він говорив так:

— Плач. Сльози — це очищення. Вони вимивають із тебе непокору Господу нашому. Ти мусиш зрозуміти, що ти зла. Ти розумієш мене?

Пес кивала головою, що так, що розуміє.

Коли якось у гості до Пса приїхали мацюпуська мама і батько без руки, Псовий чоловік не впустив їх до хати. Тоді батьки написали заяву в міліцію, і наступного дня міліціонер прийшов з'ясовувати ситуацію. Він сказав Псові, що вона може піти з ним, якщо захоче. Пес відмовилася.

— У мене є інформація, — сказав міліціонер, — що ваш чоловік із вас знущується. Це правда?

— Неправда, — відповіла Пес. — Він мене не б'є.

Усе закінчилося років через три. Лена тоді вступила до університету.

Псовий чоловік сказав їй:

— Ти неспасенна. Тепер я точно це знаю. Найбільше зло — не мати дітей. Ти безплідна. Чому ти не маєш дітей?

— Я не знаю, — відповіла Пес.

— А я знаю. Ти не маєш дітей, бо ти зла. Розумієш, про що я?

Тоді у Пса пішла кров з усіх отворів, які є в людині. Йшла без упину кілька днів, ніби хотіла втекти з цього собачого тіла. Вся хата була залита кров'ю, а Псовий чоловік у той час молився за її грішну неспасену душу. Це побачила поштарка, яка принесла допомогу з безробіття (Пес із чоловіком жили тільки на неї), і викликала «швидку». Вона, здається, навіть ударила чоловіка табуреткою, і той розпластався на підлозі, виючи від болю так, ніби вперше його відчув.

Лікарі «швидкої» ще не бачили, щоб отак з усіх отворів хлющала кров. В обласній лікарні теж не змогли поставити діагноз, тільки затикали вуха і ніс ватними тампонами.

Через три місяці Пес оклигала.

Вони з Леною гуляли в лікарняному парку, і Пес завжди мовчала. Між ними, хоч вони й починали дорогу разом, тепер зяяла бездонна прірва.

— А пам'ятаєш, — казала Лена, щоб хоч щось сказати, — як ти в теплиці баби Ліди налякала директрису курячим писком, і вона перекинула на себе відро з гімном?

Пес не пам'ятала, і Лена за це її не звинувачувала.

Пізніше вона казала, що ніхто не буває винним, хоч би що вчинив. Звинувачувати когось — це виправдовувати себе. Собі ж виправдання Лена не знаходила. «Я, — зізнавалася вона, — мільйон разів пошкодувала, що прозвала Іванку Псом. Це моя провина, що вона живе по-собачому. Не вберегла її, хоча мала можливість. Утішає лише те, що пси — живучі тварини».

— Добре, що у вас не було дітей, — чомусь сказала Лена Псові на прощання.

— Бо щоб мати дітей, — відповіла Пес, — треба іноді цим займатись. Розумієш, про що я?

3

Як вона пообіцяла собі не з'їжджати з розуму

Уся справа в грошах, казала Лена. Народ без грошей страшний, бо втрачає різноманіття виду. Бідні люди стають злодіями або філософами, третього не дано. Я, наприклад, ніколи не мала грошей, але була надто боягузлива, щоб навчитися красти.

Ленині батьки мали гроші вряди-годи, коли вдавалося щось десь потягнути, а вдавалося це, на жаль, не так часто, бо інші теж не сиділи, склавши руки, і на всіх не вистачало. Країна злодіїв — приговорював Ленин батько, тягнучи із заводу, який колись виробляв секретні деталі до секретних атомних субмарин, списаний алюмінієвий дріт.

«Коли ви вже понажираєтесь», — приказувала Лєнина мама, виносячи з шоколадної фабрики в пазусі кілограм цукерок «Майська ніч».

Батько завжди пахнув алюмінієм, мама — шоколадом. У поєднанні виходив якийсь дивний неприродний запах нового часу, хоча для Лени не було ніякого старого часу, був тільки цей. Лєна не знала, що бували й інші часи, але більшість людей навколо ще їх пам'ятали. Дехто за ними сумував, бо там було все чітко і за п'ятирічками, були якісь три продукти в магазинах, були бавовняні труси, була ощадкнижка,

на яку складали гроші, і через десять років, коли настане черга, мали купити автомобіль.

Тепер же, за нових часів, не було ані продуктів, ані трусів, ані автомобілів. Усі ходили знищені й обдерті, і нові часи нічого доброго не обіцяли, — тільки дітей, які хочуть їсти, і дітей, які не мають що вдягнути.

Коли в магазин привозили масло, черга тяглася аж у сусідній район. Лена пропускала того дня школу, бо масло привезли. Її мама йшла на шоколадну фабрику і поверталась о п'ятій вечора, якраз тоді Лена, нарешті, доривалася до прилавка. Масла давали 150 грамів. Його їли тиждень по грамульці.

Лена ненавиділа масло і часто казала, що не розуміє, навіщо його придумали. Вона любила м'ясо, могла їсти його тричі на день.

Тоді батько казав Лені:

— Он люди в Північній Кореї навіть слова «телятина» не знають.

Вичитав це в якихось журналах. Лена теж не дуже знала, що таке телятина, але, коли тобі кажуть, що комусь десь гірше живеться, стає легше. Слава Богу, що десь комусь гірше, бо тоді тут було би зовсім нестерпно.

— Маєте тепер незалежну Україну! — Лена часто чула це, стоячи в чергах, і дуже обурювалась.

— Ви що, не раді? — казала вона. — Україна не була незалежною майже три століття. А тепер незалежна! Ми тішитися повинні.

— Із чого ж ти тішишся, дитино?! Що в черзі днями стоїш?

— Ну, — вже не так упевнено заперечувала Лена, — це тільки на початку так. А потім ми всі будемо щасливі та багаті. Бо самі собі господарі.

«Господарі» відповідали Лені коротко і ясно: «Стули пельку!» Хоча таємно плекали ті самі сподівання.

Лена уявляла собі Україну величезним пшеничним полем, поміж пшеницею де-не-де синіють волошки та червоніють польові маки, небо голубе-голубе, сонце яскраве і таке українське-українське. Дівчата у вишитих сорочках і з вінками квітів на голові, діди у гуцульських кептарях грають на дримбах, чоловіки працюють у полі, косять там чи стоять і курять, і всі щасливі та багаті. Другий пункт був особливо важливий, а перший прямо пропорційно залежав від другого і, власне, означав те саме. Усі щасливі й багаті.

Щоб якось пережити нові часи, люди почали кудись виїжджати. Хто в Польщу, хоча там, здається, не було нічого ліпшого, хто в Італію (хоча українці давно поставали італійцями, адже їли самі тільки макарони), хто в Португалію — про цю країну Лена не знала нічого.

Її батько теж вирішив виїхати.

Вони сиділи з мамою на кухні й після смачної макаронної вечері говорили так:

— Їдь! — казала мама. — Їдь, бо поздыхаємо.

— Куди я тобі поїду?! Ну, куди? — запитував батько.

— Їдь в Італію. Он Мирося з моєї роботи поїхала.

Надсилає страшні гроші.

— Я що тобі, Мирося? Вона там не руками заробляє.

— А чим, по-твоєму?! Вона фотографії присилала.

Живе на віллі у старих чоловіка й жінки. Доглядає за ними і все має. Все! Її годують, одягають, раз на місяць має вихідний. Зачіску собі зробила, тепер на людину схожа.

— То ти і їдь!

Мама мовчала.

— В Італію я не поїду, бо там мафія, — врешті вирішив батько.

Він постійно дивився італійський серіал «Спрут» про чесного комісара міліції, який бореться сам-один із невмирущою мафією. У тому серіалі так виглядало,

що вся країна — мафія, тільки один комісар Катані — чесний. За що і поплатився головою. Його, здається, і в басейн із сірчаною кислотою кидали, і родину вистріляли, а він уперся і все. Чесний був. Тоді його теж пристрелили, і на цьому серіал закінчився.

— Я поїду в Америку, — сказав батько.

— Америку? — мама навіть не сміла про неї подумати. — Давай в Америку!

Про Америку взагалі-то окрема історія, але, напевно, всі її знають. Америка — це рай на землі. Там дороги вимощено доларами — бери, набирай, скільки хочеш. Правда, чорних багато, колишніх рабів, на них, коли дивишся, завжди сміятися хочеться, але сміятися не можна, бо застрелять. В Америці взагалі в усіх є пістолети. Діти стріляють у вихователів і вчителів, наприклад, коли ті їм чимось не вгодили. Але всі це терплять, бо краще жити коротко, але з доларами, ніж довго, але без.

Далека американська родина Лениної бабці раз на два роки присилала дерев'яний ящик із хустками й різними солодощами, які, поки ящик плив через океан, встигали зіпсуватися. Але хустки бабця дуже любила і завжди називала їх «американські». Казала Лені: «Дитино, подай-но мені з шафи ту американську хустку».

— А ти знаєш англійську? — питала Ленина мама.

— Учив в університеті, — відповідав батько. — Дую спік інгліш, ес ай ду! Я і німецьку вчив, так що не переживай, дам собі раду! Шпрехен зі дойч?! Натюрліхь!

Щоб виїхати до Америки, Лениному батькові треба було «виграти» ґрін-кард. Вона, ця карта, продавалася в кожному закапелку, тільки плати гроші і їдь

здоровий. Але коштувала багато, у Лениного батька стільки не було. Дешевший спосіб — купити, там же в закапелках, фальшиве запрошення від американських родичів, котрих ніколи не існувало, в якому ці родичі на колінах благають тебе приїхати до них на місяць погостювати. За все вони платять, годуватимуть тебе і доглядатимуть, як власну дитину. Головне — не переплутати імена цих родичів і мати на співбесіді в американському консульстві спокійне лице. Лице, що викликає довіру. Яке каже працівникам консульства: «Ви не переймайтеся, я обов'язково повернуся назад, тільки місяць погостюю і миттю назад, тільки мене й бачили. Сто років мені треба ваша Америка з колишніми рабами і пістолетами. Мені й тут добре живеться — не Україна, а просто-таки чудо економічного розвитку».

Так треба було виглядати.

Ленин батько практикувався перед дзеркалом цілий місяць. Учився контролювати міміку, щоб жилки від страху не вискакували одна поперед одну. Щоб голос був упевнений, але не занадто, бо занадто впевнені голоси теж викликають підозри.

Їхати до Києва сам Ленин батько боявся, тому підбив на авантюру свого найкращого друга Толіка. Щоб той поїхав за компанію. Толік був високим і чорново-лосим. Виглядав на вчителя музики, і навіть пальці мав довгі й тонкі, пальці піаніста, хоча сам, здається, якщо й грав, то на скрипці. У нього було двоє дітей і молода дружина.

Поїхали до Києва. Ленина мама проводжала делегацію зі сльозами на очах. Лена ж розповідала всім, що мусить терміново вчити англійську і сумуватиме за Україною до кінця своїх щасливих багатих днів.

Але в Києві щось трапилося негаразд. Лице Лениного батька все одно його видало. Чи з голосом щось

було не так. Чи імена «родичів» зі страху переплутав. Чи сорочку не ту одягнув. Чи просто не пощастило. Словом, у візі йому відмовили і заборонили просити її повторно протягом наступних п'яти років.

— Добре, що в тюрму не посадили, — казала потім Лєнина мама.

А от Толіку, який узагалі-то їхав за компанію, візу дали. Вочевидь, зовнішність вчителя музики спрацювала. Толік винувато зібрав манатки і поїхав у країну доларів. Через два роки до нього переїхала дружина. Через чотири — діти. Тепер Толік живе в Нью-Йорку, головує на фірмі з будівництва пластмасового американського житла. Написав Лєниному батькові листа: «Українців тут багато, живу так, ніби й не виїжджав нікуди». Ніби від цього когось мало стати легше.

Старенька Лєнина бабця, та, що в американських хустках ходила, пам'ятала не тільки старі часи, а й так звані часи прадавні, що панували до того, як пролетарі всіх країн об'єдналися і прийшли на її поле орати. Вона називала ці часи — «за Австрії». Щоправда, деколи вона плуталась і говорила: «за Польщі», маючи на увазі, без сумніву, одне й те ж. Лєнина бабця вважала ті часи найкращими в її житті. Можливо, тому, що тоді вона була молода і гарна. І мала зуби. І могла їсти квашені огірки. Хоча з того, що Лєна від неї чула, тяжко було зрозуміти, чи мали люди гроші, чи ні. Лєна підозрювала, що таки не мали, бо на нашій землі, казала вона, бути багатим якимсь непристойно. Тоді тебе мають або за злодія, або за продажну шкуру.

Малою бабця мусила сама орати величезне безкрайне поле. Її батько, якого бабця називала «дєдьо», і Лєна думала, що то її дядько, пішов на Першу світо-

ву війну і присилав звідти фотографії. Присилав звідти фотографії, навіть коли сама війна закінчилась і навіть коли по війні минуло десять років, і навіть тоді, коли почалася нова війна.

Спочатку він жив у Чехії, потім в Австрії, потім мігрував до Америки, і, напевне, якісь його діти чи внуки згодом внадилися слати дерев'яні ящики з хустками і солодощами. Дедьо просто не повернувся.

Подібних історій Ленина бабця розповідала багато, але, що дивно, без злості, деколи навіть намагаючись ледь-ледь виправдати втікачів. Ось у цій хаті, казала вона, чоловік теж не вернувся, жінці від горя і сорому помішалось в голові. А тут було дев'ятеро дітей. Їхня мама закрила їх на ключ, а сама втекла з коханцем до Америки. Діти три дні в хаті сиділи, чекали, жодного писку ніхто не чув, а коли сусіди спохопилися, то четверо вже були мертві.

І бабця прицмокувала своїм беззубим ротом: «Таке-то».

Ще Ленина бабця казала: «Ніколи не буває так, щоб не вийшло на добре».

Лена казала: «Буває».

Тим часом у село, де жила бабця, польські попи приїхали реставрувати місцевий костьол.

Півстоліття цей костьол стояв посеред села як пам'ятка туалетного мистецтва. Голова місцевого осередку компартії, коли вона ще існувала, платив хлопцям гроші, щоб ті обписували костьол брутальними словами і взагалі робили там усе, що хотіли. Хлопці і безплатно робили б це із задоволенням, а за гроші старалися з усіх сил. У костьолі смерділо гірше, ніж у громадських вбиральнях, там не було вікон

і дверей, не було іконостаса, а під стелею вили кубла ворони і змії.

Поляки приїхали і все відремонтували, це була якась визначна пам'ятка їхньої, польської, культури. У день святого Антонія — це теж якесь їхнє велике свято — мало відбутися урочисте відкриття костьолу і перша меса. Із Польщі наїхало десять автобусів прочан і звичайних туристів. У багатьох у цьому селі колись була родина, вони блукали старим польським цвинтарем, сподіваючись відшукати знайомі прізвища на гробах, і плакали як діти.

Місцеві мешканці теж урочисто повдягалися і зібралися біля костьолу, ніби всі разом зараз кинуться на коліна і присягнуть на вірність папі римському. Насправді ж усі чекали на подарунки.

Хтось пустив чутку, що поляки привезли із собою запаковані мішки і під час церемонії роздаватимуть місцевим дорогий польський одяг і заморські делікатеси. Задурно, з доброти душевної.

Люди зібралися і нетерпляче чекали. Діти тусувалися недалечко, готуючись за першою командою кинутися в атаку.

Церемонія рухалась повільно. Люди переминалися з ноги на ногу. Польський священик, симпатичний молодий хлопець, ламаною українською виголошував зворушливу промову про час і пам'ять. Він дякував місцевим за збереження польського костьолу, і деякі чоловіки з натовпу сором'язливо опускали очі.

Нарешті з автобусів почали виносити довгоочікувані мішки з добром. У людей загорілися очі. Вони знали, що це для них, і, не чекаючи на дозвіл і ще кілька останніх урочистих слів, кинулися на мішки, як койоти на мертву антилопу. Поляки, що несли мішки, спершу пробували оборонятися, але швидко зрозуміли, що їх затопчуть, і втекли.

Мішки затріщали по швах, і звідти висипались тонни карамельок. Люди якось навіть не встигли розчаруватися. І карамельки зійдуть, якщо задурно. Кожен напихав ними кишені й пазухи, діти відбирали здобич одні в одних, а дорослі відбирали в дітей.

Лена потім казала, що робила б те саме, якби її мама не працювала на шоколадній фабриці. На солодке в Лени давно виробилась алергія. От якби м'ясо роздавали чи якісь сосиски, ковбаси, от тоді Лена не стояла би збоку.

Якийсь дід упав на землю і збирав у траві карамельки, ніби це були злитки золота.

— Побійся Бога, — кричали йому баби, — лиши цукерок дитині! Най дитина з'їсть!

І самі тут-таки кинулися на коліна дозбирувати рештки.

Коли карамельки закінчились, люди швидко порозходилися, і польський священник правив свою месу в тиші й порожні.

Пізніше люди почали соромитися свого вчинку, їй-бо, ніби карамельок не бачили, казали вони. Лени було їх шкода. Було шкода вуйка Кисилицю, який порвав на карамельковому бойовиську штани, було шкода Женю Прокопович, яка випадково наступила на свого внука і зламала йому палець на правій руці. «Бідний народ страшний, — казала вона, плачучи, — хіба мені треба було тих карамельок? Але всі побігли, і я теж, ніби корова якась стадна. А якби хтось загинув?!» І Женя тяжко плакала.

Лена співчувала Жені Прокопович. Женя була живим доказом того, що написане в Біблії може бути правдою. Мене б'ють, а я другу щоку підставляю. Женю били всі, кому не лінки, а вона всіх любила. Женю бив її син Микола, її внуки, і Лена була впевнена, що

битимуть правнуки, але поки що вони занадто для цього малі, до лица не дотягуються. Виглядала Женя як скелет, але скелет цей був неправильної форми, згорблений, викривлений, щелепа завелика, ніс замалий, руки задовгі, ноги закороткі, коліна вигнуті не вперед, а назад. Тонке ситцеве плаття ідеально підкреслювало її дистрофічне тіло.

«Хотілося плакати, коли її бачиш, — потім писала Лена у щоденниках. — Хотілося обійняти її і так в обіймах задушити, щоб більше не мучилася».

Цілими днями Женин син Микола, жорстоке недорозвинене кабаноподібне хамло, лежав на ліжку і цмулив з горла горілку. Женя при цьому підносила йому до рота вареники з картоплею, і він кидався варениками їй у лице. Він також виливав Жені на голову щойно зварений борщ, трошив об Женину голову порожні пляшки з-під горілки і примушував її бігти в магазин по нову півлітру. Женя бігла. Взимку він виганяв її у нічній сорочці на вулицю, а деколи навіть прив'язував до криниці, щоб не йшла до сусідів скаржитися. Але Женя не скаржилася.

Вона завжди ходила побита і розпухла, а коли хтось запитував, що сталося, відповідала:

— Нічого страшного. Я впала.

— Посковзнулася.

— Зачепилася об поріг в хаті.

— Двері протягом вибило і в мене попало.

— Рубала дрова, і поліно вискочило з-під сокири прямо в лице.

— Гальма на велосипеді відмовили.

— Не знаю, за ніч розпухло, може, зуб гниє.

Один рік Микольцьо, як Женя ніжно називала свого сина, провів у тюрмі. Під час чергової нічної оргії Женя дуже кричала, і сусіди викликали міліцію. Ски-

нули і підплатили міліціонерам, щоб ті закрили Микольцю якомога надовше. Міліціонери хабар добросовісно відпрацювали. Рік Микольця не було. Але Женя щасливішою не стала. До неї прийшла жити її нерідна онука Олечка. Довго пояснювати, чому нерідна і чому вона до неї раптом прийшла, але якби ви, казала Лена, ні з того ні з сього теж вирішили пожити у Жені на голові, вона не відмовила б.

Онука знущалася з Жені в інший спосіб. Забирала в неї всі гроші й не давала їсти. Рік Женя ходила голодна і харчувалася тим, що вряди-годи давали сусіди. Але навіть це вона не з'їдала повністю, а складала в торбинку і щотижня возила Микольцеві в тюрму.

Через рік Микольцьо повернувся і швидко навів порядок. Вигнав Олечку з Жениної хати, і все повернулося до попереднього життєвого ритму: п'яні дебоші, нічні гвалти і розпухле Женине лице.

— Що ж це за діти в тебе такі? — навіть не питали, а просто говорили сусіди.

— Діти як діти, — відповідала Женя, усміхаючись. — Діти всюди однакові.

— Мої мене не б'ють, як кобилу в стайні.

— Мої теж.

— А лице чого розпухле?

— Зуб гниє.

Закінчилася Женина історія знову ж таки по-біблійному. Не копай могилу іншому, бо сам у неї впадеш. Микольцьо вирішив був Женю вбити.

У тюрму він не мав наміру повертатися і тому вигадав хитромудрий план: отруїти Женю чадним газом. Від чадного газу багато людей довкола гине, так, очевидно, думав Микольцьо, ні в кого не виникне підозр, що це вбивство. Старі печі — ідеальне знаряддя для вбивства. Он у сусідньому селі молода пара

нешодавно отруїлася, наступного дня після весілля. В іншому селі ціла родина не прокинулася.

Тоді взагалі, як писала Лена, найчастіше вмирили від чадного газу і розбившись на мотоциклі.

Микольцьо, коли Женя повернулася ввечері додому, наказав їй лягати спати, а сам узявся щось хімічити з димарем і піччю. Він знав, як зробити так, щоб чадний газ ішов у хату, а не в димар, бо був пічником тоді, коли ще чимось займався. Усе зробив, як треба.

Не врахував тільки того, що випив забагато горілки. Так біля печі й відключився.

А Жені закортіло якраз того вечора піти в лікарню поговорити з головною лікаркою, бо її турбувало Микольцине здоров'я, «так ніби щось поколює йому в правому боці». Головна лікарка — жінка старша і милосердна, дала Жені з'їсти залишки лікарняної вечері й примусила заночувати у вільній палаті для профілактики. Коли Женя вранці повернулася додому готувати синочкові сніданок, той уже був холодний. Кажуть, таких плачів на похороні місцеві ще не бачили, так Женя побивалася за своїм Микольцьом. Вона кричала: «Це ж я мала померти, я, а не ти!»

Старенька Леніна бабця прицмокувала беззубим ротом і казала: «Таке-то. Такі-то бувають люде».

Але «люде» бували ще й не такі.

Бували люди, які цілий місяць їли свинячу голову. Лена зустріла їх на вокзалі, вони сиділи, найпевніше чоловік і жінка (принаймні він і вона точно), на лавочці, з налитими синіми лицами, в якихось жахливих брудних балахонах, і курили.

Лена запитала в них:

— Що ви їсте?

Жінка засміялася, на її губах, ніби кров, червоніли залишки яскравої помади.

— Ти серйозно? — спитала вона.

— Серйозно, — відповіла Лена.

Поруч із ними на лавці стояли дві пляшки недопитого пива.

— Ну, дивись, — сказала жінка. — Коли ми отримуємо гроші на початку місяця за інвалідність, — я інвалід, щоб ти знала, — то зразу йдемо на базар і купуємо свинячу голову. Вдома ділимо її на частини і кладемо в холодильник. Маємо на цілий місяць що їсти. Варимо холодці, зупи, похльобки такі. А так більше ні на що грошей не вистачає.

Бували люди, які прив'язували своїх дітей до ніжки стола, щоб з ними нічого не сталося, поки нікого немає вдома.

Бували також люди, які не прив'язували, і діти, поки вдома нікого немає, робили, що хотіли. Наприклад, вирізали з нової скатертини квіти і складали їх охайненько на підлогу. Так зробив один п'ятирічний хлопчик із Городенки, і коли дорослі повернулися додому, то дуже розлютились. Переляканий хлопчик заліз під ліжко, а батько, поки витягував сина звідти, бив його ременем по руках. Так бив, що руки хлопчикові потім у районній лікарні ампутували. Виходячи з лікарні, хлопчик сказав батькові, і це чули всі лікарі й медсестри, а потім написали всі районні та обласні газети: «Тату, я більше ніколи не буду вирізати зі скатертини квіти, тільки верни мені ручки».

Бували різні люди і різні історії. Лена їх усіх намагалася зберігати в пам'яті для статистики. Казала — щоб колись, у майбутньому, зрозуміти, звідки виникає зло. Тоді так усе виглядало, що з бідності. Той,

хто постійно думає про гроші, не має часу працювати над собою, щоб стати кращим. Бо злим бути легко. Щоб бути злим, не треба докладати зусиль. А от для добра треба постаратися. Треба мати свіжу голову, спати мінімум вісім годин на день, добре харчуватися, займатися гімнастикою, прогулюватися на свіжому повітрі, і бажано в якому-небудь парку. За Лениною скромною статистикою, люди довкола нічого з цього не робили. Вони часто пили, мало спали, їли макарони і картоплю і, коли не працювали, сиділи вдома перед телевізором. Обставини не сприяли суспільній доброті. Треба було щось із цим робити.

Але навіть на самому початку Лена була далека від невдячної ідеї рятувати світ. «Цей світ навряд чи потребує, щоб хтось його рятував, — стверджувала вона. — Мені байдуже до північних корейців, які не знають, що таке телятина, і навіть слова такого — «телятина» — не знають. Мені байдуже до голодних африканців на берегах Нілу і бідних індонезійських дітей, чию працю експлуатують із трирічного віку. Мені байдуже до всього того, чого я не бачу і не чую. От тільки ця свиняча голова не йде мені з голови. Пес не йде з голови, Женья Прокопович, безрукий хлопчик із Городенки. Я мусила з цим усім щось зробити, щоб мені самій стало приємніше жити, щоб не з'їхати, як інші, з розуму».

4

Сціоподи, арімаспами та інші песиголовці натурфілософії

У 1996-му все остаточно розвалилось, і Сан-Франциско потонуло в чорних водах вільного ринку.

Із батькового заводу, на якому виробляли секретні деталі до секретних атомних субмарин, зробили нічний клуб. Із маминої шоколадної фабрики — підпільний горілчаний цех. Обоє вони, як і решта українців, залишились при своїх інтересах і вже не мали що красти. Так зі злодіями завжди буває, казала Лена, у результаті вони стають іще біднішими.

Але немає поганого, яке не вийшло б на добре. У цнотливій посткомуністичній душі раптом увійшло — ні, увірвалося — нове американське слово БІЗНЕС. Тут, правда, воно мало дещо інше значення. Якщо не можна красти в держави, то треба красти одні в одних.

На цьому постулаті тримається світова економіка, казав Ленин батько. Обдури ближнього свого, бо прийде дальній і обдурить вас обох.

Усі почали займатися бізнесом. На практиці бізнес означав — базар.

У центрі Сан-Франциско знесли кілька пам'яток архітектури 18-го століття і обгородили під базар величезну територію. Тепер ЦЕ був центр. Причому всякий:

і економічний, і науковий, і культурний, і духовний. Хто мав що продавати, продавав, хто мав гроші, купував, хто не мав, просто проходжався, вдихаючи на повні груди спокусливі запахи китайського дерматину і синтетики тієї ж національності. Але всі тут були. Мінімум щонеділі. Тут відроджувалося сподівання на краще, тут лікувалася всенародна депресія. На базар пішли продавцями половина викладацького складу місцевого університету, лікарі, вчителі, редактори і журналісти газет, художники і письменники, солісти обласного народного хору й актори місцевого драмтеатру.

На базарі говорили про постколоніалізм і глобалізацію, про сучасне європейське кіно і художній постмодернізм, говорили про Воргола і Маркеса, про Курта Кобейна і філософію деконструктивізму. Часто вечорами, коли вже не було покупців, але додому йти не хотілося, хтось вилізав на стелажі зі спортивними костюмами і читав напам'ять свої і чужі вірші. (Спортивні костюми, до речі, користувалися найбільшим попитом, ніби все місто, вся країна тільки те й робила, що займалася спортом).

Решта стояли й аплодували. Курили і пили.

Лена тоді зауважила, що інтелігенція, хоч і не має грошей, але дешевий алкоголь все одно не питиме, наскребе з останнього. Це справа останньої честі.

Дехто також співав. Дехто показував фокуси. Лені подобалося дивитися ці базарні концерти. Вона була там частим гостем, бо її батьки теж займалися бізнесом. Мама продавала «костюмчики на вихід», батько влаштувався на базар вантажником. Лена приходила їм по черзі допомагати.

Ленин батько був нікудишнім вантажником, напевно, тому, що вмів будувати кораблі. На нього постійно скаржилися і погрожували звільненням, бо батько за-

мість того, щоб просто вантажити, постійно вигадував чудернацькі способи полегшення роботи, нові технології від- і завантаження, будував якісь механізми і залізні міні-крани, підвищував, іншими словами, коефіцієнт корисної дії.

Шеф кричав Лениному батькові:

— Руками грузи! РУКАМИ! Не треба нічого придумувати, просто бери ящик і грузи його, грузи!

Ленина мама була добрим продавцем, але «костюмки на вихід» продавалися туго. Люди не мали куди в цих костюмчиках виходити. Вона постійно казала, що треба перепрофілюватися з костюмчиків на білизну. Труси — ті завжди мають попит, хоч би яким бідним ти був, соромно голим задом світити.

«Костюмки на вихід» страшно смерділи і в темряві іскрилися, мов новорічна ялинка. На етикетках не було порад, при якій температурі слід прати це чудо текстильної промисловості, зате стояв знак, як на дезодорантах: тримати подалі від вогню, легкозаймите. Тоді Лена думала, що ці костюмки було скроєно спеціально для клієнтів крематорію, задля економії електроенергії. Черкни сірником — і труп згорить за лічені секунди сам по собі. І вигідно, і красиво.

У Лени були два такі костюмки, у її матері — три, а батько вперто носив свої одні-єдині джинси і казав, що джинси — це символ демократії, джинси розвалили Радянський Союз. Ленин батько дуже цим тішився і залишався вірний своїм джинсам до смерті.

Як і годилося працівникові секретного заводу, він був членом комуністичної партії, але в кінці 1980-х, коли запахло смаженим, першим пішов здавати партійний квиток. Пішов у джинсах. Той, хто сидів за столом і приймав назад квитки, з осудом глянув на Лениного батька і сказав:

— Ех, совісті у вас усіх нема!

Але совісті, як здавалося Лені, не мав ніхто. І це дуже весело — її не мати. Базарна інтелігенція, яку Ле-на бачила щовечора, теж давно втратила свою совість і жартувала з усього й усіх.

Там працював один колишній професор української літератури, його звали Теофіл Кролик. Жоден день не минав без кпинів із цього бідного чоловіка. Кепкували спершу з імені, бо «Теофіл Кролик» — це псевдо, яке професор узяв собі в сімнадцять років. Пізніше кепкували з усього підряд.

Професор ходив продавати на базар так, мовби до університету викладати, з чорним дипломатом, у старенькому, але охайному шкіряному плащі, в окулярах і з краваткою. Був високий і страшенно худий, злегка згорблений, ніби дуже чогось соромився або пережив велике горе. Продавав Теофіл Кролик різноманітні головні убори: від солом'яних капелюшків і блайзерів до шапок-вушанок. Торг у нього йшов погано, і це зрозуміло, Теофіл Кролик абсолютно не розумівся на тому, що продавав, а коли намагався з відчаю привабити клієнтів, то видавав щось на кшталт:

— Купуйте шапочку, ваша голова стане більшою, ніхто не здогадається, що вона порожня.

Теофіл Кролик мав офіційний статус людиноненависника. Хоча він ненавидів не тільки людей, а й усе решту, що тільки можна собі уявити. Ненавидів комуністів і націоналістів, ненавидів дітей і пенсіонерів, ненавидів базар і свої солом'яні капелюшки, ненавидів університет, де був професором, і літературу, яку в ньому викладав. Кроликів сусід по ятці — веселий борода-тий чолов'яга, якого всі називали художником, говорив:

— Слухай, а хто тебе так по-ідіотськи охрестив? Це ж треба таке ім'я урвати — Теофіл Кролик!

— Не твоє засrane діло, — відповідав Теофіл Кролик.

Висловлювався професор завжди дуже грубо, але ніколи не вживав російських матюків, бо вважав, що

цю лексику скомпрометував голодний пролетаріат. А пролетаріат Кролик ненавидів найдужче з усіх людей. Лену, наприклад, він називав «нещасне дитя пролетаріату», але Лена особливо не засмучувалась, бо не зовсім розуміла, що це означає.

— Ти ніколи не зрозумієш суті речей, — якось навіть співчутливо казав Лені Теофіл Кролик, — тобі не дано за фактом народження, в тебе мозок не має потрібних звивин. Будеш усе життя мучитися, бідолаха, і так нічого й не зрозумієш.

— А що ВИ зрозуміли, пане Кролик? — питала Лена.

— Те, що я зрозумів, тобі, викидень пролетаріату, зрозуміти не дано. Ти навіть слів таких не знаєш.

Тоді на Ленін захист приходили інші працівники науки і культури: Міла — «акторка погорілого театру», яка колись двічі знімалася в кіно, а тепер продавала скляний посуд «а ля богемський кришталь», а також її коханець Штик, котрий уже багато років писав роман про чудесну країну ховрашків, але Лена чула від нього лише поеми Пушкіна.

Міла мала неспростовний козир у боротьбі з Теофілом Кроликом — вона колись була його студенткою. Крім того, вона всюди мала своїх інформаторів і за лічені секунди могла дізнатися про людину все, що тільки можна хотіти про неї знати. Увечері, коли професор пакував свої неспродані головні убори назад у ящики, Міла казала:

— А це правда, пане Кролик, що ви самі себе так назвали?

— Не твоє засране діло, — коротко та ясно відповідав Кролик.

— Чим же вам прізвище Непришийкобиліхвіст не сподобалося?

Теофіл Кролик горбився ще дужче, його від природи смагляве лице набувало темно-фіолетового відтінку.

— Не ім'я красить людину, — бурмотів він у відповідь, — але тобі цього не зрозуміти. Інакше ти не трусилася б голими цицьками перед об'єктивами кінокамер.

Міла двічі знімалася в кіно і обидва рази — в еротичних сценах. Міла, навпаки, цим пишалася.

— Та якби не мої груди, — казала вона, — ми би досі при советах жили! Я зробила революцію в кіно! Там до мене лише про совість і обов'язок перед партією говорили! Але кому я це все розказую — ви, пане Теофіле, і не цілувалися ніколи!

Якось вона принесла на базар свій старий зошит із лекціями Теофіла Кролика і влаштувала йому публічну ексекую. Із професором ледве не стався серцевий напад. Міла вилізла на свій стелаж із «кришталем» і почала вголос зачитувати уривки з давніх Кроликових лекцій:

— *«23 квітня 1616 року, — читала вона, — помер англійський письменник Вільям Шекспір. Того ж таки 23 квітня 1616 року помер іспанський письменник Мігель де Сервантес Сааведра. І — ви зараз неабияк здивуєтесь! — того ж таки дня і року, 23 квітня 1616 року, помер перуанський письменник Гарсіласо де ла Вега. На основі вказаних фактів, між іншим, я роблю висновок, що всі троє насправді були однією і тією ж особою».*

Базар вибухав реготом. Міла робила промовисту паузу і питала в Кролика:

— Шановний пане професор, повідайте, будь ласка, не менш шанованій публіці, на основі ЯКИХ ТАКИХ ФАКТІВ ви зробили цей геніальний висновок?!

— Я можу пояснити, — лепетав професор, але його ніхто не слухав.

— Із вашого дозволу, я продовжу, — казала Міла. — Тут, у цьому зошиті, стільки всього цікавого! Я сама поражаюсь! Особливо мені подобається пасаж про чудовиськ.

Натовп знуджених продавців обступив Мілу, ніби вона задурно роздавала ковбасу.

— У своїй лекції номер п'ять, — продовжувала вона, — ви, пане Теофіл Кролик, стверджуєте, що чудовиська — це, цитую, *«помилки природи. Природа помиляється і виділяє якійсь істоті забагато або замало матерії. Коли забагато, то лошатко, наприклад, народжується двоголовим. Коли замало, то немовля, наприклад, народжується без ніг і рук. У цьому випадку батьки химерної істоти нормальні»*. Я все правильно тут ізложила, пане професор?

Пан професор виймав зі свого дерматинового дипломата пляшку горілки і цмулив її просто з горла. Міла розцінювала це як ствердну відповідь.

— Тоді продовжимо. Мені більше подобається далі. *«Але у світі існують чудовиська, про чиїх батьків нічого не відомо. Або ж батьки і весь рід — чудовиська. Це дракони, аспиди, бази... базилісти та інші дикі тварини Африки та Лівії. Ще є пігмеї, висота яких 20—30 сантиметрів, і велетні, яких Біблія називає величезними вежами із м'яса»*. Все правильно, професоре? Я нічого не переплутала?

— Усе правильно! Читай далі! — відповідала замість Кролика заведена публіка.

— Далі, ви, пане Теофіле, перелічуєте наступних чудовиськ. Боже, допоможи мені це вимовити! *Сці-о-по-ди!*

— Сціоподи, — приречено повторював Кролик.

— *«Це чудовиська, які складаються з самих лише гомілок. Про Довговухих потвор відомо лише те, що їхні вуха звисають аж до ніг, і вони на одне вухо лягають, а іншим накриваються. — Міла читала все голосніше: — А-рі-ма-спа-ми...»*

— Арімаспами.

— Не перебивай мене, пане професор, я вмю читати! *«Арімаспами мають тільки одне око на чолі*

або на плечах і не мають потилиці. У песи-го-лов-ців собача голова, і вони вміють водночас гавкати і говорити!»

Публіка котилася від сміху. Лена теж. Бородатий художник серйозно сказав Теофілу Кролику:

— Пане професор, це що вам, БІОЛОГІЯ?! Ви ж начебто літературу викладали. ЛІ-ТЕ-РА-ТУ-РУ!

— Це натурфілософія Теофана Прокоповича, — мало не плачучи говорив Теофіл Кролик, і його, як завжди, ніхто не слухав.

Але Міла ще не закінчила. Вона крикнула зі своєї трибуни:

— Пане професор, ви пам'ятаєте, як казали нам, що у світі існують волосисті черепахи?

Кролик пожвавився.

— Пам'ятаю. Зеленокрилі черепахи. Живуть у китайській провінції Хенань. Про це писав Атанасій Кірхнер в «Ілюстрованій енциклопедії Китайської імперії».

— Но-но! Не гоніть, пане професор! Тепер ви кажете, що ці волосисті черепахи ще й літають?! Не треба. Я потрудилася і перевірила інформацію. І з'ясувала, що ці черепахи — нормальні черепахи! У них не росте на панцирі волосся! Бо це не-мож-ли-во! І ви, пане професор, чудово це знаєте. Із панцира волосся не росте.

— Росте, — заперечував Кролик, допиваючи свою пляшку горілки, — у деяких випадках, як наприклад, у випадку із зеленокрилими черепахами з провінції Хенань.

— А от нє, пане Теофіл Кролик! Я перевірила інформацію. У цих черепах не волосся на панцирі, а водорості й мох! Водорості й мох! Чуєте мене?! Вони просто дуже старі й живуть у болотах, тому обростають водоростями, які виглядають, ніби волосся. Але це не

волосся, шановний, а водорості. Водорості, водорості, водорості, водорості!

У відчаї Теофіл Кролик покинув свої шапки як є, незапакованими, і втік із базару.

Чудовиськ і черепах базарна інтелігенція йому згадувала ще дуже довго. Називала його деколи «песиголовцем», деколи «сціоподом».

«Сціопод» узагалі міцно закріпився в лексиці кінця 1990-х і означав що завгодно, з чого можна пореготати.

Зошит зі злочасними лекціями Міла викинула у смітник, звідки Лена його підбрала і перечитувала на дозвіллі. Початок їй особливо сподобався:

«Шановні студенти. Я прошу вас у всьому беззаперечно мені вірити. Навіть якщо вам здасться, що я брешу. Прошу вас вірити в усе, що ви почувете, бо в цьому світі можливо все. Абсолютно все. Що ви тільки здатні чи не здатні уявити. Немає правди чи неправди. Є тільки те, що говориться. А якщо воно говориться, значить, воно вже існує. Блез Паскаль перед смертю сказав своєму священику, що вірить у все і всім серцем. Так вірити прошу вас і я. Той же Паскаль сказав, що весь світ обманює людину, обманює навмисно, щоб вона не дійшла до істини. Але пошук істини — це вже наступний крок. Тільки після того, як ви в усе повірите, будете готові у брехливому світі відшукати правду.

І пам'ятайте, що краще знати про цей світ більше, ніж менше. Треба бути відкритим до всього, що світ вам каже. Бо після того, як ви покинете його — в жоден інший не потрапите. Не варто потішати свою ліню небилицями про інші світи, де ви зможете надолужити втрачене в цьому. Інших світів нема. Якби вони були, то Бог не приховував би від нас їх існування. У Бога немає причин приховувати свою велич».

* * *

На базарі Лена вперше поцілувалась і пізніше згадувала про це з превеликим соромом. Казала, що в усьому винна свиняча голова.

Парочка вокзальних алкоголіків не полишала її в спокої. Лена вирішила знайти продавця цього нехитрого продукту і поговорити з ним. Як з'ясувалося, знайти його було не так складно, бо свинячі голови продавали лише в одному місці.

Там були не тільки голови, а й самі лишень вуха. Були хребти без м'яса, хвости без шкіри, сама лишень шкіра, зуби можна було купити окремо, якщо хтось хотів, також там продавалися коров'ячі дійки і бичачі яйця. Продавець мав бути явним збоченцем, Лена не сумнівалася.

Торгував усіма цими деталями тваринної анатомії молодий хлопець на ім'я Міша. Він мав дещо синюваті щокки і синюваті білки очей, що Лену зовсім не здивувало. Саме так, із такими синіми очима, не дуже високим, швидше низьким, коротко стриженим, з невеликим черевцем, у літніх шортах і ґумових шльопанцях для плавання, вона уявляла собі справжнього маніяка.

Міша постійно носив одну і ту ж футболку, на якій великими літерами було написано: «Вегетаріанці — це теж м'ясо». Футболка була заляпана кров'ю, в походженні якої ніхто не міг бути впевненим на сто відсотків.

— Слухай, а звідки ти береш свинячі голови? — так Лена вперше до нього заговорила.

Міша глумливо подивився на неї і нічого не відповів.

— До тебе тут приходять мої знайомі, щомісяця... купують свинячу голову... і їдять її...

— І що?

— Ти їх пам'ятаєш? Чоловік і жінка, такі трохи... бідні...

— У мене багато клієнтів. Я не маю їх усіх пам'ятати. І ніхто з них, це точно, в золоті не купається.

— Ну, цих двох тяжко забути. Вони такі... мають дуже специфічні лиця.

Міша під час розмови виколупував черговій свині очі. Він народився для цієї роботи.

— Що ти хочеш? — нервово запитав він Лену.

— Я хочу, щоб ти їм більше не продавав свинячу голову.

— З якої це радості? Я тут, по-твоєму, для краси стою?

— Я тобі заплачу.

Міша явно здивувався. Лена вела далі. Вона мала чіткий план.

— Розумієш, мені дуже не подобається, що вони їдять свинячі голови. Мені неприємно це уявляти і навіть просто знати. Я тобі буду платити, а ти продавай їм нормальне м'ясо. Так, щоб їм на місяць ставало. Не дуже багато, бо я теж не їм м'ясо кожного дня, а так, ну ти розумієш, щоб вистачало на місяць. Їм про це говорити не треба.

Лена виклала на стіл перед Мішею свої скромні заощадження, що протягом тривалого часу по копійці натягала з батькових кишень. Ленин батько поведився з грошима завжди дуже необережно, і коли їх узагалі мав, то мав усюди. Він ніколи не помічав нестачі, бо ніколи не знав, скільки залишилося. Це рятувало Лену, особливо тоді, коли вона почала систематично курити і постійно перебувала в пошуку ресурсів на чергову пачку сигарет.

— Ну, окей, — сказав Міша, загрибаючи Ленині гривні. — Але є невелика проблемка. У мене не тільки ці двоє купують свинячі голови. Ще багато інших людей.

Лена була готова до такої проблемки, в неї був чіткий план.

Вона сказала:

— Мене інші люди не цікавлять. Нехай собі їдять, що хочуть. Головне, щоб ці двоє перестали.

Потім Лена приходила проконтролювати ситуацію.

— Сьогодні були, голубки, — казав їй Міша, — продав м'ясо.

— І що? Не здивувались? Нічого не питали?

— Нічого не питали, схопили м'ясо і втекли. Боялись, напевно, що я помилився і зараз назад заберу.

Лена була щаслива. Уявляла собі ту парочку з вокзалу, як вони приходять додому і жінка із залишками помади на губах смажить своєму чоловікові котлетки. Або підливочку з картопелькою. Або що вона там узагалі вміє і знає. Лена розуміла, що пити вони навряд чи не питимуть, але все-таки на ситий шлунок горілка по-іншому впливає на організм. Як добре поїси, охота до пиття відпадає. Навпаки, хочеться спати. Лена вивчила це на прикладі свого старого діда. Він, коли їв, завжди лягав спати. А коли пив, то ніколи не їв.

— Скільки тобі років? — питав Лену м'ясник Міша.

— Шістнадцять, скоро буде сімнадцять. Я цього року вступаю до університету.

— Сімнадцять, а така... — і Міша не продовжував.

— Яка? Дурна? Не, я не дурна. У мене просто є чіткий план.

— І який план?

Лена не казала, а Міша не наполягав.

На якомусь десятому побаченні вона дозволила себе поцілувати. Це був перший поцілунок, Лена так і сказала. Міша відповів:

— І ми тепер, по-твоєму, одружитися маємо?

— Тільки коли я закінчу університет.

Міша засміявся і сміявся довго, а Лена після того не спала цілу ніч. Її лихоманило, підвищилась темпера-

тура. Давні дитячі примари обступили Ленине ліжко й сумно похитували головами, мовляв, ви погляньте, наша дівчинка виросла, любові хоче, ай-я-яй.

Пізніше Лена казала, що навколо неї не було грошей, не було совісті й не було любові. Ніхто нікого не любив, усі всіх терпіли. Терпіли з безвиході, бо не мали куди подітися. Або думали, що не мали. Для зручності називали це «нема-куди-подітися-любов'ю». Ленині батьки «любили» одне одного, всі її сусіди і знайомі «любили» одні одних. Хоча, якщо пригланутися ближче, легко можна було розгледіти ненависть, яку вони ледве стримували, розмовляючи зі своїми найдорожчими половинками чи випадково торкаючись їхнього плеча. Так ненавидять одне одного звірі, зачинені в одній клітці, безпричинно, просто через те, що повітря на двох не вистачає.

У мене буде все інакше, казала Лена, я не буду нікого ненавидіти тільки тому, що не маю чим дихати.

Наступного дня з самого ранку вона вже була на базарі. Міша її ігнорував, удавав, ніби дуже зайнятий, хоча свинячі голови зранку не користувалися попитом. Ті, хто ними харчувався, зранку вирішували інші, значно важливіші насущні проблеми: де знайти п'ятдесят грамів, щоб похмелитися.

— А чого це ти на мене навіть не дивишся, Мішо? — спитала Лена.

— Слухай, я не маю часу зараз говорити.

— Чим же ти зайнятий?

— Мені треба підготувати продукцію.

— А що її готувати? Відрубав і поклав на прилавок.

— Відстань. Тобі не пора в школу?

— Сьогодні вихідний.

— Відколи це понеділок вихідний?

— Мішо, — серйозно сказала Лена, — ти мене не любиш?

Міша розкладав перед нею на прилавку свіженькі бичачі яйця. Він сказав:

— При чому тут любов?

— Як це при чому?

— Ми раз поцілувались, а я тебе вже любити маю?

— А хіба не?

— Не.

— Нащо ж ти тоді ліз цілуватися?

— Хотів із тобою переспати.

Лену охопила страшна підозра.

— Ти продав тим двом, що я тебе просила, м'ясо?

— Тобі, Лено, взагалі лікуватися у психіатра треба.

— Чому?! Тому що я хотіла їм допомогти?

— Та вони плювали на твою допомогу!

— Це була моя справа! Мій план! Я тобі заплатила гроші!

— Забирай свої гроші і йди звідси.

Міша віддав Лені її гроші, Лена перерахувала їх і пішла на вокзал.

У вокзальному парку сиділа тільки жінка. Як завжди, курила і пила пиво. Одягнена була у короткі шорти, і голі ноги вкривали рани і синці. Напевне, тяжко минулого вечора поверталась додому.

— Де ваш чоловік? — спитала Лена.

— Дай закурити, — сказала жінка.

— Ви ж уже курите.

Жінка викинула свою сигарету під лавку й усміхнулася Лені прорідженими зубами.

— Уже не курю.

— Де ваш чоловік?! — уперлася Лена.

— Який чоловік? Іван? Не знаю, десь спить, зараза. Чи ти Петра маєш на увазі?

— А у вас їх два?

— Ха! В мене їх ціла рота!

Лена присіла до жінки на лавку, спитала:

— Чого ви п'єте?

Пиячка, судячи з усього, відповідала на це питання мільйон разів. І вона була дуже переконливою. Крикнула на весь вокзал:

— А що мені ще остається робити?!

Лена сказала:

— Не знаю, що-небудь. Працювати десь, народити дитинку, ну, ви розумієте, жити по-інакшому...

— Знаєш що?! — жінка аж підскочила на лавці, але була надто п'яна, щоб дотягнутися і вдарити Лену в лице. — Совісті у тебе нема! Тільки подивіться на них! Які ж безсовісні люди тепер пішли! Слів просто не хватає!

* * *

Лена ніяк не могла вирішити, ким хоче стати і на що вступати до університету вчитися. Чи то на іноземні мови і бути перекладачем, чи то на юриста і захищати бандитів, чи то на філософію і бути філософом. Останній фах приваблював її найбільше, хоча Лена не розуміла, що конкретно філософи роблять.

На базарі їй зустрілася старша жіночка, яка сорок років викладала філософію і навіть захистила докторську дисертацію на тему «Сенс життя». Лена запитала в неї, у чому полягає сенс життя і про що була дисертація. Жіночка не змогла відповісти. Вона сказала: «Ну...» — і більше нічого. Про сенс життя тільки й залишається, що нукати, зробила висновок Лена.

Ленин батько теж сказав «Ну», коли його звільнили з високооплачуваної посади вантажника. Але у відчай не впав. Він не був із тих людей, які легко здаються. Вантажник, казав Ленин батько, робота безперспективна, а мені ще жити і жити. Буду займатися сільським господарством! Буряки буду вирощувати. Або картоплю. Тут треба добре подумати, що матиме

кращий попит. Буду ґаздою. Куркулем. На землі робиш і будеш мати. Земля не скупа, всім дасть.

Землі навколо було справді багато, набирай, скільки влізе. Ніхто особливо до землі не рвався, бо не було чим її обробляти. Кілька соток можна обробити і сапкою, але з гектарами такий фокус не проходив. Колгоспні ферми і гаражі стояли розграбовані й заростали бузиною. Колишню колгоспну землю роздали щасливим селянам, і вони навіть не знали, де чий гектар. Гектари заростали польовими квітами і кущами шипшини.

— Нічо-нічо, — замріяно казав Ленін батько, — я прочитаю кілька книжок і буду сільським бізнесом займатися. Першовідкривачем буду. Тут головне не пропустити момент. Усі наїдяться базаром, кинуться до землі, а я вже тут як тут.

Його прадід, Ленін прапрадід, мав гектари поля і навіть, здається, якийсь заводик, чи то цукровий, чи то молочний. Якщо він міг, казав Ленін батько, чого я не зможу? Історія розвивається по спіралі, зараз час знову повертатися до свого коріння. Україна завжди була аграрною країною, комуняки хотіли з неї зробити промислову і пролетіли, як фанера над Парижем. Усі заводи поставали, страшно дивитися. А земелька — то все, що в нас лишилося. І не просто земелька! Чорноземи! Недаремно німці вивозили українську землю вагонами. Вони були не дурні. В українську землю що не кинь, вродить. У 1947-му, коли голод був, люди не мали що садити і кидали в землю лущиння від картоплі. І що ти думаєш?! Така картопля вродила, якої ще світ не бачив. Як кавуни завелика!

Це все Ленін батько говорив, сидячи на балконі й попиваючи пиво. Ленина мама попивала на кухні валер'янку. Валер'янка тоді коштувала копійки, вона, до речі, і зараз дуже дешева.

— Що ти про це думаєш? — питав Лену батько.

— Думаю, що треба щось робити, — серйозно відповідала вона.

— Правильно! Оце світла голова!

Батько завжди хотів мати сина, але йому не пощастило і народилася тільки Лена. Він пробував виховувати її як справжнього чоловіка, і частково йому це вдалося.

— Навіть вантажником не протримався! — кричала з кухні Лєнина мама.

— За що там триматися?! Я тобі молдавські помідори не наймався ціле життя грузити!

— Великий пан!

— Чекай ще, ще не пан, але скоро ним буду!

— Ходимо голі-босі, а він паном скоро буде! Он дитина в університет вступає, а грошей нема!

— Мене ніхто в університет за ручку не вів і її не буде. Має голову на плечах, нехай вступає.

Усі Лєнині однокласники вже давно визначилися з майбутньою професією. Хто їхав до Харкова вчитися на міліціонера, людей грабувати, хто в медакадемію — людей убивати. Одна в музучилище пішла, але вона справді мала талант до музики. Багато подалося на економіку — рахувати гроші, яких нема. Один на політика пішов, він хоч і дурний був, зате симпатичний, а в політиці це головний аргумент — бути симпатичним і чоловіком. Дві чи три однокласниці зразу після школи вискочили заміж і сказали, що їм ніякої науки не треба. Ще дві в монастир записалися, тоді це було модно. Одна Лєна металась туди-сюди, вирішуючи, до чого в неї більший талант.

Особливо великих вона не бачила, але малих — хоч греблю гати. Лєна в усьому розумілася потроху. Могла і фізиком стати, і біологом, і математиком (тут треба було піднатужитись), і психологом — і піднату-

жуватись не довелося би, Лена казала, що розкушувала людей, як горіхи, з першого погляду. На екологію можна було б, Лена любила природу і потім часто скаржилася, що це була її велика помилка — не піти на екологію.

Отож вона подала документи на всі більш-менш пристойні факультети і стала чекати вступних іспитів. Цих іспитів Лена не боялася, бо мала свою думку. А мати свою думку, казала вона, дуже важливо. Тоді можеш з усякої біди викрутитися з гідністю.

Ленин батько тим часом орендував у селян кілька гектарів землі й думав, що там такого посадити, щоб відразу золотом уродило. У нього був у селі товариш — Гаврилко. Разом вони об'єдналися в кооперацію.

— Давай посадимо картоплю, — казав Гаврилкові Ленин батько.

— Та її треба мати, цю картоплю, потім намучитися з нею, жуків колорадських труїти, викопати, а вона на базарі он — копійки коштує. Нам навіть за бензин не вернеться.

— Добре, — погоджувався Ленин батько, — давай цукровий буряк.

— А що ти потім будеш із ним робити? Замість цукру гризти? Буряк треба на завод здавати, і вони потім цукром віддають. За центнер щось двадцять кілограмів. Не, я на таке не підписуюсь.

— Ну, давай пшеницю.

— Дощ поб'є і дулю цілу будеш мати.

— А ячмінь?

— Дві дулі. Я ячмінь, крім того, з дитинства не люблю, як у штани колос залізе, цілий день чухаєшся потім, ніби, тьху-тьху, який тріпак підчепив.

— Горох?

— Люди покрадуть.

— Капуста?

— Ну, ти смієшся взагалі?

— Кукурудза?

— Могло би бути, але кукурудзу всі садять. Треба щось ексклюзивне...

Ленин батько перебирав у голові решту овочів, які ще пам'ятав. Уголос розмірковував:

— Кавуни в нас не ростуть, а жаль. Кавуни — добрий бізнес був би... огірки — та ну їх в баню, я тільки огірки влітку і їм, скоро сам зайцем стану.

— Хіба зайці їдять огірки?

— Вони все їдять, покажи руку і відкусять! О! Тютюн! Колись мій знайомий був тютюном увесь город засадив. Так цвіло гарно!

— Тоді не було що курити, от і садили. А зараз у кожному магазині можна без фільтра купити. Де ти тютюн будеш дівати?

— Слухай, може, мак?! Давай мак! Теж цвіте гарно.

— Наркомани з усієї області збіжаться.

— Я придумав! — закричав батько. — Нам треба до коріння свого повертатися! До традицій! А що українці завжди сіяли?

Гаврилко цього не знав. І Лена, чесно кажучи, теж із першого разу не здогадалась, хоча начебто в традиціях зналася добре. Її батько дуже тішився.

— Гречку! Ми будемо сіяти гречку, як наші прародичі.

Гаврилкові ця ідея не подобалася, але він не мав жодного вагомого аргументу проти.

— Гречка — це хороший бізнес! — переконував усіх Ленин батько. — Ми з гречкою на Європу підемо. Ми такий імпорт забадяжимо, що долари не буде куди складати. Треба все правильно зробити, рекламу підключимо, я вже її бачу: «Повертайся до свого коріння, їж гречку!» Фірму назвемо «Агрофірма "Гречко-сій"». Ну, хіба не сильно звучить?

Навіть Ленина мама повелася на чоловіків запал і віддала все своє зароблене на «костюмчиках», щоб закупити насіння. Гаврилко відповідав за агротехніку. Він орендував старий трактор і сяк-так виорав поле.

Сіяли гречку всією родиною.

— Ти притоптуй її, притоптуй! — повелівав нарядом Ленин батько. — Щоб добре в землю заходила, а то не зійде.

— І хто взагалі цю гречку їсть, — невдоволено бурчав Гаврилко. — Я от цього одного не розумію. Краще вже було квасоллю садити, її хоч замість м'яса, кажуть, можна їсти. Білка багато. А гречка? Що гречка? Якось наруга над людиною.

— Багато ти розумієш, — заперечував батько-бізнесмен, — гречка ще до картоплі була, її всі їли і до ста років жили. А тепер подивись, одні чіпси дітям у голові, суцільна хімія.

— І що ти зробиш? Будеш у дітей свою гречку замість чіпсів запихати?

— Є варіанти в мене, ти не переживай.

Гречка, на диво, зійшла, навіть більше — вона зацвіла. Поле було біле аж до неба. Ленин батько від гордоців сявав, мама походжала поміж гречаним цвітом, як пава. Гаврилко всім у селі розказував, що це була його ідея — до коріння вертатися, і на radoщах аж пити кинув, до багатого майбутнього готувався.

Люди з села теж поприходили дивитися на поле.

— Поздоровляємо, — казали вони Лениному батькові, — поздоровляємо. Нарешті в селі молода сила з'явилася. Відродиться село. Заживемо по-людськи. Оце ґазда! Диви, яка гречка! Чудо, а не гречка!

— Чекайте ще, ґазда! — відповідав Ленин батько. — Ми тут як процес налагодимо, отоді будете казати. Цього року всі гроші за урожай підуть на розширення і закупівлю техніки. Наступного року офіс прику-

пимо, щоб було де керівництву сидіти, тобто мені. Агрономів найму. Потім, гляди, ковбасний цех відкрию. Кров'янку будемо виробляти. Так щоб не казали, що гречка — це не ковбаса. Буде вам і ковбаса.

У сонячні дні Ленин батько сидів на балконі і, попиваючи своє пиво, казав:

— Світи-світи, сонечко, на мою гречечку.

Коли йшов дощ, казав:

— Поливай-поливай, дощику, мою гречечку.

Здитинів.

У серпні мали гречку косити. Ленин батько ледве знайшов косарку, бо ті дві, єдині на всю область, стояли заржавілі без діла багато років. Він був ладен вручну косити, але хтось сказав, що з гречкою так не можна, це тобі не сіно, все насіння пообсипається. Довелося косарку ремонтувати, і Ленин батько позичив гроші в стареньких діда з бабою. Ті на похорон складали.

Цілий липень Лена була зайнята вступними іспитами й не дуже цікавилася цвітом сімейного бізнесу. Тільки казала батькові:

— Дивися, головне гречку вчасно скосити, бо вона швидко обсипається і тоді весь урожай в землю піде.

— Ти вчися, вчися, — відповідав їй батько, — нехай тебе моя гречка не колише, — і додавав при нагоді: — Треба тобі все-таки на економіку вступати, допоможеш мені з бізнесом. Потім, як гроші підуть, зможеш усе якимось по-людськи оформити. Ну там, від податків ухилитися, чорну зарплату працівникам виплачувати, щоб дебет із кредитом сходився.

— Наймеш когось, — казала Лена. — Я буду філософом. Найбільше на філософію розраховую.

Але з філософією все від самого початку пішло не туди. При вступі на філософський факультет вимагали знання історії, а з історією в Лени не склалося ще в школі. Любила допридумати і перекрутити. Власну думку висловити. Проте з'ясувалося, що професорам були потрібні тільки точні дати й імена гетьманів, причому в хронологічній послідовності. А цих гетьманів, скаржилася Лена пізніше, до чорта розвелось, деколи навіть два водночас правили, їх просто неможливо всіх запам'ятати!

Вона так і сказала професорові, що приймав усний іспит: «Навіщо всіх цих гетьманів знати, якщо вони все одно все просрали?»

Професор сказав Лені: «Дитино, ти не туди вступаєш».

— Чого це не туди?! — кричала Лена. — Я на філософію вступаю, а не на історію! Навіщо філософу знати гетьманів?! І взагалі, ця ваша історія — суцільне словоблудство!

Лена так розійшлася, що професор викликав медсестру з медпункту, і та вколола їй заспокійливе. Тоді Лена зрозуміла, що кар'єра філософа їй не світить. Наступного дня пішла здавати фізику.

Із фізикою все повинно було пройти гладко, бо, на відміну від філософії, тут усе значно чіткіше, за формулами, ніякого словоблудства. Але чорт поплутав Лену заблудитися самій. Їй випало «Швидкість світла і теорія ймовірності». Лена це знала і любила, говорила швидко і ясно, професор фізики тільки мовчки підкручував собі вуса і задоволено кивав головою. Насамкінець Лені захотілося розказати більше, пока-

зати, що вона мислить не тільки підручниками, а й головою. Вона сказала:

— А знаєте, пане професор, я думаю, що швидкість світла — це не фундаментальна стала, не найбільша з усіх можливих швидкостей.

Професор вийшов зі стану апатії і витягнув шию:

— Справді?

— Так, я думаю, Ейнштейн чи, як там його правильно, Айнштайн, трохи помилився з розрахунками, забагато на себе взяв. Якись триста тисяч кілометрів за секунду, тільки подумайте, хіба не буває більшої швидкості?

— А буває?

— Ну ясно! Ейнштейн мислив об'єктивно і шукав найбільшу швидкість у навколишньому світі. Тут він, звичайно, має рацію. В об'єктивному світі швидкість світла найвища. Вона існує поза людською свідомістю. Але Ейнштейн не взяв до уваги людину. В людині є те, що рухається швидше.

Професор аж підскочив зі стільця:

— І що це по-вашому?

— Думка! Людська думка рухається швидше!

Професор засміявся. Він чув подібні теорії від своїх студентів багато разів. Лена вела далі:

— А що тут смішного? Думка безкінечно швидка! Подивіться тільки, гопа — і я вже в Харкові! Чесно! Гопа — і я вже на Місяці! Гопа — і я вже в сузір'ї Андромеди! А це звідси ні мало ні багато — два мільйони світлових років!

— Ну, це ви думаєте, що зараз у сузір'ї Андромеди перебуваєте...

— Правильно! Я думаю! Значить, я там!

— Дитино, — сказав Лені професор, витираючи сльози з очей старомодною іменною хустинкою, — ви не туди вступаєте. Вам би на філософію...

На цьому слові з Леною знову стався нервовий зрив.

— Так же ж не прийняли на філософію! Сказали, що не туди вступаю! Ви всі знущаетеся з мене?!

Знайома медсестра з університетського медпункту вчергове вколола Лені заспокійливе. Ця медсестра взагалі була хорошою дівчиною, вони з Леною ще після того кілька разів зустрічалися. На інших іспитах. Медсестра переписала в Лени розклад іспитів і вже з усіма причандалами чекала в коридорі, поки покличуть.

Лена все провалила і не вступила на жоден факультет.

А її батько якраз косив свою гречку.

День він підібрав якраз такий, як треба, не надто жаркий, щоб стебла гречки зволожніли і насіння не теребилося при скошуванні. За косаркою сидів її власник, старий дід, який зголосився працювати безкоштовно, тільки щоб подивитися, як відроджується в Україні сільське господарство. Ну, і з вдячності за відремонтований агрегат. Цей дід косив, а Ленин батько гордо йшов за машиною, розмірковуючи, чи варто йому цього річ балотуватися на посаду голови місцевої селищної ради. Так тривало десь півгодини. Аж поки дід за косаркою вистрибнув із кабіни на поле. Приглянувся і закричав:

— А що ж тут косити, бізнесмене?!

Ленин батько відразу і не знайшовся з відповіддю.

— Гречку коси, як що?

— А де гречка?

— Ну ось, ціле поле перед тобою!

— Поле полем, а де гречка?

— Ти мене за лоха маєш?

— Нє, це ти мене за лоха маєш! Стебла є, а насіння нема, подивися, воно всьо порожнє.

Батько зірвав кілька стеблин, стебла як стебла, нічого особливого.

— Ти придивися, ні однієї насінини, — кричав йому дід. — Хоч би одна, а то жодної!

— Цвіло ж, — бурмотів Ленин батько.

— Слухай, бізнесмене, ти бджіл підвозив на поле?

— Яких бджіл?

— Звичайних бджіл! Вулики з бджолами підвозив? Щоб гречку запилювали.

— А треба було?

— Ну, ти й бізнесмен! Та як же ж без бджіл? Гречка сама тобі запилиться?!

— Я не знав, що до гречки ще й бджоли треба...

— Якби по сусідству десь були, я розумію, але зараз ніхто вуликів не тримає, пройдися по селу, ні в кого нема, мед із польських порошків женуть. Ну ти і бізнесмен! Один пустоцвіт! Хоч би в когось запитав, як сам не знаєш.

— Хто ж думав, що гречка така хитра. Бджіл підвозити треба... хто ж знав...

Дід махнув рукою і забрався зі своїм агрегатом туди, звідки приїхав. А Ленин батько заліг у безстрокову посткапіталістичну депресію.

— Дивись, як воно хитро задумано, — повторював він, попиваючи на балконі якусь баланду з яблучного вина, — до гречки бджоли треба! Як хитро світ влаштований!

Щоб якось віддати дідові й бабі «похоронні» гроші, Лена теж влаштувалася на базар продавати, в неї тепер було багато вільного часу. Все життя попереду.

Вона продавала «галантерею»: все, що можна собі уявити з дерматину. Рукавиці, кашкети, гаманці, сумки, пояси. Дерматинові куртки Лені поки що не довіряли, там крутилися серйозні гроші. Крім того, коли покупці підходили і питали: «Курточки шкіряні?» — треба було, не змигнувши оком, відповідати: «Шкіряні, шкіряні!» А Лена так не вміла.

Її сусід по торгівлі, колишній професор літератури Теофіл Кролик, казав:

— Ну що, дитя пролетаріату, повчилася в університеті?

— Ви знаєте, — відповідала Лена, — там не люблять, коли хтось має власну думку.

— Та яка в тебе думка може бути?! Ти ж безтолкова вже за фактом народження!

— Чому ви так кажете, пане Кролик?! Вам би тільки образити когось без причини.

— Без причини? Причина є і дуже серйозна. Ти ж навіть не здогадалась, що в університет гроші треба нести, а не думку!

— Які гроші? У нас освіта безкоштовна.

— Так і сиди тепер безкоштовно на базарі!

Кілька днів Лена обдумувала слова Теофіла Кролика, тоді сама до нього прийшла.

— Пане Кролик, що ви мали на увазі, коли говорили, що в університет гроші треба було нести?

— Те й мав на увазі. Хабар голові приймальної комісії. Або комусь із професури. Тут уже треба зв'язки мати. Знати, кому давати.

— А ви маєте зв'язки?

— А в тебе є гроші?

— Знайду.

— Ну, як знайдеш, то звертайся. Але не тягни довго, бо з вересня вже ніхто нікуди тебе не прийме.

Лена поїхала просити гроші до своїх діда з бабою. В них, окрім «похоронних», були ще так звані «про чорний день». На ці гроші вона й сподівалася. Бабця віддала заощадження не вагаючись. Сказала, освіта — це святе, вчися, дитино, те, що навчишся, вогонь не спалить, вода не забере. Лена аж просльозилася. Подякувала і побажала їм із дідом довгого

життя. У них, зрештою, іншого виходу й не було, як довго жити. Щоб гроші на похорон знову наскладати.

— Мало, — прицмокнув Теофіл Кролик, коли Лена віддала йому випрошене.

— У мене більше нема.

— Я подивлюся, що за ці копійки можна зробити, але обіцяти не обіцяю.

— Дивіться, не переплутайте, я хочу на філософію. Запам'ятайте.

— На філософію! Ха! Ти, викидень пролетарський! Тебе поприбирати треба цілу вічність учити. Філософ мені знайшовся!

— На філософію! Не забудьте!

Через два дні Теофіл Кролик усе влаштував, не збрав. Сказав Лені:

— Іди, готуйся! Зошити купи, ручки кольорові. З першого вересня починаєш вчитися. Студенткою будеш. Я про все домовився. До кінця свого пусто-порожнього життя будеш мені дякувати.

Лена пообіцяла, що буде. І пишалася собою неймовірно, хоча й вступила до університету не зовсім чесним шляхом.

«Чесність — річ відносна, — писала вона пізніше у щоденниках. — Треба вибирати пріоритети і жертвувати малою правдою заради великої. Яка була користь Україні від того, що я залишуся неосвіченою? А в цьому конкретному випадку я й не обдурювала нікого, навпаки, мене обдурили, примушуючи платити за безкоштовну освіту. Ще й отруювали мій здоровий молодий організм заспокійливим сильною дією».

На radoщах Лена забула спитати в Теофіла Кролика основне. На який факультет вона «вступила». Кролик

трохи зняковів і почав затинатися. Він завжди затинався, коли нервував.

— Та ви не переймайтеся так, пане Кролику, — казала Лена. — Мені не дуже важливо, на який саме факультет. Хотіла на філософію, але якщо не вийшло, нічого страшного. На інших теж не так погано. Зате матиму вищу освіту.

— На фі... фі... філософію, — затинався Кролик, — грошей не вистачило.

— Ну нічого! Я філософом уже давно стала. Коли не маєш грошей, нічого іншого не залишається.

— І на фі... фі... фізику теж, — продовжував Кролик.

— Ой, здалась мені та фізика сто років! Нудьга чорна. На світ тільки формулами вміють дивитися. А я не така — я хочу з широко розплющеними очима!

— Словом... на фі... фі... фізкультуру я тебе прилаштував...

— Як — на фізкультуру?!

Аж такого Лена, звичайно, не чекала.

— Хіба в університеті є такий факультет? — спитала вона крізь сльози.

— Куди дівся? Завжди був.

— Ви смієтеся? Пане Кролик! Та я й двох разів від підлоги не відіжмусь!

— Ти дівчина молода, здорова, навчисься! Животик накачаєш, фігурка виробиться. Справжньою жінкою станеш, — і Кролик підбадьорливо плеснув Лену по плечах.

5

Як вона пізнала ази валеології

На фізкультурі, казала пізніше Лена, взагалі-то добре було вчитися. Якщо ти народився кремезним чолов'ягою з маленьким, майже невидимим мозком. Потім, або й навіть у процесі навчання, можна було підпрацьовувати у бандюків тілоохоронцями. Вони непогано платили, а ризик бути вбитим дорівнював нулю, бо в Сан-Франциско бандити жили між собою дружно і на чужу територію не заходили.

Якщо мозок усе-таки проглядався, так, ледь-ледь, не випинаючись, можна було навіть допомагати бандитам у їхній бандитській справі, тобто теж бандитувати.

Поміж студентів-фізкультурників найпрестижнішим уважалося займатися боксом чи кікбоксингом (бокс, пояснювала Лена, — це коли дві мавпи б'ються, кікбоксинг — це коли дві мавпочки стрибають). Важка атлетика теж проходила на ура (тут уже на ринг вступали кінконги). Усім решті — кар'єрним невдахам — залишалося або бігати, як скажені білки, щодня по десять кілометрів, — це називалося легкою атлетикою, або розтягувати в гімнастичних залах своє тіло до таких сороміцьких поз, що навіть камасутра до такого збочення не додумалась. Це теж називалося легкою атлетикою.

Першого вересня, коли студенти визначалися з профілем, Лена підійшла до декана факультету і заявила, що займатиметься шахами.

— Це теж спорт, хіба ні?

Декан подивився на неї з жалем, він був чоловік розумний і відразу зрозумів, що Лені вистачило грошей тільки на фізкультуру.

— А ти по спорту зовсім ніяк?

— Ніяк, — чесно відповіла Лена.

— Може, лижі? У нас якраз лижників дуже мало.

— Я тільки на велосипеді вмю кататися. А танців нема? Я вмю ламбаду танцювати...

— На дискотеці ламбаду танцюй. А тут університет.

Лена заплакала.

— Не реви, — сказав декан. — У нас іще можна науковою роботою займатися.

— Наука — це до мене! Я мудра, чесне слово! Я взагалі на філософію хотіла!

— Ну, будеш, значить, по науці. Вибирай — проблеми сучасної валеології чи фізична реабілітація.

Лені сподобалося слово «валеологія». Що воно означає — одному валеологові відомо. Лена думала, що це наука про те, як правильно валятися в ліжку і нічого не робити. Тому вона вибрала проблеми сучасної валеології і щаслива пішла намотувати свої перші кола, від яких, на жаль, її все одно не було звільнено.

«Зараз, чесне слово, я ненавиджу спорт у всіх без винятку його проявах, — писала Лена у щоденниковому записі під заголовком «Що ще я ненавиджу». — Я ненавиджу бігати, ненавиджу присідати, ненавиджу грати в ігри, де треба бігати і взагалі рухатися. Також ненавиджу дивитися на інших людей, що біжать. Мені від цієї картини в голові паморочиться. Хочеться

крикнути бігунам: “Та зупиніться ви хоч на хвилинку! Куди ви гоните?!”».

Бігати, вважала Лена, взагалі шкідливо для серця — це вона прочитала в журналі «Наука і релігія». Серце б’ється за життя певну сталу кількість разів. Відповідно, чим повільніше воно б’ється, тим довше людина проживе. А якщо отак нерозумно його використовувати, то можна і до тридцятки не дотягнути. Економити серце треба. Воно, бідне, і без того багато що мусить терпіти.

Ленине, наприклад, натерпілося.

Батьки запросили її в кондитерську «Коровай» на серйозну розмову. Батько замовив собі пиво, мама — нічого, Лена — теж пиво. Так вони сиділи в кондитерській за великим дерев’яним столом, а поруч у холодильнику догнівали вершки, посипані торішніми чорницями.

— Ми маємо з тобою серйозно поговорити, — сказала Ленина мама.

— Я уважно слухаю.

— Ми розлучаємося.

— Що?!

З’ясувалося, що Ленині батьки вже багато років обоє мали коханців і жили разом тільки заради доньки.

— Тепер ти вже доросла, — сказала Ленина мама, — в університеті вчишся. Ти нас зрозумієш. Ми дали тобі все, що могли, а тепер хочемо пожити для себе.

— Та будь ласка, — крикнула Лена, — живіть собі! Хіба я вам колись заважала?!

— Квартиру ми продамо і натомість купимо дві однокімнатні, — продовжувала мама по-діловому. — Одна квартира батькові, одна мені.

— А я?

— Ну, ти можеш зі мною пожити, — дещо зам'ялася мама, — і дядьком Степаном.

— Дядьком Степаном?

— Ти його не знаєш. Він зі мною на шоколадці працював (так Лєнина мама називала шоколадну фабрику).

— Або зі мною поживи, — втрутився батько. — Зі мною і Тamarою.

— Тamarою? Ну ви даєте!

Лєна зібрала своє скромне майно і влаштувалася в університетський гуртожиток. Наукою займатися. Тоді вона безперервно повторювала собі, що розчаровуватися рано, все тільки починається. Як — це вже інша справа, головне, що починається, і куди воно рухатиметься далі, залежить від неї самої.

Лєнина сусідка по гуртожитській кімнаті — її звали Василина і виглядала вона як шафа з одягом, два метри в усі боки, спеціалізація — метання дисків, — була фанаткою російської співачки Земфіри. Вона постійно вмикала Земфірині пісні на повну гучність і заливалася під них гіркими сльозами, наминаючи каструлю макаронів. В одній із пісень були слова «не взлетим, так поплаваєм». Лєна теж підплакувала в ритм.

— Можна ще повзати, — казала вона, — стрибати, тьопати, телімпатися, їсти, жерти, наминати, спати. А я все-таки дуже хотіла б політати.

— Щоб злетіти, — заперечувала Василина, — людині потрібна грудна клітка об'ємом шість кубометрів.

— Звідки ти це взяла?!

— Ну, я ж метаю диски.

Лєна не бачила логіки між запитанням і відповіддю, однак Василина була така, нелогічна, і метала диски, це правда.

Але валеологія. Це наука про здоров'я. Про те, як зі звичайної людини без застосування сили зробити людину здоровою. Щоб людина сама цього захотіла — здоровою бути. Наука така собі, казала пізніше Лена, поверхова, бо що таке здоров'я? Якась фікція, не більше. Ленина старенька бабця називала здоров'ям стан, коли щодня болить в іншому місці. Кращого визначення нема. Свята правда. Крім того, як люди можуть бути здоровими, якщо в них із головою не все гаразд?

У валеології є одна хитра класифікація. Люди поділяються на здорових, хворих і на тих, що перебувають у «третьому стані». Цей «третій стан» найбільше цікавив Лену.

— Ти, Василю, — казала вона своїй сусідці по кімнаті, — яскравий зразок третього стану.

— Ні, я п'ята генерація, — заперечувала Василина, — а що таке третій стан?

— Третій стан — це коли ні здоровий, ні хворий.

— Хіба таке буває?

— Виходить, буває. А що таке п'ята генерація?

— Це останнє покоління людей, які вже почали з'являтися на землі. Надлюди. Мають особливі здібності. Можуть навіть по воді ходити, як Ісус Христос. Власне, Ісус Христос був першим із п'ятої генерації.

— Які ж у тебе здібності такі особливі, Василю?

— Я їх якраз шукаю. Але я точно п'ята генерація. В мене знак на чолі є.

Василина буда дуже кремезною дівчиною. Гіганткою. Саме її лице, кругле, як колобок, мало метр у діаметрі. Коли вона бігла, а бігла Василина тільки перед тим, як метнути диск, навіть не бігла, а розбігалася, то могла своїми щокми вбити того, хто опинився поруч. Волосся у Василини майже не було, а те, що відросло, вона підстригала манікюрними ножицями.

Гуртожитське ліжко зламалося під нею, коли Василина вперше на нього присіла. Мусила купувати інше, залізне, на пружинах.

До університету Василина вступила не після школи, а після тюрми. Якось, розлютившись, вона метнула одного чоловіка на двадцять метрів уперед, бо він обізвав її горилюю. Чоловік поламав собі всі кістки, а Василину посадили на рік за нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Люди, казала Лена, користуються мовою дуже необачно, не відчувають відповідальності за сказані слова. У цьому їхня велика біда.

Василина відразу Лені дуже допомогла. Власник дерматинової галантереї, яку Лена продавала на базарі, заявив, що вона присвоїла собі виручку. А Лена не присвоювала. Базарники часто вдавалися до таких хитрощів. Вони казали — присвоїла, виплачуй, інакше подамо заяву в міліцію за крадіжку. В міліції вони, звичайно, мали своїх дружбанів, і ті оформлювали все так, ніби ти справді вкрала.

От чоловічок прийшов до Лени в гуртожиток, щоб залякати. Лена сказала:

— Я нічого у вас не брала. І взагалі, я майже нічого не продала за час, коли працювала на базарі. З мене поганий торгаш. Я до науки хист маю.

— Нехай міліція розбирається, до чого ти маєш хист.

Василина зреагувала на слово «міліція» блисквично й однозначно. Вона, без сумніву, мала для цього вагомі підстави. Сказала чоловічкові:

— Ти що сказав, мужик?!

Але так сказала, що «мужик» мало штани не намочив.

— Я не з вами говорю...

— А мені по барабану — я з тобою! — і Василина грізно посунула в його бік.

Чоловічок був їй по пупець. Лена навіть трохи злякалася, бо якби Василина його метнула, зламаними кістками не обійшлося б. Чоловічок, на щастя, теж це зрозумів і дав драла. Більше Лена ніколи його не бачила.

— Васирино, я перед тобою в боргу, — сказала вона.

Метальниця дисків зневажливо зміряла Лену з ніг до голови і відповіла:

— Качатися тобі треба. Таке нещастя кожен, кому не лінь, копне, і воно впаде. Треба вміти за себе постояти.

Василина навіть брала участь у літніх Олімпійських іграх, але так і не змогла виступити через важкий розлад шлунка.

— Я весь день в туалеті просиділа, — розповідала вона потім. — Але нічого. Мені по барабану. Значить, не судьба.

Лена поважала Василену за оптимізм і за те, що вона сприймала всі невдачі з її фірмовим «мені по барабану». Василина-мені-по-барабану не знала, що таке депресія і взагалі поганий настрій. Вона була справжньою спортсменкою. Коли відчувала, що наводить хандра, вмикала Земфіру на повну гучність і виплакувалась. Або йшла на стадіон метати диски. У Василені не було родини, вона в інтернаті виросла і часто ночами, коли вони з Леною не могли заснути, розповідала звідти історії. Історії ці зазвичай були жахливі, дівчат ґвалтували з дванадцяти років, а якщо не ґвалтували, то вони ґвалтували одна одну.

— Там усі були якісь дуже злі, — казала Василина, — ненавиділи одні одних, могли б навіть убити, якби не боялися кари.

— Це все через те, що вони любові ніколи не знали, — філософствувала Лена.

— Яка любов? Про яку любов ти говориш? Нема нічого такого. Є тільки виживання. Людина — це звір.

— Василю, ти взагалі колись когось любила?

Василина мовчала. Потім сказала:

— Припустимо, що так. І зараз люблю. І що?

— Кого?

— Не твоя справа.

Вона мовчала, як партизан. Ніколи нікуди не їздила, ні з ким не зустрічалася. Її день був розписаний похвилинно, Лена завжди знала, що цієї конкретної миті Василю робить. У неї був лише стадіон і кімната в гуртожитку. Ага, ну й магнітофон із Земфірою.

Таємнича любов Василю сиділа в ній тихо, як мишка, ніколи більше Василю не обмовилася про неї словом.

Коли Лена закохалася в одного гімнаста і, нещасна, пролежала в ліжку кілька тижнів, Василю годувала її і приговорювала:

— Ну-ну, Лено, спокійно, все мине. Потім сміятися будеш. Це гормони, ти ж сама знаєш. Просто деколи людині хочеться близького контакту. Хочеться з кимось бути, тоді не так страшно. Це слабкість. Ти що, слабачка?

— Я не можу без нього жити! — завивала Лена.

— Жила скільки часу без нього, і далі проживеш. Усі мужики сволочі.

— Не всі. Він прекрасний!

— У нього кожного вечора інша. Що тут прекрасного?

— Він просто не знає, що мене любить.

— Та всьо він прекрасно знає! Розказує направо і наліво, що ти бігаєш за ним, як собачка.

— Це неправда!

— Подивися на мене, — казала Василина, — ти думаєш, я можу таке придумати?!

Лена погоджувалась, що не може. Василина не мала фантазії, в неї та частина мозку, що відповідає за фантазію, атрофувалася ще в утробі ніколи не знаної матері.

— Слухай, Василю, — казала Лена, щоб заглушити біль, — ти колись веселку бачила?

— У смислі, радуго? Ну, бачила.

— А ти знаєш, що бувають нічні райдуги?

— Мені по барабану.

— Бувають.

— Не бреш.

— Чесно. Всі кольори деколи, дуже рідко, збираються разом, щоб прикрасити цей світ.

— Та його прикрашай не прикрашай, гімно все одно пролізе.

— А ще бувають волосисті черепахи. У них із панцира волосся росте. Уяви.

— Ти, Лено, страшне брехло.

— Про волосистих черепах Атанасій Кірхнер в «Ілюстрованій енциклопедії Китаю» писав. Вони живуть у провінції Хенань. Почитай, я не брешу, може, в нашій університетській бібліотеці книжку знайдеш. Скільки чудесного на світі, а ми якісь такі черстві й жорстокі.

(Про згадану енциклопедію, як з'ясувалося пізніше, в університетській бібліотеці Сан-Франциско ніхто ніколи не чув).

Василина, коли хтось починав говорити сентиментами, нервувалась і називала це «сантиметральною» поведінкою. Коли світогляд звужується до одного сантиметра.

- Ну, хочеш, я його поб'ю?! — пропонувала вона.
— Не треба його бити. Я трохи полежу і встану.

Потім у Лени були ще байдарочник, лижник і два волейболісти. Історія завжди повторювалась, Лена лежала в ліжку, а Василина годувала її макаронами. Вона тільки макарони вміла готувати. Кидала в окріп і через 15 хвилин вибирала. Просто і поживно, при цьому повторювала.

А якось Василина прийшла з навчання незвично збуджена.

— Вставай, Лено, ми їдемо вечірнім поїздом до Києва. Я вже купила квитки, два плацкартні, нормально?

— Чого це ти в Київ зібралася?

— Земфіра буде виступати. Ми їдемо на концерт.

Тоді Лена вже почала було здогадуватися, але промовчала.

Вони спакували один рюкзак на двох і вечірнім потягом подалися в каштанову столицю України.

Лена ніколи раніше не бачила Києва, ну, і живого концерту теж. Лижник (чи тоді вже був волейболіст?) повівся на якусь шмаркачку з філологічного факультету, і тепер Лена була знову відкрита для нових переживань.

Потяг відбував із Сан-Франциско ввечері, прибував до Києва рано-вранці. Василина сиділа у своєму «плацкарті» (вона могла там тільки сидіти) і дивилася у вікно. Потяг тягся повільно і з гуркотом, ніби йому до смерті обридло возити цих обділених долею пасажирів у смердючих шарпетках, із пакунками копченої ковбаси, хліба і порізаної начетверо цибулі.

Лена сказала:

— Я твоя найкраща подружка. Скажи мені. Ти що, в Земфіру влюбилась?

Василина скоцюрбилась і мовчала.

— Як можна влюбитися в співачку?

Тиша.

— Ти ж її навіть ніколи не бачила.

Тиша.

— Ну так, вона гарно співає, вона мені подобається, така вся, видно, що як співає, так і живе, жорстока, але правдива. Але щоб влюбитися?

— Я не влюбилася, — нарешті видушила зі свого гігантського тіла Василина. — Просто люди це так називають.

— Значить влюбилась, не мороч мені голову!

— Вона така, розумієш мене, вона... геніальна.

— Ну і що, що геніальна? Геніальних людей знаєш, скільки — я їх усіх любити маю, по-твоєму?

— Геніальних людей небагато, — сказала Василина. — Вони, як твої нічні райдуги, приходять дуже рідко, так тільки, щоб трохи прикрасити собою цей світ.

Лена крикнула:

— Сантиметральна поведінка!

— Мені по барабану, — буркнула Василина і більше не сказала ні слова.

«Вона була нелогічна, ця Василина, — пізніше писала Лена у щоденниках. — Іще одна нещасна істота, з якою мені довелося прожити чотири роки. Нещасні істоти тяглися до мене, напевне тому, що я постійно вдавала з себе героя. Героєм, до речі, бути дуже легко. Достатньо самому повірити у свою силу і сказати всім: «Бачите, я герой». І всі повірять. Принаймні більша частина. А з іншими просто не треба говорити, уникати їх і все. Так ти будеш героєм у своєму маленькому героїчному світі».

До Києва вони приїхали о шостій ранку. Кілька годин поволочилися центром, померзли на майдані

Незалежності, з'їли котячу шаурму, випили чаю з автоматів у підземному переході. Потім ледве знайшли якийсь парк і по черзі спали на лавці, щоб речі ніхто не вкрав. Лена сказала:

— І де тут каштани взагалі, в цьому Києві? Ти бачила хоч один?

— Для мене всі дерева каштани, — відповідала Василина. — Я в біології не розбираюся.

Але вона не слухала Лену, мріяла. І на концерті теж сиділа тихо-тихо. Просто дивилася, як Земфіра співала, і не дихала. Лена думала тоді, що її мужня металъниця дисків, без однієї хвилини олімпійська чемпіонка, отак померла, із розплющеними очима. І можливо, Василина справді цього хотіла. Щоб те, що вона зараз бачить, відбилося в її очах назавжди.

Бо концерт мине і Василина повернеться у свою щурячу гуртожитську нору, щоб жити там, як жила раніше, з магнітофоном і макаронами. Але тепер вона матиме що згадувати, і оцей от спогад, який із часом невблаганно стиратиметься з пам'яті, стане її пеклом. Вона прокручуватиме його ще раз і ще раз, знову і знову, і настане день, коли від спогаду залишаться лише слова. Як скелет від померлої людини.

Коли концерт закінчився і люди почали виходити, Василина й далі сиділа і незворушно дивилася на порожню сцену.

— Вона геніальна, — шепотіла при цьому.

— Ти, може, інші слова підбрала б?

Лена намагалася підняти Василину з крісла, але це було те саме, що зрушити з місця сплячого слона.

— Ходи, Васирино! Що ти тут розсілася?! Ми даремно в Київ, по-твоєму, приїхали? Ходи, поговоримо з нею.

— З ким? — не зрозуміла Василина.

— Як з ким?! З любов'ю твоєю.

— Із Земфірою? Поговорити? Хіба так можна?

— Усе можна! Вона така сама людина, як і ми.
Ходімо!

Василина попленталась за Леною, як на страту, ледве перебирила ногами.

— Що я їй скажу, Лено? Я не маю що їй сказати.

— На місці зорієнтуєшся.

— Я не мо-о-ожу.

Лена розраховувала на чорний вхід. Вона часто бачила по телевізору, як фани підстерігали там своїх кумирів. Але, очевидно, не тільки Лена дивилася телевізор. Бо біля чорного входу вже зібрався величезний натовп людей і пробитися крізь нього ближче було неможливо.

Фанати кричали: «Земфіро, ти наш Бог! Земфіро, ми тебе любимо!»

Василина виглядала на їхньому тлі кумедно, навіть жалюгідно.

— Ну, давай, — веліла Лена, — тиснись! Ти ж однією рукою їх усіх покладеш.

— Я не можу, — бурмотіла Василина у відповідь. — Я не маю що їй сказати.

— Скажеш, що любиш її! Хіба ти не цього хотіла?

— Їй уже мільйон людей це кричить, не чуєш?

— Ну, в любові рідко кому вдається бути оригінальним.

Василина стояла збоку, і її щокими, тими самими, якими вона могла б когось убити, розігнавшись, текли такі ж самі, як і Василина, гігантські сльози.

— Нехай живе собі, а я собі, — шепотіла вона. — Нехай співає, а я буду слухати.

Натовп заревів. Це мало означати, що Земфіра вийшла з приміщення і зараз пробивається до свого авта. Василина стрепенулась і відразу ж згасла. Вона відвернулася і хотіла тікати геть. Натовп, навпаки, кинувся атакувати предмет своєї пристрасті. Кілька охоронців нічого не могли вдіяти, їх змішали з асфальтом за лічені секунди.

— Земфіро, ти наш Бог! Ми тебе любимо!

Лена тоді подумала, що така любов гірша за ненависть. Є у ній щось смертельне.

— Що ви робите?! — кричав хтось. — Ви ж її задушите!

Але юрба фанатів саме цього й прагнула. Поділити між собою Земфіру на маленькі шматочки і відвезти додому як сувенір. Покласти поміж сторінки грубої книжки і засушити на пам'ять. Щоб на старість мати чим хвалитися своїм онукам і правнукам.

Раптом позаду хтось гаркнув, ні, радше загорлав, так що в Лени кров розвернулася і потекла в зворотному напрямку:

— Ану стояти, суки!!!

Із несамовитим ревом Василина кинулася в натовп, і люди розліталися врзнобіч, як шматки м'яса. Вона йшла по тулубах і головах. О, горе тим, хто опинився у Василяни на шляху!

Вона підхопила Земфіру на руки і так, на витягнутих, винесла її з поля бою, ніби це був пластмасовий манекен. Біля авта Василина обережно опустила дорогоцінну ношу на землю.

Земфіра обтрусилася, подивилася на Василю, усміхнулася і, сідаючи в авто, сказала:

— Спасіба.

Василина відповіла:

— Будь ласка.

І теж усміхнулася.

Авто Земфіри рушило з місця і швидко зникло в темряві. Василина стояла як укопана, далі усміхаючись. Захоплено пролепетала Лені:

— Я з нею поговорила. Вона мені подякувала.

— Ну бачиш, а ти боялася. Я ж казала, що на місці зорієтуєшся.

Кілька років тому у Земфіри з'явився альбом, який так і називається «Спасибо». Василина думає, що його присвячено їй.

6

Як вона відмовилася бути паном

У Лени ніколи нічого не було, але вона мала тверезий розум. Тверезий і ясний. Можливо, трохи цинічний, але цинізм — це форма захисту в умовах надзвичайного стану. На розум Лена поклала свої останні надії.

Із часом, правда, вона помітила, на свій превеликий жаль, що й розум, тверезий і ясний, поволі здає позиції. Ну, по-перше, він не завжди був тверезим у прямому сенсі цього слова, але алкоголь ніколи не є причиною, завжди — наслідком. По-друге, з ясністю теж почалися проблеми. Я перестала розуміти те, що відбувається довкола, казала Лена. І мене мучила ця потьмареність, я не хотіла, щоб так було, щоб я нічого не розуміла.

Втративши віру, Лена подалася в інші сфери пошуків смислу, більш земні. Деколи, щоб пізнати духовну сутність того, що відбувається, потрібно спочатку пізнати реальний світ. Інтелектуали люблять ігнорувати реальність, і Лена теж, хоч і не була інтелектуалом, мала таку схильність. Це велика помилка, так вирішила Лена. Як не крути, крім реальності, нам, людям, більше нічого конкретного не дано. Треба якось спершу з нею дати собі раду.

В університеті вчився один хлопець, його всі називали Дарвін, бо він був живим доказом правдивості дарвінів-

ської теорії. Що люди походять від мавпи. Цей Дарвін, щоправда, займався плаванням, а не перестрибуванням із дерева на дерево. Однак його називали Дарвін. Був він доволі симпатичний, мав пухкі червоні губи, здорове розвинене тіло, біле волосся, голубі очі — арієць, одним словом, жаль, що не дуже розумний.

Лену дратувало в Дарвіні те, що він ніколи не сумнівався. Ні в чому. Як сказав, так зав'язав.

— Спорт — це головне в житті, — казав, наприклад, Дарвін, і переконати його в тому, що не спортом єдиним живе людина, було неможливо. Головне — і крапка.

І так щодо будь-чого іншого.

— Треба їсти буряк, — казав Дарвін.

І крапка. Буряк і в жодному разі капусту.

— Людина повинна працювати на благо суспільства, в якому вона живе.

І крапка.

— Не можна сперечатися з батьками, бо вони прожили життя.

І крапка.

— Російська пропаганда працює на знищення української незалежності.

І крапка.

Деколи Дарвін суперечив сам собі, тобто сповідував якісь дві несумісні ідеї. Наприклад, він стверджував,

що пожертвувати життям заради батьківщини — велика честь. А іншого разу зізнавався, що батьківщину можна вибирати, і він вибрав Україну. Лена зробила висновок, що треба вибирати батьківщину так, аби за неї не довелося жертвувати життям.

Але, на жаль, батьківщина на те й батьківщина, що її не вибирають. «Якби я мала можливість вибору, — казала пізніше Лена, — то Україна була би зовсім не перша в списку. Напевно, я вибрала би Грецію, бо там море голубе-голубе. Не таке чорне, як українське. Або Великобританію, бо тоді я знала б англійську від народження і не довелося би вчити її в школі як іноземну. А то замучила мене ця англійська, постійно вчила її, вчила, а два слова за потреби все одно не зв'яжу».

Якось Дарвін підійшов до Лени на великій перерві, вона сиділа в університетському дворі й гризла яблуко. Він сказав:

— Слухай, Лено, ти дівчина ніби не дурна...

— Дякую, — відповіла Лена.

— Чому ти досі не вступила до нашої організації?

— Якої організації?

— Молодих націоналістів.

— Таке існує?

— Існує. Називається «Рух опору». Я заступник голови.

— А проти чого ви опираєтесь?

— Ну, це націоналістична організація. Ми гуртуємо національно свідому молодь. Ти ж свідома?

— Свідома, — сказала Лена.

— Тоді вступай. Ми збираємося тричі на тиждень о сьомій вечора. Обговорюємо новини, виробляємо план дій. Ділимося ідеями, корисними для України. Ти ж погоджуєшся, що треба щось робити?

Із цим Лена погоджувалася.

— Жити й нічого не робити — це занепад, — вів далі Дарвін. — Треба діяти. Ти з цим погоджуєшся?

— Погоджуюсь.

«Рух опору» винаймав кімнату в старому будинку в центрі міста. Кімната була майже порожня, тільки кілька стільців, стіл і великий портрет Степана Бандери на білій стіні. Лені така аскетична обстановка подобалася, вона сприяла зародженню ідей, які незабаром змінять світ. Лена почувалась частиною таємного революційного руху і кілька тижнів ходила в неабиякому піднесенні.

На зборах вивчали і обговорювали біографії великих українців: Донцова, Коновальця, Петлюри, ну і, звісно, Бандери теж. Його першого. Головував зборами низький, але дуже балакучий студент історичного факультету. Він, коли говорив, розмахував руками і пильно дивився всім слухачам в очі. Після кожного твердження, хоч би чого воно стосувалося, вигукував: «Хіба не так?!» І слухачі радо кивали головами: «Та-а-ак». Не тому, що справді підтримували цю його думку, а тому, що в них ніби запитували дозволу, ніби рахувалися з ними.

Чимось цей голова нагадував Лені Леніна зі старих радянських фільмів, у яких Ленін розмахував перед робітничим класом руками, ховаючись за трибуною. Щоб не було видно, який він курдупель.

На десятому чи якомусь там зібранні, після докладного вивчення всіх основних біографій та засадничих постулатів українського інтегрального націоналізму, Лена сказала:

— Ну, і що ми будемо робити? Як будемо світ змінювати? Я готова до конкретних дій.

Її всі підтримали.

— Робити є що, — сказав голова зібрань. — Хіба не так?

— Та-а-ак!

— От надійшла пропозиція ініціювати перейменування вулиці Будівельників на вулицю Степана Бандери.

— А чим будівельники завинили? — спитала Лена. — Вони хіба не люди? Будівельники — хороша професія, вони нам хати будують, а це не так легко, скажу я вам.

Курдупель трохи занервував, але був надто розумним, щоб спалитися на такій дрібниці.

— Будівельники, звичайно, хороша професія, але чому так повинна називатися вулиця? Це комуністична традиція — називати вулиці іменами робітничих класів. Будівельники, пожежники, шахтарі...

— А водолази є в цьому списку? — спитала Лена, бо їй було справді цікаво.

— Може, десь і є, — буркнув голова. — Але не в цьому річ, хіба не так?

Усі знову сказали: «Та-а-ак».

— Національно свідоме суспільство, — говорив духовний лідер, — називає вулиці на честь своїх героїв, а не послуговується назвами тоталітарного режиму, яким був Радянський Союз.

— Ну, добре, — погодилась Лена. — Давайте перейменовувати цих будівельників, як вони вам так очі муляють. Хоч я би, чесно, краще повернула нашому місту попередню назву Сан-Франциско... Що треба робити?

— Ми подамо запит в органи місцевого самоврядування, — сказав голова. — Але цього не досить. Вони перейменовують вулиці дуже довго, ми можемо й не дочекатися. Треба діяти радикальніше.

Лена була готова до радикальних дій, першою рвала-ся в бій. За інших обставин, в іншому відрізку історії вона була би дуже добрим партизаном чи революціонером. Мужність і романтизм — ось що рухає революціями, а Лена була і мужня, і романтична.

План розробили такий: піти вночі на цю вулицю робітничого класу і зафарбувати всі наявні там таблички з назвою «вулиця Будівельників». Натомість чорною фарбою написати «вулиця Степана Бандери». Просто і зрозуміло.

Лена взяла із собою Василю-мені-по-барабану на всяк випадок, якщо виникнуть проблеми з місцевими наркоманами. Але проблеми виникли в іншому. Партизани не знайшли жодної таблички, яку можна було би зафарбувати. Усі в місті знали, що ця вулиця називається Будівельників, але табличок, що підтверджували б цей факт, не було. Старі стерлись чи повідвалювалися, а грошей на нові місцевий ЖЕК, очевидно, не мав.

Молоді націоналісти побродили довкола і, розчаровані, були готові розійтися по домівках. Тоді Лена сказала:

— А навіщо нам узагалі здалися ці старі таблички. Ми просто понаписуємо на будинках нову назву, і справу зроблено! Навіть краще, що табличок нема, менше роботи. Хіба не так?

Методика «хіба не так?» спрацювала блискуче, всі з Леною погодилися, навіть Василю, яка формально не належала до їхнього руху. Голови руху, до речі, на операції не було, відпросився за станом здоров'я.

Усі взялися акуратно виводити чорною фарбою нову назву вулиці. На кожному будинку. Це була тяжка

праця, наступні кілька днів Лена, приміром, не відчувала рук і не могла підняти їх угору, так утомилася. Операцію завершили на сході сонця і пішли щасливі відсипатися. Наркоманів не зустріли.

Місцеві мешканці, втім, чомусь не надто пройнялися шедеврами молодого образотворчого мистецтва. З усіх «художників» ніхто насправді не вмів малювати, назви вийшли криві, щоб не сказати, страшненькі. Багато хто поробив помилки в словах, імовірно, з утоми.

Упродовж тижня люди зафарбували понаписуване. Не поскупилися, навіть фарбу за власні гроші купили.

Спочатку юні націоналісти думали ще раз здійснити операцію, бо, чесне слово, шкода роботи. Міркували — нехай замальовують, а ми знову! Вони замальовують, а ми знову! І так, поки їм врешті обридне фарбу купувати. Відроджувати національну свідомість серед населення не так просто, треба докласти неабияких зусиль. Але тут нагодилася інша, значно серйозніша за міську топонімію справа.

На позачергових зборах Дарвін сказав:

— Товариство, от що я хочу вам сказати. Ви пам'ятаєте книжковий магазин «Букініст», той, що в центрі?

Його, звичайно, всі пам'ятали, бо це був, власне кажучи, єдиний книжковий магазин у місті.

Дарвін вів далі:

— Я там походив недавно і знаєте, що побачив? Усуціль російські книжки. Українських — дві-три. Ну, може, п'ять. Це ганьба, а не книгарня. Пропаганда кацапства! Про яку свідомість можна говорити, коли діти читають свої перші книжки російською!

Слово «діти» подіяло, як міна. Товариство зашуміло.

«Хочеш переконати когось у своїй правоті, — писала потім Лена, — скажи «діти», і книгарню в ім'я дітей не те що з лица міста, з лица землі зітруть. Каменя на камені не залишать».

Дарвін тріумфував:

— Це ще не все! Я хотів купити якусь книжку, де було б порушено національну тематику, зрозуміло, жодної не знайшов. Зате там був цей мерзенний опус якогось київського науковця, в якому великого українського поета Шевченка обізвано алкоголіком. Таких речей пропускати не можна. Це насмішка над національними святинями!

— Ура! — втішилася Лена. — Їдемо до Києва говорити з науковцем! Я Василю візьму, вона як поговорить, то науковець буде горобців до кінця життя рахувати...

— Нащо нам здався науковець?! — заперечив Дарвін. — Він собі нехай пише, що хоче. Ми книгарню спалимо, яка таку ганьбу продає!

Книгарня — то книгарня.

Лена почувалася трохи незручно, палити книжки — вчинок усе-таки аморальний, хоч би якою мовою їх було написано. Але зупинятися на півдорозі теж було пізно. Деколи доводиться жертвувати меншим заради більшого.

Хтось роздобув коктейль Молотова. Його треба було кинути у вітрину книгарні, і справу зроблено. Згорить — і сліду не залишиться. Лена запропонувала напередодні увечері організувати читання поезії Тараса Шевченка, щоб набратися бойового духу, але ініціативу ніхто не підтримав. Шевченка всі ще зі школи недолюбливали.

Честь жбурнути вибухову суміш у вітрину книгарні випала Лені. Бо вона була мужня і романтична. Василина сказала їй:

— Дурницями ти займаєшся, Лено.

— Зараз, може, й дурницями, але це тільки перший крок. Далі ми будемо серйозно світ змінювати. Я завжди до цього прагнула. Це моя місія. Я хочу, щоб усі люди жили щасливо.

Василина стенула плечима, мовляв, тоді йди, пали свою книгарню, раз так, мені по барабану.

І Лена пішла.

Четверта ранку — найкращий час для злочинів. Місто цілком порожнє, і всі сплять, навіть ті, що кричати-муть вранці: «Ми не спали всю ніч, не могли заснути».

Духовний лідер знову не прийшов, сказав, що мусить готуватися до важливого заліку.

Партизани підійшли до книгарні. Її вітрина світилася. У вітрині стояли книжки, багато книжок, усі такі новенькі, з яскравими обкладинками. «Замки Львівщини», «Золото Єгипта», «Большая иллюстрированная энциклопедия динозавров» — асортимент такий собі, швидше розважальний, але, з іншого боку, писала потім Лена, книжка і розважати повинна, хіба не так?

— Слухай, Дарвіне, — шепнула вона своєму колезі зі зміни світу на краще. — А ти взагалі які книжки читати любиш?

— Для мене спорт у житті головне, — відповів Дарвін.

— Ти книжок не читаєш?

— Ну, прочитав кілька...

— Які саме?

— Та не пам'ятаю я, що ти причепилася?!

Лену така відповідь насторожила.

— Дарвіне, а якби в цьому магазині не книжки російські продавались, а спортивне обладнання, там, не знаю, російські кросівки, наприклад...

— Кросівки зараз усі російські...

Лена закричала:

— Е не, дорогі, так діло не піде! Книжки російські, значить, палимо, а кросівки російські носимо. Що за подвійні стандарти! Чим книжки від кросівок відрізняються?! Чому ми не палимо магазини з кросівками? Я би дуже хотіла, я взагалі спорт не люблю...

— Кросівки, на відміну від книжок, не впливають на світогляд.

— А як на світогляд впливає історія динозаврів?!

— Віддай пляшку! — звелів Дарвін.

— Я не дозволю книгарню палити!

— Ми тебе виключимо з організації! З ганьбою!

— Та виключайте, ради Бога!

Лена кинулася тікати подалі від книгарні. Коктейль Молотова заховала в гуртожитку собі під матрац. Подумала, що може ще колись знадобитися. Може, ще колись треба буде щось підірвати.

Наступного дня партизани-революціонери все одно спалили книгарню, без Лени. На фасаді вугіллям нашкрябали «ОУН-УПА», і місцева організація з такою назвою змушена була доводити в міліції свою непричетність до інциденту. Книгарню зачинили на довготривалий ремонт.

Потім у такий самий спосіб було спалено місцеву православну церкву Московського патріархату, і священник, який там випадково ночував, бо після вечірньої служби забагато випив, ледве вибрався з пожежі живим.

На зборах Лена більше не з'являлася і взагалі вирішила, що колективна діяльність не для неї, що вона за природою індивідуаліст і працюватиме самотійно.

Якраз тоді Лена випадково познайомилася з одним ямайцем, який приїхав зі своєї Ямайки в Україну, щоб вивчати в університеті українську філологію. Вперше нога чорношкірого ступила на святі землі українського Сан-Франциско. Люди викручували собі шиї, коли ямаець ішов до магазину по хліб. Діти, не соромлячись, показували на нього пальцем, а зовсім малі плакали від переляку і кричали: «Бабай!»

Ямаець був справді чорним. Таким чорним-чорним. Він мав довгі чорні пальці й ніжно-рожеві долоні, ніс у нього був широкий, на півлиця, волосся закручене тонкими змійками, і він називав це дредами.

Ямаець говорив дуже приблизною українською мовою, а Лена — дуже приблизною англійською. Так вони, приблизно, спілкувалися.

Лена казала:

— Ти справді такий black, що аж страшно. Це щоб уночі маскуватися?

Ямаець — Ішюн або яюсь так — усміхався.

— Чого ти взагалі сюди приїхав, га?

— To study українська мова і література.

— Ну це зрозуміло, але WHY?

— Цікаво.

Ішюн багато розповідав про Ямайку, Лена половину розуміла, половину дофантазовувала.

— Я народився на Ямайці, — говорив Ішіон. — Мої батьки, діди і прадіди ловили рибу. Але взагалі-то ми з Африки.

— Це все дуже цікаво, але мене мучить тільки одне питання. Скажи чесно, ну чого ти сюди приперся?

Слова «приперся» Ішіон не знав. Він, урешті, багато чого не розумів, і Лену втішало, що є люди, які розуміють іще менше за неї.

На Ямайці, казав Ішіон, усі чоловіки ловеласи. Але вони не просто використовують жінок, а й служать їм. Жінки обожнюють ямайських чоловіків, і навіть коли ті їх залишають, жінки далі є щасливими. Ямайські чоловіки роблять ямайських жінок щасливими. Крім того, всі вони мають пістолети і деколи стріляють один в одного. Всі мріють виїхати до Америки, і деколи їм це вдається. Також усі співають пісні Боба Марлі, а дітей Боба Марлі, їх щось п'ятнадцятеро від різних жінок, вважають неофіційними принцями острова.

Із вдячності Лена, як уміла, розказала Ішіону історію України й показала місцеві визначні пам'ятки. Палац польського князя, в якому тепер була казарма для новобранців, і бар «Золота рибка», в якому наливали найдешевше в місті пиво.

У «Золотій рибці» вони часто сиділи. Лена пила пиво, а Ішіон випендюрався (цього слова він, звичайно, теж не знав) і замовляв коктейлі. Офіціантки ненавиділи Ішіона й щоразу казали йому одне і теж:

— Нема в нас коктейлів! Ми тільки пиво наливаємо і горілку!

— Змішайте пиво з горілкою, і буде коктейль, — казав Ішіон українською, але офіціантка все одно зі сльозами на очах благала Лену:

— Ну, поясніть йому, що ми таке не робимо!

— Принесіть йому «Криваву Мері», — пропонувала Лена.

— Це типу томатний сік із горілкою? — офіціантка аж підстрибнула від щастя. — П'ять секунд! Зараз принесу!

Лена рятувала Ішіона від українців, а українців від Ішіона. Відтак усі були задоволені. Керівництво «Золотої рибки» потайки пишалось тим, що до них ходить іноземець, і крізь пальці дивилося на колір його шкіри. Із часом, до речі, цей бар почав обростати легендами, і остання з них — що тут був сам Боб Марлі. Тепер бар так і називається — «У Боба», і тут наливають найдорожчі у місті коктейлі. Стіни обвішано табличками «Відчуй температуру — змішуй градуси» і підпис «Боб Марлі», хоча сам Боб Марлі, здається, ніколи такого не співав.

Проте в Ішіона виникли непередбачувані проблеми з Лениними колишніми колегами по підпіллю. Це стало очевидним, коли якимось у «Золоту рибку» прийшов Дарвін зі зброєносцями і сказав:

— А що це ви тут сидите?

— Не можна? — огризнулася Лена.

— Та ні, можна, — відповів Дарвін і відійшов убік.

Спостерігав за ними обома декілька годин, попиваючи біля барної стійки мінеральну воду.

— Don't worry, — втішав Лену Ішіон, — я звик до расизм, мені це по барабан.

— Головне, щоб не по башка.

— Що таке башка?

— У деяких випадках те саме, що барабан.

«Рух опору» видав оперативну постанову, яка забороняла будь-які стосунки іноземців з українськими дівчатами. Це стосувалося, власне кажучи, тільки Ішіона і Лени, бо Ішіон був єдиним у місті іноземцем, а Лена була єдиною, хто з ним узагалі говорив.

Кілька разів Ішіона хтось переслідував по темних закопелках, але йому завжди вдавалося втекти. Ішіон узагалі добре бігав, сказав, що на Ямайці всі добре бігають, бо там не їздить громадський транспорт.

Потім Лена отримала «офіційне» запрошення відвідати збори організації, бо розмова, яку там вестимуть, «прямо стосується її неприпустимої богомерзкої поведінки».

Ось що написала у своєму щоденнику Лена:

«Було цікаво послухати ідіотів. Я їм так і сказала з порога:

— Ви всі тут ідіоти!

Курдупель, як завжди, розмахуючи руками, виголосив коротку промову і звелів мені сісти на крісло посеред кімнати.

— Ви тут цілий суд влаштували! — засміялася я.

— Невже в усьому місті, — серйозно сказав голова, — щоб дружити, не знайшлося жодного українського хлопця?

— Виходить, що не знайшлося. Подивіться на себе, хіба з вами можна дружити? Ви ж комсомольці й фашисти в одному флаконі!

Дарвін, ніби вжалений, підскочив на своєму стільці.

— Спокійно, — звелів духовний лідер. — Ми тут зібралися для того, щоб провести виховну бесіду.

— А якщо не вдасться словами переконати, будете мене бити?

— Ти подумай, якого кольору ваші мавпенята по-народжуються! — вигукнув Дарвін.

— Дарвіне, — сказала я, — чого, думаєш, тебе прозвали Дарвіном? Мавпи деколи й білошкірі бувають.

— Я бачу, що виховна бесіда не вдалася, — резюмував курдупель.

Члени організації, їх було близько двадцяти, всі як за командою встали зі стільців і взялися витягувати зі штанів ремені.

На цьому етапі я мушу зізнатися, що ні на які збори я насправді не пішла, просто хотіла наочніше уявити, як виглядала би наша розмова.

Я не люблю битися і, коли мене б'ють, теж не люблю, а щось одне точно сталося б, якби я прийняла запрошення з'явитися на згадані збори. Ні, нікуди я, звичайно, не пішла. З партизанами треба боротися їхніми ж, партизанськими, методами».

Будинок, у якому «Рух опору» винаймав кімнату, хоч і мав столітню історію, — там, здається, навіть Іван Франко свої вірші читав, — в Лениних очах давно був дискредитований. В інших кімнатах засідали нічим не кращі організації: «Воля або смерть», «Червоночорний прапор», «Молода нація».

Усе спрацювало тіп-топ. Вночі Лена розбила вікно «Руху опору», вкинула в кімнату притриману до кращих часів пляшку з коктейлем Молотова, і кімната миттєво спалахнула. І стільці спалахнули, і стіл, і портрет Степана Бандери. Його Лені було шкода, Степан Бандера тут узагалі висів ні до чого, але іноді треба жертвувати меншим заради більшого.

Міліція, сита по горло пожежами в місті, не знайшовши інших винуватців, заарештувала потерпілих. Так завжди буває, але в цьому випадку Лена не надто переймалася світовою несправедливістю. Духов-

ного лідера «Руху опору» протримали в каталажці п'ятнадцять днів, і він здав із потрухом усіх своїх колег-однодумців. На Лену він теж написав заяву, але міліціонерам, судячи з усього, було ліньки копати так глибоко, і вони обійшлися тільки ним і його заступником Дарвіном. Обом дали рік умовно і виключили з університету.

Дарвін після того прибігав до Лени в гуртожиток, плакав, як дитина, рвався з кулаками і кричав:

— Ти, ти це підлаштувала!

— Я не розумію, про що мова, — збиткувалася Лена.

— Через тебе і твого чорнобривця я з університету вилетів!

— А чого ти вирішив, Дарвіне, що можеш указувати іншим, що їм робити? Думаєш, пан великий?

— Так, я пан! Я пан на своїй землі!

Ця фраза надовго збила Лену з пантелику. Загалом вона ніби правильна, але й нелогічна водночас. Лена питала саму себе: хіба може бути пан землі? Хіба можна сховати землю в кишеню і сказати: «Це моє, а не ваше!»? Не можна. Так само як повітря, дерево, річку, гору. Тоді навіщо витратити стільки зусиль на те, щоб заволодіти чимось, чим заволодіти неможливо, якщо навіть власним життям людина не володіє і віддасть його тоді, як прийде час?

Потім Лена писала: «Коли хтось каже: «Я пан на своїй землі», я не знаю, що відповісти, почуваюся розгубленою. Але тоді я крикнула Дарвіну:

— Пан той, хто хитріший. У нашому випадку — це я!»

А ямаєць невдовзі заявив, що знудився тут, в Україні, і що йому хочеться більшої екзотики. Поїхав до Білорусі. Лена побажала йому щасливої дороги.

Як вона шукала і не знайшла

І тоді їй почали снитися кошмари.

Лена тільки заплющувала очі, і вони зразу приходили, Лена називала їх — мої друзі темряви. Напевно тому, що друзів світла не мала. Самотні люди сповнені темряви, їх дуже легко злякати.

Ленині кошмари завжди починалися однаково. Що в гуртожитській кімнаті, окрім неї і Василяни, є хтось третій. І він ховається. Але Лена знає, що він є, цей таємничий третій. Він небезпечний тим, що здатний обирати яку захоче форму. Наприклад, Василянину.

Лена думає: це Василяни, спокійно, не бійся, це Василяни стоїть біля вікна з каструлею макаронів. І тоді, коли вже майже в це повірила, раптом згадує, що Василяни щойно вийшла в туалет, і тому вона не може зараз водночас стояти біля вікна.

Справжня Василяни повертається в кімнату, щаслива й безтурботна, і каже Лені, наприклад, що завтра можна поспати до восьмої, бо викладач теорії рухливих ігор лежить у лікарні. Лена повертає голову в її бік, ноги приростають від жаху до гуртожитського лінолеуму, і наступної миті біля вікна вже нікого немає.

Лена дивиться на свої руки і бачить, як пальці по одному відпадають, ніби осінні листя з дерева, а справ-

жня Васирина, хоча невідомо, чи справжня вона, чи ні, шепоче: «Лено, тобі треба менше курити, пальці від куріння відпадають, ти ж знаєш».

Ці кошмари, словом, дуже Лену лякали, не самі собою, а тим, що вони могли бути симптомом якоїсь страшної хвороби розуму. За свій розум Лена переживала найбільше, бо це єдине, що в неї було. Боялася збожеволіти. Дуже боялася. І боялася того, що про божевілля кажуть, що воно приходить непомітно. Потрохи витісняє реальність, міліметр за міліметром, і людина нездатна проконтролювати цей процес. Між божевіллям і здоровим глуздом немає чіткого кордону, як немає кордону дощу. Немає такого місця, на яке ти став би й сказав: «Справа йде дощ, а зліва — ні, справа — здоров'я, а зліва — божевілля».

Тому Лена звернулася зі своїми кошмарами до знайомої лікарки.

Ця лікарка, Ольга Іванівна, взагалі-то спеціалізувалася на кишках, причому дитячих, але лікарі є лікарі, вони завжди порадять якісь таблетки. Ольга Іванівна була подругою Лениної матері, працювала в дитячій поліклініці. Одягалася вона трохи шльондрувато, міні-спіднички, чорні ажурні колготки з блискітками, чоботи на височезних підборах, а оскільки Ольга Іванівна сама була високого зросту, то в чоботях завжди пригиналася, щоб протиснутися в двері.

Але їй така висота подобалась.

Так, казала Ольга Іванівна, менше чуєш, як земля під ногами смердить.

Лена заходила до неї в кабінет і відразу лягала на дитяче ліжко поруч зі столом. На ньому Ольга Іванівна приймала своїх маленьких пацієнтів.

— Ну, що таке знову, Лено?! — У поліклініці Ольга Іванівна носила білий халат, на два сантиметри коротший, ніж коротка спідниця. Можливо, вона ще сподівалася знайти собі доброго чоловіка. — Я не маю на тебе часу, — казала Ольга Іванівна, — ти бачила, скільки дітей із проносом у коридорі чекають?

— Ольго Іванівно, я божеволію, допоможіть мені! Ви ж лікар!

— Кошмари — це нормальна реакція психіки на стресову ситуацію. Ти не божеволієш.

— А якщо це симптом?

— У тебе дуже контрольована психіка. Ти боїшся втратити цей контроль, тому сняться кошмари, бо уві сні твій мозок нарешті виривається з-під нагляду і відпочиває.

— Ви якось дуже заплутано говорите, Ольго Іванівно. Дайте мені якісь таблетки!

— Я тобі тільки від проносу можу виписати.

— У мене немає проносу.

— От бачиш. А пронос, до речі, значно поширеніший симптом шизофренії, ніж неспокійні сні.

— Моя сусідка по кімнаті часто в туалеті сидить, вона диски метає, спортсменка.

— Харчується неправильно.

— А може, вона шизофренік, а я в неї набралась. Шизофренія передається?

— Лено! У мене діти в коридорі обсираються!

Лена поділилася з Ольгою Іванівною міркуваннями про те, якими бувають люди. Вона любила вигадувати класифікації, щоб світ навколо виглядав упорядкованішим.

— Є люди добрі й злі, дурні й розумні, щасливі й нещасні, самотні та щасливі, суб'єктивні ідеалісти й об'єктивні раціоналісти, націоналісти і комуністи...

Ольга Іванівна послухала це хвилин зо п'ять і сказала:

— Лено, я тебе розчарую. Існують лише дві групи людей: ті, які нормально кожного дня ходять у туалет, і ті, що помруть від раку прямої кишки.

У неї, говорила пізніше Лена, все було пов'язано з випорожненнями, і в чомусь Ольга Іванівна, без сумніву, мала рацію. Але все-таки людина живе не лише для того, щоб їсти і, перепрощую, срати. Мусить бути щось вище. І моя мета — знайти це вище. Швидше, ніж темрява поглине мене разом з усіма моїми прямими, товстими і дванадцятипалими кишками.

На четвертому курсі фізичного виховання Лена зазірнула, що великі люди, якщо терміново не зробити кесарів розтин, ніколи з неї не полізуть. Вона не хотіла слави й успіху, хотіла просто кимось бути, кимось конкретним, не дуже великим, але й не малим, хотіла щось робити. Наразі Лені світило пропрацювати до кінця життя вчителем фізкультури в загальноосвітній школі. А вона так не хотіла. По-перше, не дуже любила дітей, по-друге, ненавиділа бігати. А в поєднанні ці дві речі запросто могли би Лену вбити. Знаєте, як це буває: ненависна робота, самотнє життя, сигарети-алкоголь, і ось ти вже на самому дні, через п'ять років — виразка шлунка, через десять — рак молочної залози. І все — нема людини. А Лена ще не була готова перейти в інші форми існування.

Надихнув приклад Ольги Іванівни.

Ця жінка не чекала, коли їй на голову впаде манна небесна, сама собі манну організувала.

Робота в поліклініці була лише ширмою, так тільки, щоб мати право називатися лікарем і налагодити

доступ до потенційних клієнтів. Насправді Ольга Іванівна займалася комп'ютерною діагностикою.

Вона винаймала крихітний кабінетик у центрі Сан-Франциско, там стояв великий комп'ютер, і з його допомогою Ольга Іванівна розводила людей на страшні гроші.

Лікарям люди не довіряють, ті себе давно дискредитували купленими дипломами, а от комп'ютерам довіряли всім серцем. Люди не зовсім розуміють, як ця унікальна машина нулів та одиниць працює, і тому багато хто переконаний, що комп'ютер усемогутній, має свій інтелект, що він може говорити, думати, бачити, — причому наскрізь. Комп'ютер знає, в чому твоя проблема. Він тебе врятує.

Ольга Іванівна проводила комп'ютерною мишкою по тілу пацієнта, комп'ютер видавав довге пронизливе «пі-і-і-і-і», і Ольга Іванівна вигукувала:

— Ну от! Тепер усе зрозуміло!

— Що зрозуміло? — шепотіли налякані пацієнти. — Лікарю, що в мене? Що він каже?

— У вас глисти!

— Глисти?

— Ну так. У вас глисти в печінці.

— У печінці? А таке буває?

— Вам пощастило, що не в серці.

— І в серці глисти бувають?!

— Бувають навіть у мозку.

— Божечки!

Теоретично Ольга Іванівна не зовсім дурила пацієнтів, бо глисти справді завжди є, про це вам кожен паразитолог скаже. Більшість просто не здогадується про їхнє тихе анаеробне існування всередині. Тому Ольга Іванівна навіть добрим ділом займалася. Пацієнти виводили глистів і думали, що тепер здорові.

І дійсно такими ставали — справа лише у внутрішньому переконанні. Уся китайська медицина будується на схожому принципі. Треба лікувати людину, а не хворобу. Переконай безногого, що він має ноги, і безногий побіжить.

До Ольги Іванівни завжди стояли довгі черги. У чергах люди говорили між собою:

— У тебе де глисти знайшлися?

— У нирках. А в тебе?

— У легенях. Уявляєш собі? Я-то думаю, що коли глибоко вдихала, такий звук був, ніби там щось пищить. А то глисти! Яка тільки зараза до людини вчепиться!

Завдяки Ользі Іванівні в місті розпочалася справжня гельмінтна істерія. Люди натовпами атакували одну-єдину державну лабораторію, яка робила аналізи на наявність глистів, і тамтешні лаборанти валялися з ніг від втоми. Вони кричали жіночкам, котрі в сірникових коробочках кілограмами зносили сюди свій кал:

— Та нема у вас ніяких глистів! Що вони внадилися?!

— Це ви так кажете, що нема, а комп'ютер каже, що є! На комп'ютері все видно. Робіть аналізи! Вам за це держава гроші платить!

Аналізи показували, що глистів нема, і жіночки обурювалися:

— Безсовісні! Аналізи не можуть чесно зробити! Пишуть, що нічого нема, тільки аби відкараскатися.

Фармацевти, навпаки, блискавично зреагували на споживацький попит, і у вітринах аптек поз'являлися нові супердійові «німецькі» препарати, які вже після однієї пігулки вбивали в тобі все живе.

У місті почали відкривати сотні інших кабінетів комп'ютерної діагностики, адже успіх завжди плодить епігонів. Їх стало по кілька на одній вулиці, більше, ніж стоматологічних. Проте сама Ольга Іванівна несподівано перекинулася в іншу сферу діяльності. Без сумніву, надзвичайна жінка була. Вона вміла відчувати такі речі, як у казино, коли треба забирати виграш і тікати геть.

За одну ніч міліція заборонила «комп'ютерну діагностику», і багатьох навіть посадили за шахрайство. Але не Ольгу Іванівну. Вона, як невловимий месник, досі торує тернисті стежки вітчизняної медицини.

Мені треба щось подібне, сказала Лена. Невинне, але прибуткове. Те, чого всі чекають і за що готові платити гроші. А гроші люди готові платити за щастя і за самі гроші. Так було, є і буде.

— Чим тобі не подобається бути вчителем фізкультури? — питала Василина, вона не схвалювала Лениних амбіцій стати у маленькому світі великою людиною. — Вчитель фізкультури — гідна професія. Будеш дітей ганяти, привчати молоде покоління до спорту, здорову націю виховувати.

— Ти не розумієш. Я не можу цим займатися. Це взагалі була помилка — на фізкультуру йти вчитися. Треба було на екологію хоча б. Ну, який із мене фізкультурник?! Я завжди хотіла допомагати людям.

— Допомогати? Ти ж їх дурити хочеш!

— Дурити, щоб допомагати. Ось моя мета!

Лена поміркувала і вирішила спочатку якимось чином дати про себе знати, привернути увагу громадськості. На масштабну рекламну кампанію вона, звичайно, грошей не

мала, тому пішла безкоштовним шляхом. Помістила в місцеву газету оголошення.

Звучало воно, можливо, трохи неправдоподібно, зате інтригуюче. Клієнта треба заінтригувати, так пізніше стверджувала Лена. Усі великі люди починали з малого, а я відразу з великого:

«Творю чудеса на замовлення. Недорого. Оплата по факту. З проханнями, які шкодять іншим людям, не звертатися. Тел. 80676616921 — Лена».

* * *

— Ти хоч сама в чудеса віриш? — сміялася Василина з Лениного оголошення.

— Звичайно, вірю! — брехала та. — Все, що стається, а ми не розуміємо, як воно стається, — це чудо!

— Зі мною тільки обломи ставалися, і я не розумію як. Виходить, обламуватись — це чудеса бачити?

— Можна й так сказати. Але треба дивитися на проблему ширше, Василю. Все, що відбувається в нашій країні, — це чудо. Ніхто нічого не розуміє.

— Тобі б на радіо діджеєм працювати, мелеш що попало.

— Пробувала, не беруть. Кажуть, голос писклявий.

Як саме працюватиме бізнес, Лена поки що не знала, але сподівалася, що по ходу зорієнтується. Головне — клієнта привабити, заінтригувати його, а потім, уже із заінтригованого, гроші збирати.

«Мені багато не треба було, — писала Лена у щоденнику під заголовком «Як займатися бізнесом чесно». — Я вирішила брати за одну послугу десять гривень. Це, щоб ви собі уявляли, один день прохарчуватися, так, скромненько. Отже, виходило на день

по чуду — і маю що їсти. План у мене був простий, а все просте завжди спрацьовує. Головне, щоб перший клієнт клюнув, а там піде як по маслу».

Проте клієнт усе ніяк не клював.

Через тиждень Лена знову помістила оголошення в газету, і через два тижні, і через три. Чомусь ніхто на Леніні чудеса не вівся. Народ уже зовсім віру втратив, нарікала вона.

Двістікілограмовий голос Лениної совісті — Васирина — наполягала на своєму:

— От не розумію, чому ти не можеш заробляти на життя так само, як і решта людей, — власною працею?

— А хіба творити чудеса — це не праця?! Ти тільки уяви, який це труд тяжкий!

— Чудеса святі творять, ангели, архангели, а ти куди лізеш?

Василині легко було говорити, вона мала талант. Її залишали в університеті вчити студентів метання, вже навіть контракт підписаний лежав у шухляді.

Лена казала:

— Мусять бути й такі, Василюк, як я. Я хоч і не свята, не ангел, але на свої скромні чудеса теж здатна, не сумнівайся. Просто, бачиш, ніхто чомусь поки що їх не замовляє, а безкоштовно — я що, дурна, надриватися?!

І цієї миті нарешті задзвонив телефон. Лена спершу навіть не зрозуміла, що це дзвонить новий мобільник, який вона навмисно купила, щоб відповідати на замовлення чудес.

Він дзвонив і дзвонив. Лена перекладала телефон із руки в руку, як печену картоплину.

- Ну, чого сциш?! Бери трубку!
 - А якщо це міліція?
 - Нема їй чого робити! Он скільки маніяків у місті розвелось!
 - А якщо це маніяк?
 - По телефону не заріже.
- Лена приклала мобільник до вуха і ледве чутно пробелькотіла «алло».

По той бік трохи помовчали. Засопіли. Тоді чоловічий голос заговорив:

- Добрий день, я за оголошенням.
- Так, я слухаю, — трохи бадьоріше сказала Лена, хоча сподівалася, що першою звернеться все-таки жінка. Жінки швидше мали б вестися на такі оголошення.

Чоловічий голос продовжив:

- А що ви конкретно робите?
- В оголошенні все сказано. Чудеса.
- Це якась секта релігійна?
- Ніяка це не секта! Я сама по собі.
- А.

Чоловік мовчав. Лена защебетала, ніби молоко на базарі продає:

— Беру недорого. Ви ніде дешевше не знайдете. Десять гривень за чудо.

- А що ви можете конкретно?
- Усе.
- Літати можете?
- Літати? — тут Лена дещо завагалась. — Щоб злетіти, людині потрібна грудна клітка об'ємом шість метрів кубічних.
- А я от бачив недавно.
- Що бачили?
- Чудо.
- Яке?

Чоловік випалив:

— Я хочу сто гривень.

— Що?!

— Сто гривень, і я вам все розкажу.

— Смієтеся?! — Лену аж затрусило від такого нахабства. — Це я чуда продаю, а не ви!

— Як хочете, — і чоловік обірвав розмову.

Після цього Лена три дні приходила до тяти. Казала: «Це ж треба таке нахабство мати, я бізнес започаткувала, а на мені вже хтось інший заробити хоче! І не скільки там копійок, а цілих сто гривень! Я на ці гроші цілий місяць живу».

Третього дня не витримала і віддзвонила аноніму. Той миттєво взяв слухавку.

Лена сказала йому:

— Я згодна. Але в мене тільки вісімдесят.

— Нехай буде. Приходьте до мене в лікарню, все розкажу.

— А ви чого в лікарні?

— Нічого серйозного, печінка барахлить. Але в парк вийти можу, тут парк біля лікарні є, давайте там завтра о дванадцятій. Будівельників, 12.

Лена добре знала цю вулицю з часів свого партизанського минулого. І знала, зокрема, Будівельників, 12. Це був обласний наркологічний диспансер.

— Нікуди я не піду! Наркоман нещасний!

Чоловік заспокоїв Лену:

— Ніякий я не наркоман, так, випив чуть забагато. Але те, що я бачив, я бачив. Гроші по факту візьму. Мені брехати немає чого.

В обласному наркологічному диспансері загоювали свої душевні рани зламани тяжким десятиліттям чоловіки. Тут завжди тихо і затишно. Наркодиспансер мав

великий, обнесений мурованою огорожею старий парк, а сама будівля колись належала родині багатих місцевих євреїв. Алкоголікам і любителям саморобного дурману тут було добре.

Ленин батько часто казав: «Не суди, і тебе не судитимуть». Деколи він також казав: «Усі ми рано чи пізно там опинимось», — і так він натякав не на цвинтар, як хтось міг би подумати, а саме на наркодиспансер. Багато його знайомих перейшло через ці забілені вапном стіни. Лікування від алкогольної залежності у рідкісних випадках закінчувалось успіхом, але от полежати там, відпочити хотіли всі. Всі туди рвалися. Тому в наркодиспансер на стаціонарне лікування брали лише за великим блатом.

Був сонячний літній ранок. На контрольно-пропускному пункті Лену зупинив дебелий охоронець:

— Куди?

— У мене родич тут... відпочиває.

— Це не курорт!

— Вибачте, — сказала Лена, — я розумію, лікується.

— Проходь, тільки дивися мені — ніякого алкоголю! Як побачу!..

У парку бродили пацієнти, кожен своєю стежкою. Дивилися в землю, мали чорні скорботні лиця. На поламній лавці сидів давній Ленин знайомий, колишній професор літератури Теофіл Кролик.

— Пане Кролик??? — здивовано вигукнула Лена. — Що ви тут робите?!

Професор підвів свої невидючі очі.

— Я так і думав, що тільки ти могла таке дебільне оголошення придумати. Гроші принесла?

— То це ви дзвонили?! — Лена присіла до нього на лавку, і лавка мало не перекинулася.

— Що ти все ламаєш, жертва комуністичного терору! Спокійно сісти не можеш?!

— Але це ж треба! — не могла вгамуватися Лена. — Який збіг!

Теофіл Кролик сховав тремтячі руки в кишені свого незмінного чорного плаща. Схуд іще більше, взагалі був схожий на привида.

— А ви як сюди попали, пане Кролик?

— Не твоє засране діло. Принесла щось випити?

— Тут не можна!

Кролик сплюнув у зелену траву чорною слиною і закурив.

— Ну, і що сталося, пане Кролик?

— Я без грошей нічого не скажу.

— Ось гроші, — Лена показала йому потерті купюри в потертому гаманці. — Дам по факту.

— Хіба тобі можна вірити? Ти ж совісті не маєш і навіть не знаєш, що це таке. Авантюристка. Чудеса вона творить!

Вони трохи помовчали, і врешті Лена віддала професору свої вісімдесят гривень. Той безсоромно їх забрав. При цьому кивнув на інших пацієнтів:

— Жодного інтелігента, одне бидло тут засіло, ні з ким словом перекинутись.

— Ну, і що ви бачили? — підганяла Лена.

Кролик поважно сказав:

— Я чудо бачив.

— Це я вже чула.

— Не перебивай мене! Сиди тихо і слухай. Два дні тому я повернувся ввечері додому, після робо-

ти, я тепер на базарі книжки продаю, і закрився від своїх домашніх іродів у кімнаті...

Теофіл Кролик завжди висловлювався дуже грубо і називав свою дружину, нещасну, скоріш за все, жінку, і двох синів іродами.

Того вечора він нишком пробрався у свою кімнату, яка, між іншим, зачинялася на ключ. Дружина Теофіла Кролика у цей час дивилася у вітальні телевізор і наминала улюблений додаток до вечері — кавалок батона з кавалком вареної ковбаси, згори ложка майонезу. Кролик сів за свій колись робочий стіл, завалений книжками і паперами. Вийняв із нижньої шухляди пляшку заниканої на чорний день горілки. Надпив просто з горла. Але горілка виявилася розведеним спиртом і без закуски ставала в горлі. Тому Кролик так само нишком, скрадаючись, пробрався на кухню, щоб набрати квашених огірків. Вийняв із холодильника трилітровий бутель, який передали жінчині батьки з села. Пропхав руку всередину, вже було намацав перший огірок, аж раптом на кухню фурією влетіла Кроликова дружина. Професор злякано глянув на неї, далі тримаючи руку по лікоть у бутлі.

— Що ти робиш? — із погрозою в голосі спитала дружина.

— Хочу щось з'їсти, не бачиш?

— Огірками не наїсися.

— Наїмся.

— Лиши огірки!

— Тобі огірків шкода?

Дружина, не довго думаючи, кинулася виривати бутель із тремтячих Кроликових рук.

— Вступися, жінко! Що ти робиш?!

— Алкоголік! — кричала дружина. — Алкоголік! Лиши огірки!

Кролик змучено сів на табуретку. З руки скрапував огірковий розсіл. Дружина стояла навпроти нього, обхопивши руками врятований бутель.

— Подивися на себе, пияку! Ти кожного дня попиваєш там у себе в кімнаті! Думаєш, я не знаю? На що ти перетворився! Подивися на себе!

— А ти подивись на себе, — спокійно відповів Кролик.

— На себе? Що ти хочеш цим сказати?

— Що хотів, то вже сказав.

Дружина мовчки відставила бутель на стіл. Очі швидко затікали сльозами, Кролик бачив цей нехитрий процес мільйон разів і вже давно не мав до нього співчуття.

— Що ти хочеш цим сказати? Га? Що я товста?

— А хіба не? Ти цілими днями сидиш на дивані й жереш ковбасу з майонезом.

— Чого це цілими днями? — Дружина плакала, а Кролик був спокійний.

— Я все роблю, щоб тобі було добре, прибираю за тобою, обпираю тебе, народила тобі двох дітей...

— Діти такі самі, як ти, іроди, ліниві й безголові...

— Як ти можеш так казати?!

— Кажу, як є.

Дружина бурмотіла: «Ненавиджу тебе, ненавиджу тебе». Кролик підхопив чорний плащ і, виходячи з дому, сказав:

— Знаєш, що я думаю? Що цей світ — тільки видимість світу. Десь є справжній світ. Він навіть може бути у цьому світі, але ми його не бачимо. Справжній світ тільки деколи нам з'являється. Коли захоче і якщо захоче.

— І тобі вдалося цей справжній світ побачити?! Пияку!

— Ще вдасться.

Він вибіг на вулицю, було далеко за північ. Рушив на вокзал. По-перше, на вокзалі цілодобово працював буфет, сюди на ніч сходилися натовпи спраглих. І випити можна було, і поговорити. По-друге, Кролик вирішив покінчити з собою.

— Знаєш історію про kota Саламаху? — спитав він Лену.

Лена не знала.

— Кіт Саламаха сім років сидів на балконі сьомого поверху і дивився вниз. Сім років чекав і думав. А на восьмий нарешті відважився і стрибнув. Це в будинку навпроти сталося. Моїм сусідом був. Герой. Тоді всі казали, що Саламаха покінчив життя самогубством. Коти, виходить, теж таке вміють. Сім років готував себе до смерті і, коли відчув, що настала пора, стрибнув униз. Упав пляцком на асфальт, двірники потім шуфлею віддирали. І нічого не сталося, світ не змінився без Саламахи. Зараз на тому балконі новий кіт сидить. Думає. Ну, і я так сидів на лавці на вокзалі й думав. Смерті я, чесно скажу, боюся. Як уявлю собі свою смерть, то паралізує всього, в очах темніє. Страшно. Але, з другого боку, і цікаво. Бо а раптом там якийсь сюрприз? От ти не сподіваєшся ні на що, а тут на тобі — повне блаженство за просто так, з Божої ласки. І Бог скаже мені: «Ну, Теофіле, цього разу я тобі прощаю, нікудишнім ти чоловіком виріс, але Бог з тобою, на!» Таке теж може бути, хіба ні? Коли я п'ю, то менше боюся. А тоді, в неділю, страх узагалі кудись зник. Вирішив, що настала пора. Кинуся під поїзд. Дістало.

Тоді Кролик, щоб добро не пропадало, допив куплену в буфеті чвертку і вийшов на залізничні колії. Поїзд мав проїжджати тут за планом через десять хвилин.

— Я почувався, як той кіт Саламаха. Думав, молитися чи не молитися? Але, з другого боку, якщо Бог є, то він мене і так, без молитви прийме. Я й молитися до пуття не вмію, не хотів перед смертю ганьбитися...

— ...бачу, поїзд суне, вже дуже близько був, світло від ліхтаря сліпило очі. Я очі заплющив. Ну, думаю, тримайся, Теофіле, зараз попереломлює тобі кістки, розплющить череп, не бійся, це тільки раз і швидко, як укол дати. А я, до речі, завжди уколів боявся.

Аж раптом зовсім поруч у повітрі щось зашелестіло. Теофіл Кролик розплющив очі й побачив жінку в хустці.

— Вона висіла наді мною, просто висіла, не рухалась, так метрів зо два над землею і з докором на мене дивилася. Усе відбулося блискавично. Вона дивилася на мене, а я на неї, і в той короткий момент мені стало за себе соромно. Подумав, що ж це ти, Теофіле, дурницями займаєшся, своє нікудишне життя навіть дожити з гідністю не можеш. Хотів було відскочити, але зрозумів, що не встигну, запізно, поїзд уже був майже мене торкнувся. Тоді ця баба в хустці, вона не була стара, але виглядала як баба, метнулася і підхопила мене з такою легкістю, ніби я — мішок пір'я. Протримала над землею, поки поїзд проїхав. Тоді перенесла мене на лавку, посадила, як ляльку, і сама сіла поруч. Я сказав: «Дякую». Вона сказала: «Нема за що дякувати». Я боявся на неї глянути, весь трусився. «Ти хто?», — спитав я. Вона не відповіла. Але не з гордощів, так я тоді відчув, а тому, що сама не знала. В неї ця хустка старомодна була, моя мама вічно в такій ходила, жовта з бордовими квітами. Але я не допитувався, якось не мав сили. Вона мені ще сказала, щоб я перестав пити і жив далі. Сказала: «Не переживай, все буде до-

бре», — знялася і полетіла геть. Я тільки шелест у повітрі почув.

Кролик зітхнув так сильно і тяжко, ніби хотів видихнути із себе душу.

— Я не вірю, — сказала йому Лена. — Людина не може літати. В неї грудна клітка замала. Може, в цієї жінки були крила?

— Не було в неї крил. Вона просто літала.

— Я не вірю. У вас, пане Кролик, галюцинації на тлі сильного алкогольного отруєння. Таке буває, я знаю. Мій дід, коли вмирав, чортів бачив.

— А мені однаково, чи ти мені віриш, — відрубав Кролик. — Але є ще дещо.

Він витяг із пазухи місцеву газету, ту саму, в якій Лена своє оголошення розміщувала, і підсунув їй.

— На, почитай.

— Нащо мені ця газета? Я своє оголошення напам'ять знаю.

— Ти на другу сторінку подивись, почитай, якщо ще букви не забула. Розділ кримінальної хроніки.

Лена перегорнула сторінку. У розділі кримінальної хроніки великими літерами було написано: «ДІВА МАРІЯ ВРЯТУВАЛА ЖІНКУ ВІД ВЛАСНОГО ОНУКА». А далі сама стаття:

«Мешканка села Солотвин Коропецького району, Є. Прокопович, 65 років, запевняє, що бачила Діву Марію. За її словами, Божа Матір з'явилася тоді, коли онук Є., 25-річний Г., у стані сильного алкогольного сп'яніння намагався зарубати її сокирою. Божа Матір постала нізвідки, мала на голові жовту хустку в червоні квіти. Вона перехопила сокиру і крикнула на хлопця так голосно, що той втратив слух. Зараз Г. перебуває у психіатричній лікарні, через що зв'язатися

з ним неможливо. Місцеве відділення міліції порушило справу за фактом насильства в сім'ї, але коментувати чудесне спасіння нещасної жінки відмовляється. Як з'ясувалося, Г. уже кілька років перебував на обліку в правоохоронних органах як особливо злісний сімейний агресор. Сімейні психологи б'ють на сполох, адже, за статистикою, кожна шоста жінка в області так чи інакше страждає від домашнього насильства. Наразі ані правоохоронні органи, ані соціальні установи не мають змоги змінити ситуацію. Тим часом у село Солотвин почали масово з'їжджатися віруючі».

— Ну, прочитала?

Лена прочитала. Від збудження в неї засіпалася верхня губа. Бо вона знала це село, там жили батьки її батьків, і знала цю жінку, Женю Прокопович, яку тлумили всі, кому не лінь, а власний син навіть хотів отруїти чадним газом. Очевидно, тепер до справи взявся онук. Нічого дивного.

— Це ж треба, який збіг, так не буває...

Із хащ вистрибнула велика руда білка. Теофіл Кролик кинув їй горіх. Білка схопила горіх і прожогом чкурнула назад.

— Я їх тут часто годую, — сказав Кролик і, не попросившись із Леною, поплентався до своєї келії відновлювати втрачений душевний спокій.

* * *

А Лена поїхала приміською електричкою в село. Хотіла сама поговорити з очевидцем чуда.

Пізніше вона написала у щоденниках, що згоряла від цікавості. Що міркувала так. Можливо, ця літаюча істота, баба в хустці, — справді Божа Матір. Лена, хоч і не вірила ні в що святе, все ж мусила погодитися,

що невелика ймовірність святого припустима. Крім того, Божій Матері літати легко. Їй для цього, на відміну від людини, не треба мати шість кубометрів об'єму в грудях. Але існував й інший варіант. Що це такі людина, і вона вміє літати. Якщо так, Лена мусила її побачити. Це багато чого змінювало, казала вона.

У селі діда й баби Лена не була від часу їхньої смерті. Вони померли одне за одним, обоє у віці вісімдесят три роки. Хату зачинили, курей порізали, свиней продали.

Костьол, який колись бралися реанімувати польські попи, знову перетворився на пам'ятку туалетного мистецтва. Стояв, як і раніше, покинутий і розграбований, а кам'яний святий Антоній перед костьолом так жалібно-жалібно простягав руки до неба, ніби досі вірив, що там, у небі, хтось є.

Лена пам'ятала, де живе Женя Прокопович, і була впевнена, що сама Женя її не впізнає. Не впізнала. Вона сиділа на своєму убогому, порослому кропивою подвір'ї і чистила картоплю.

Лена зайшла на подвір'я і сказала: «Добрий день». Дзявкотливий собачка, з тих, від яких не сподіваєшся, що вкусить, але які зі страху завжди кусають, кинувся Лені під ноги. Женя Прокопович облишила картоплю.

— Тузік, ану до мене! — крикнула вона своєму жалюгідному захиснику, і собачка трохи притих. Ну, звичайно, Тузік, подумала Лена, як інакше ЦЕ ще могло називатися?

— Добрий день, — вона підійшла ближче. — Вибачте, що я так несподівано нагрянула, я з міста приїхала, маю до вас кілька запитань...

Женя Прокопович недовірливо змряла Лену поглядом. Була вона така сама, як її Тузік, тільки що вища

на зріст. Худе дистрофічне тіло, майже прозоре, криві руки й ноги, ніби щойно повернулася з концтабору.

— Ви журналістка? — спитала Женя.

Лена радо підтвердила:

— Так, журналістка. Чула, що з вами одна пригода нещодавно трапилася, не зовсім приємна...

Женя раптом заплакала, і це тривало рівно хвилину. Через хвилину сльози безслідно щезли, і Женя діловито спитала:

— А де ваша камера?

— Камера? А, камера! Ви знаєте, я газетний журналіст. По пам'яті пишу.

— Ну, сідайте, раз по пам'яті. Я вам стілець із хати винесу.

Вони повсідалися одна навпроти одної, Тузік сховався за хазяйчині ноги і час від часу погрозливо звідти попискував, даючи Лені знати, що він не розслабився і будь-якої миті готовий до нападу.

— Ви мені вибачте ще раз, що я так, без дзвінка...

— Нічо-нічо, в мене телефону нема.

— Розкажіть, будь ласка, як все почалося, — Лена намагалася увійти в роль журналіста, їй це навіть сподобалося.

— А що розказувати? Нема що розказувати. Біда в мене велика. Мій онучок зараз у лікарні лежить, кажуть, слух втратив.

— А як він слух втратив?

— Ну, — Женя довго підбирала кожне слово, боячись, очевидно, сказати щось зайве, — онучок у мене непутьовий. П'є багато. Я йому постійно кажу, щоб не пив, горілка ще нікому добра не принесла. Не слу-

хає. Зараз така молодіж пішла, старших не хоче слухати. Думає, що краще знає. А так Гришка добрий хлопець. М'який.

— Кажуть, він із сокирою за вами бігав?

Женя стрепенулася:

— Та хто таке каже?! От вір потім журналістам. Поперекручують усе, лиш аби збрехнути. Не бігав він, ну так, тільки... швидко йшов. Він би нічого мені не зробив, хіба я свого Гришку не знаю? В голові йому помутилося тільки, від горілки, я казала, п'є багато. Він до тієї сокири давно приглядався, я бачила, що кортить йому, сховала сокиру від гріха подалі. Бо мені що? Я вже стара, скоро і так вмирати, а він собі своє молоде життя загубить.

Отака вона була завжди, казала потім Лена, ця Женя, її було страшно слухати, бо, вислухавши, хотілося закласти у центр планети бомбу і натиснути на червону кнопку.

— А того вечора він уже прийшов п'яний, є в нього один друг, недобрий друг, підливає моєму Гришці, хоча Гришка, може, й не хоче. Гришка м'яку натуру має, не вміє відмовити. Прийшов п'яний, витяг сокиру з-під ліжка і дивиться на неї. Очі блищать. Якийсь увесь не свій зробився. Нахмурився, брови звів до купи, чоло наморщив. Я мовчала як риба. Не хотіла його злити, щоб гріха не вийшло. А він мені: «Чого мовчиш?» — і полоснув сокирою по спині. Так, не дуже глибоко. Черкнув тільки. Але кров зацебеніла по ногах, я чула. Ну, я вибігла на подвір'я, щоб не мозолити йому очі, а він за мною. Я довго бігти не могла, впала в траву і лежу. Думала, може, отямиться або не побачить. А він схилився наді мною і засміявся так страшно, що так

люди сміятися не можуть. Кажу вам, помутилося йому в голові, біс уселився. Це не мій Гришка був.

— Він бив вас раніше?

— Та ви що?! Ніколи!

Лена не втрималася і розсміялась. Женя образилась.

— Я кажу вам, НІКОЛИ!

— Та я вірю, вірю, вибачте, будь ласка, просто в горлі дере, застудилася, напевно...

— Ну, і от, — вела далі Женя, — схилювся наді мною і сказав щось таке, ніби приріже, як свиню. Я йому й відповідаю: «Ріж, я і так забагато пожила». Спокійна була, чесне слово. Гриша замахнувся сокирою, аж раптом нізвідки вона прилетіла...

— Божа Матір?!

— Ну яка Божа Матір, дівчино! Понаписували журналісти, а ви вірите! Хіба я Божої Матері не впізнала б?!

— А впізнали б?

— Ну звичайно. А це жінка якась, така... в хустці, хустка жовта в червоні квіти, старомодна, в мене таких уже нема. В мене хустки всі зелені, в дрібні квіти, не такі крупні. Звідки ця жінка взялась — не маю поняття. Я її й не роздивилася як слід. Вона підлетіла до мого Гриші й вихопила сокиру. Гриша впав від страху на коліна, а вона як закричить на нього! Боже Всемогутній! Такими поганими словами його обзивала, що я за все життя таких не чула! Хіба Діва Марія могла би так матюкатися? Ніколи! Ця і виродком Гришу називала, і виблядком, хоча який він виблядок, у нього і мама, і тато були, не-путьові, але були. Гриша впав без свідомості, а вона допомогла мені встати, сказала, щоб я «швидку» викликала, бо кров тече.

— Як її звали?

— Я не запитувала. Я тільки сказала їй, що жінці не пасує так матюкатися. Вона погодилася зі мною, пробачення попросила. І полетіла.

— Так взяла і полетіла?

— Взяла і полетіла.

— І вас це не здивувало?

Женя задумалася.

— Здивувало трохи, але люди зараз усякі бувають. Одні плавати добре вміють, інші — он, літати навчилися. Всяке в цьому світі буває.

— І то правда, — сказала Лена.

Женя підвелася зі стільця.

— Ви мені вибачте, я мушу картоплю начистити, зараз Ірочка з магазину прийде, я пообіцяла обід зготувати.

— Хто така Ірочка? — це Лена вже так, заради спортивного інтересу запитала.

— Донька моєї племінниці, хороша дівчина. Поживе в мене, поки роботу знайде. Гриша в лікарні лежить, і лікарі сказали, що це надовго. В голові йому помутилося. Слух втратив, бідна дитина...

І Женя знову рівно на одну хвилину розплакалася. Коли Лена виходила з подвір'я, вона ще додала:

— Ну, ви дивіться там, не пишіть про мого Гришу погане. Він добрий насправді. А ця баба в хустці — не знати, не знати, — і Женя захитала головою, — стидно жінці так матюкатися.

* * *

Повернувшись, Лена переглянула в краєзнавчій бібліотеці підшивки всіх місцевих газет за останні роки, особливо розділ кримінальної хроніки. Але в газетах тільки мучили, різали і вбивали, про чудесне

спасіння ніде більше не йшлося. Божу Матір теж ніхто не бачив. Тобто бачили, в Почаєві й у Зарваниці, наприклад, але це сталося у 13-му столітті, а Лені потрібні були дещо свіжіші факти.

У якомусь закарпатському селі на стовбурі дерева сам по собі проступив жіночий силует, і тисячі людей поз'їжджалися туди на поклоніння. Навіть капличку поруч звели. Лену таке чудо не надихало. В іншому селі, в Чернівецькій області, одна сліпа жінка раптом прозріла, начебто від голосу, який донісся їй із неба. Це теж не пасувало. Ще один підозрілий випадок трапився у Львівській області, на кордоні з Польщею. Заробітчанку, яка поверталася додому, хотів обікрасти якийсь молодик, жінка оборонялася від нього хрестом, як від нечистої сили, і молодик, тільки глянувши на святе розп'яття, впав неживий. Лікарі констатували інфаркт міокарда, і хтось із них навіть написав наукову статтю про те, що в Україні інфаркт серйозно «помолодшав».

Лена облишила підшивки газет, нарікаючи на непрофесіоналізм української журналістики.

Наступним її пунктом був священник. Інформація про чудеса мала би стікатися до місцевих церковнослужителів, міркувала Лена, і пішла до того самого, в якого вперше і востаннє сповідалася. Ледве його впізнала. Священик розтовстів, змінив рясу, тепер ходив увесь у золоті. Лена дочекалася, поки завершиться ранкова служба, а потім вистояла чергу бабок, які наввипередки ділилися з пастирем своїм горем. Говорили вони, як правило, про гроші і що пенсії на хліб не вистачає. Священик радив їм молитися.

— Пане священник, — сказала Лена, дорвавшись до тіла, — ви, напевно, мене не пам'ятаєте, я колись у вас сповідалася...

— Я пам'ятаю, — відповів священник.

— Ні, не пам'ятаєте, — вперлася Лена.

— Ти тоді, дитино, сказала, що не дуже в Бога віриш. Лена здивувалася, але цього не показала.

— Ну, нехай, — сказала вона. — Але взагалі-то я до вас з іншого приводу тепер.

— Уже віриш?

— Не в тому справа. Послухайте мене. Ви колись чудеса бачили?

Священик від Лениного питання анітрохи не розгубився:

— Я бачу їх щодня.

— Справді?! А що конкретно ви бачите?

— Бачу людські душі, які шукають спасіння.

— Ну, нє, я серйозно питаю. Про справжні чудеса. Коли щось неймовірне стається. Таке, чого бути не може.

— Ти заблукала в темряві, дитино.

— Та не заблукала я! Прийшла до вас як до священика, а ви зразу діагноз ставите. Хіба це по-божому?

Священик сказав:

— Чудеса діються безперервно. Це Божа справа. Іноді Бог показує нам, Його творінням, свою велич. Почитай Біблію, там описано багато чудес. Почитай життя святих.

— Ви знаєте, в мене часу нема. Ви мені коротко перекажіть, будь ласка, кілька прикладів наведіть, мені багато не треба.

— Воду на вино перетворив, оживив мертвого, нагодував трьома хлібинами тисячі людей, по воді ходив, як по землі...

— Пане священик, мені не це потрібно.

— Що ти від мене хочеш?!

— Тепер, останнім часом, сталося щось чудесне? — щоб не викликати підозр, Лена говорила дуже обережно. — Може, ви знаєте, може, хтось вам щось розповідав?

Священик поблажливо усміхнувся.

— Я бачу, дитино, ти сама мені хочеш щось сказати. Кажу, я слухаю.

— Я? Ні-ні, я не маю що казати. Що я можу сказати? Просто цікавлюся. Ви скажіть мені, пане священник, може, ви чули, що десь якась жінка в небо вознеслася?

— Чув. Матір Божа.

— Ви мене зовсім не розумієте! Не Матір Божа, а звичайна жінка. Нормальна, звичайна така собі, жива жінка. Ну... літати вміє. Не чули?

— За такі речі колись на вогні палили, — суворо відрубав священник.

— Та не відьма, а добра жінка! Не на мітлі, а так просто, силою думки, наприклад.

— Ти таку жінку бачила?

— Не бачила, — чесно зізналася Лена. — Але хотіла би.

— Молися, дитино, і багато.

— Я буду, даю чесне слово, але ви спочатку розкажіть, що знаєте!

Священикові урвався терпець:

— Не знаю я такого. І нема такого. Йди з Богом, дитино. У тьмі блукаєш. Шукаєш доказів, а треба просто вірити. Бог не буде переконувати таких, як ти, що Він є.

— А чим я погана?! — загорлала Лена на всю церкву, і старенькі бабці, що поруч молилися за підвищення пенсії, панічно захрестилися. — Що я такого поганого зробила, що мене навіть переконувати не треба?!

— Ти ладна повірити в жінку, що літає, — сказав священник, — але не віриш у Бога, який усе створив.

Він перехрестив Лену і залишив терзатися сумнівами на самоті.

Але Лена не здавалася. У неї в запасі був іще останній пункт плану.

Йог.

Лена чула про нього від спортсменів-однокурсників. Цей йог учився на йога чи то в Києві, чи то в Китаї, хоча Лена підозрювала, що ніде він насправді не був, а так, по книжках насобачився.

Років сорок, умів на руках стояти і на голові. Хтозна, може, й літати вмів. Лена читала, що справжньому йогу літати — миле діло. Крім літання, справжні йоги вміють розчинятися в повітрі, ковтають вогонь, жують скло, розуміють мову тварин і рослин і можуть роками нерухомо сидіти в позі лотоса.

Свої заняття йог проводив у спортивній залі однієї старої школи Сан-Франциско. Лена прочекала все заняття в коридорі, а коли нарешті послідовники східних учень почали збиратися, підійшла до йога і прямо запитала:

— Скажіть, а ви вмієте літати?

Йог спокійно відповів:

— Умію.

— О, я вас шукала! Скажіть, а як це робиться?

— Чого тобі по землі не ходиться?

Лена присіла до йога на підлогу. Вона мала так багато йому сказати.

— По землі мені ходиться добре, ходилося і буде ходитися. Я на фізкультурному факультеті вчуся, валеологією займаюся. Ну, це так, ліричний відступ. Але мені здається, я знаю людину, жінку, яка вміє літати. По-справжньому.

— І що ти від мене хочеш?

— Хочу запитати, чи це можливо — літати. Чи, може, в мене з головою не все гаразд. Я за свою голову дуже переживаю.

Йог розпластався на підлозі в позі мерця. Це коли просто лягаєш, сповільнюєш дихання й уявляєш себе

померлим. Тоді, кажуть, стає дуже добре, земні проблеми втрачають свій маленький земний сенс.

— Ви слухаєте мене? — допитувалася Лена у «мерця». — Мені це дуже важливо.

— Не чув, щоб у нашому місті були інші йоги. Я про них знав би.

— А я й не казала, що вона йог. Ну, тобто я не знаю, чи вона йог. Я її не бачила. Може, вона самоучка якась, випадково навчилася. Як думаєте, таке можливе?

— Ні. Треба довго вчитися.

— Як довго?

— Життів десять-дванадцять.

— А що треба робити? Як вчитися?

— Йогою займатися.

— А без йоги ніяк не злетіти?

— Ніяк.

Йог встав. Він був на дві голови за неї вищий, кремезний. Не симпатичний, швидше на вовка подібний, похмурий, насуплений, погляд непривітний, але щось у цій непривітності Лену приваблювало.

«Я тоді подумала, — зізнавалася пізніше Лена, — а що, як він моя доля? Аж підскочила, розпрямила на собі джинсову спідницю і розпушила рукою волосся, сподіваючись надати йому, не митому вже другий тиждень, невимушеної форми».

— Тебе як звати? — спитав йог.

— Лена, — проговорила вона, широко усміхаючись.

«Я взагалі-то усміхалася дуже рідко, мені посмішка ніколи не личила. Я маю завеликі зуби, і вони деколи не вміщаються в роті. Тому за кожної зручної на-

годи я, навпаки, корчу задуману фізіономію, так ніби цієї миті вирішую, яким шляхом піти: шляхом праведного мученика чи шляхом гордого і нескореного Прометея».

Отже, Лена не втрималася і показала йогові увесь ряд своїх врізнобіч настовбурчених зубів.

- Мене звати Лена. А вас?
- Павло.
- Приємно познайомитись.

Йог Павло одягнув светр. Його вірні послідовники вже давно порозходилися, і він, судячи з усього, теж хотів піти.

- Почекайте на мене! Куди ви так спішите?!
- Я ніколи не спішу.
- А я, чесно, завжди. І завжди запізнююсь.
- Це велика помилка.

Лена запропонувала піти в «Золоту рибку»:

- Вип'ємо чогось. Я пригощаю.
- Що таке золота рибка?

Усі в місті знали «Золоту рибку», а йог не знав. Це Лену насторожило, навіть більше, засмутило. Вона остерегалася людей, які принципово не п'ють алкоголь. По-перше, такі люди страшенно нудні, казала вона, по-друге, гнилуваті, на них не можна покластися.

— Там наливають найдешевше в місті пиво. Ну, згадайте! Ви знаєте! «Золота рибка» називається.

- Не знаю. Я не вживаю алкоголь.

Лена розчаровано зітхнула:

- Тоді я вам покажу.

На диво, йог Павло не пручався. В «Золотій рибці» замовив яблучний сік. Лена замовила пиво і, поки його несли, закинула ногу на ногу. Це був останній

відомий їй прийом зваблення, але йог ніяк на нього не відреагував.

— То ви справді вмієте літати? — спитала Лена.

— Не вмію.

— А чого тоді сказали, що вмієте?

— Я думав, ти маєш на увазі медитацію.

— Я говорю завжди те, що маю на увазі. Якби мене цікавила медитація, я б так і сказала. Але літати і медитувати — це різні речі, хіба ні?

— Ні.

Лена знову безпорадно зітхнула. Йог Павло починав її дратувати.

— То ви думаєте, що літати фізично неможливо?

— Чого ж, можливо. Але навіщо?

— Як навіщо? Щоб літати!

— Людина може набагато більше. Літати — це так, розвага.

— А що може бути ще більше?

Йог мовчки стенив плечима. «Коли хтось промовисто мовчить, — пізніше писала Лена, — це не означає, що він дуже розумний. Це означає, що він просто не знає відповіді. І не треба переконувати мене, що це не так».

— Є одна жінка, пане йог, — сказала Лена. — Вона, здається, вміє літати. І допомагає людям, які опинилися в критичній ситуації. Прилітає раптово і рятує їх. Як у кіно, чесне слово.

— І що?

— Нічого. Я сподівалася, що ви щось про неї знаєте.

— Ні. Я нічого не знаю.

— І не можете сказати, де вона цього навчилася?

— Не можу. Мене такі речі не цікавлять. Це дилетантство.

Лена зірвалася:

— А ви такий професіонал! Що ви зробили? Вона людям допомагає, а ви?

— Хто сказав, що людям потрібно допомагати?

— Деяким потрібно!

Лена розридалася від розпачу, хоча потім казала, що плакала, бо пиво не туди пішло. Лену можна було зрозуміти. Її пошуки чудесного закінчувалися крахом.

Йог Павло підкликав офіціантку і розрахувався за свій сік.

— Ну й до побачення! — крізь сльози сказала Лена.

— Навряд чи, — відповів йог і розчинився в накурених сутінках сансари.

Офіціантка «Золотої рибки» наступного дня вранці розповідала своїй подрузі:

— Я ніколи не бачила, щоб дівчина сама так наклюкалася. Її хлопець кинув, я його бачила, нічого особливого. А дівці дах знесло по повній програмі. Розбила сім кухлів, перевернула два столи, бармена нашого обізвала імпотентом, хоча це неправда. І постійно при цьому завивала: «Ну, покажися мені один раз! Покажися хоч разо-о-о-очок!» До кого вона зверталася і кого хотіла побачити, не уявляю.

8

Як вона захищала мале, щоб не нападали на велике

Часи змінюються, казала Лена, але ніколи так, як ми цього хочемо. Тому важливо змінюватися самим. Начхати на час і змінюватися, щоб час самовільно не втрутився і не поробив із нас чудовиськ.

Сан-Франциско змінилося, стало багатшим і красивішим. Тут відкрилося декілька великих супермаркетів секонд-хенду на вагу, і всі перекинулися туди. Базари раптом спорожніли. Люди воліли купувати поношені речі з Європи, аніж нові — з Китаю. Це був добрий знак, тішилася Лена. Місто відразу стало європейським. На кожному кроці висіли реклами «Одяг з Європи», «Дешевий одяг з Європи», «Стильний одяг з Європи». Європа заходила сюди непомітно, але впевнено. На вулицях Сан-Франциско все частіше траплялися люди, одягнені не так, як решта. Особливо багато поз'являлося шаликів на шиях, різнобарвних і яскравих. Ленина шафа теж тріщала від шаликів, на гривню можна було придбати цілу колекцію, і вона скуповувала їх за ці гривні всюди, де могла. Іноді вдавалося два шалики купити, а два вкрасти.

Лена й на шию по два зав'язувала, казала, що так безпечніше почуввається.

«Європейський» одяг, щоправда, немилосердно смердів хімікатами, якими задля дезінфекції обробляли завезений секонд-хенд, і всі люди смерділи цими хімікатами, і всі квартири, і все місто. Нічого страшного, казала Лена, дезінфекція нам не зашкодить.

Старий центр сяк-так підрихтували, а базар, на якому колись торгувала своєю совістю місцева інтелігенція, став сувенірним. Інтелігенція повернулася туди, де їй, власне, й було місце, — в глибоке підпілля. До Сан-Франциско почали заїжджати туристи, багато — з американського міста-побратима. Вдень вони прочісували сувенірний базар, а ввечері, наминаючи український борщ і сибірські пельмені в найдорожчому ресторані Сан-Франциско, казали: «А все-таки якась подібність є».

В університеті Лена майже не з'являлася, і через це її відрахували з правом поновлення, якщо вона раптом знову візьметься за розум. Але за розум Лена братися не думала.

— Поїду звідси, — впевнено казала вона своїй сусідці по гуртожитській кімнаті Василіні. — Подамся в навколосвітню подорож. На Європу подивлюся, а потім поїду в Латинську Америку. Мене дуже цікавить ця частина світу. Недавно снівся Парагвай і два гіпопотами.

— І що ти там робитимеш?

— Що випадє. Мені багато не треба.

— Українські жінки за кордоном займаються проституцією, — випалювала Василина.

— А що в цьому поганого? — винятково щоб її позлити, відповідала Лена. — Тут ми хіба не проститутки?

— Не проститутки, — гаряче заперечувала Василина, і щодо себе вона, без сумніву, мала рацію.

Щоб поїхати у навколосвітню подорож, Лені треба було спершу оформити закордонний паспорт. Зробити це швидко вона не могла, бо українського паспорта, необхідного, щоб оформити закордонний, теж не мала. Казала, що загубила, хоча працівниця паспортного столу пізніше заприсягнулась, що Лена ніколи й не замовляла паспорта.

Кожного разу Лена мусила півроку чекати й не мала чим зайнятися. Думала. Але думати довго не довелося, заняття саме її знайшло.

Лена побачила розклеєне на інформаційних стовпах оголошення, в якому невідома особа приймала безпритульних собак по гривні за морду. Так усе почалося. Лена відразу вирішила, що собак збирають із благородною метою їх порятунку. Щоб помістити у притулок, про який говорилося вже давно, але до справи не доходило за браком коштів і волонтерів. Лена думала, що його організатори тепер діяли в такий недолугий спосіб.

Безпритульних тварин у Сан-Франциско справді було багато, від десяти до тридцяти тисяч, залежно від пори року. Собаки і коти найрізноманітніших порід, а найчастіше — безпородні. Вони виростили чомусь усе одне дуже великими, деколи були добрими і лагідними, деколи дикими й агресивними, деколи навіть скаженими. Люди їх боялися і нарікали на них. Добросердечні, часто несповна розуму двірнички їх підгодовували і переховували в себе в квартирах напередодні планового вилову. Плановий вилов проводили тричі на рік, зазвичай серед глухої ночі, щоб мешканці міста, які тоді мирно спали в теплих ліжках, не чули роз-

пачливого завивання і моторошного гавкоту. Собак, уже мертвих, вивозили на міський смітник і скидали у спеціально вириту для них скраю траншею.

«Із погляду зоології і науки про популяції, — писала згодом Лена у тематичній статті до міської газети, — вилов собак і котів не має ніякого сенсу, це даремне розтрачання міського бюджету. На місце виловлених тварин відразу ж приходять нові, міцні й здорові, у розквіті своїх репродуктивних сил. Убивство — це не вихід. Коти і пси незнищенні. Тому, коли їх убивають, я роблю висновок, що тим, хто це робить, убивати просто подобається».

Після появи загадкового оголошення у місті розпочалося велике полювання. Бомжі, а їх у Сан-Франциско було від п'ятиста до тисячі, блискавично зметикували, що збирати тварин вигідніше, ніж порожні пляшки з-під пива, і кинулися ганятися за такими самими безпритульними, як і вони, по всіх парках і пустирищах. Собак пакували у саморобні клітки і, коли клітки наповнювались, відвозили здобич замовнику. Тварин приймали тільки живими, і це вселяло неабияку надію.

Лена впіймала двох сучок, які вже давно жили в гуртожитському дворі, і зателефонувала за оголошенням. Вона дуже хотіла долучитися до доброї справи. Увічливий голос звелів принести собак за якоюсь там адресою. З восьмої вечора до десятої ранку.

— А ви що, цілу ніч приймаєте? — здивувалася Лена, але слухавку відразу кинули.

Адресу Лена розшукувала довго, це була покинута промислова зона вже фактично за межами Сан-Франциско. До залізних дверей напіврозваленного складу стояла довжелезна черга інших охочих підзаробити.

Бомжі страшенно смерділи і сварилися між собою, пси теж надривали горло в клітках і брудних торбах. Якийсь кінець світу, подумала тоді Лена і навіть записала це у щоденнику.

Приймали по одному. Залізні двері відчинялися, і клієнт із товаром заходив усередину. Кілька хвилин — наступний клієнт.

— У тебе чого так тихо сидять? — питав Лену сусід у черзі. — Дивися, дохлих не беруть. Тільки живих. І бажано товстеньких.

— Товстеньких? Хіба безпритульні пси бувають товстенькими? Вони голодні й нещасні...

— Я своїх кілька днів підгодовував! За сальце, кажуть, гривню деколи накидають. Торгуватися треба.

— Скажіть, це ж притулок для тварин, правда? — з останньою надією перепитала Лена, і натовп гендлярів тільки розреготався у відповідь. Ленин сусід на диво доброзичливо заспокоював:

— Ти так не панікуй, добра душа. Хтось живе, а хтось умирає. Так світ влаштований. І ти умреш, і я теж умру, по-собачому, десь під парканом, до річі. Так що цим товаришам, якщо подумати, навіть пощастило. В елітних китайських ресторанах знайдуть свій кінець.

— Люди добрі!!! — заверещала Лена і стрімголов побігла звідти геть разом зі своїми двома сучками і розбитою вірою в рід людський.

Наступного дня рано-вранці вона вже сиділа у відділку міліції. Міліціонер уважно вислухав Лену, зробив кілька дзвінків, декілька разів кудись виходив і врешті попросив у Лени паспорт.

— У мене немає паспорта, — сказала йому Лена, — якраз його чекаю, загубила. Але я вас дуже прошу, пане міліціонер, їдьте туди прямо зараз, бо вони втечуть. Там сотні собак. Їх іще можна врятувати.

— Пані Олено... — почав міліціонер.

— Лена.

— Лена. Ви розумієте, Лено, що я вас зараз можу затримати на три доби до з'ясування особи?

— Мене? Затримати? За що?

— Ви приходите сюди, несете пургу про псів і китайські ресторани, а паспорта при собі не маєте. Звідки я знаю, може, ви з дурдому втекли? Може, ви людей ріжете, а мені псами баки забиваєте?

— Не ріжу я людей! — обурилася Лена. — Що ви таке говорите?! Просто паспорт загубила. Лена мене звати...

— От ми й з'ясуємо, як вас звати. А ви тим часом тут, в ізоляторі, посидите..

— А пси...

— Ви за себе переживайте — ось вам моя порада. А пси... псами, — і міліціонер зловтішно вишкірився.

Лена просиділа у відділку, щоправда, недовго. Увечері її відпустили, так і не з'ясувавши до пуття, хто вона така. Тому теоретично Лена могла би і з психушки втекти, і людей різати. Міліціонерам було не до її минулого. Вони переймалися власною репутацією, бо про торгівлю міськими псами чудово знали й отримували з неї немалі відсотки. Про це Лені розповіли бомжі, яких вона весь наступний тиждень ретельно опитувала. Розмови записувала на позичений диктофон і потім надіслала касети з їх докладним описом у міський виконком. У записах ішлося про групу місцевих бізнесменів, які налагодили контакти з усіма великими китайськими ресторанами (переважно київськими, один у Львові, три в Харкові) і постачали їм свіжу собачатину. Тому собаки мали бути живими. Їх убивали вже безпосередньо перед приготуванням.

Із виконкому жодної відповіді Лена не дочекалася і пішла туди особисто. Вирішила, що нічим не ризикує,

бо у виконкомі ніхто не має повноважень її заарештувати.

— Мені до голови з охорони тварин, — поважно заявила Лена секретарці, яка розподіляла охочих поспілкуватися з владою по кабінетах.

Секретарка довго порпалася в паперах.

— У нас таких нема, пані, ви не туди прийшли.

— А хто тварин охороняє?

— А навіщо їх охороняти?

— Послухайте, бездомних псів здають у китайські ресторани.

— Тоді вам в управління розвитку підприємництва, — вигукнула секретарка, втішившись, що розв'язала задачу.

— Це не підприємство! Це злочин! Ви що, не розумієте, що псів здають у ресторани на їду!

Після тривалих суперечок і непорозумінь Лена потрапила на прийом до голови департаменту соціальної політики. Тут принаймні щось захищали. Пенсіонерів, інвалідів, дітей і онуків війни та праці, афганців, самотніх і непрацевдатних, дітей-сиріт, малозабезпечених і навіть бездомних громадян. Тварин у списку не було, але головне, що було слово «бездомний». Ці люди знають справжнє милосердя.

По-діловому одягнена жіночка — голова департаменту — зустріла Лену з приязною, дещо приклеєною усмішкою на обличчі.

— Доброго дня, — почала Лена з порога, — я вам надіслала нещодавно записи розмов із бездомними громадянами, в яких викривається страшний антилюдський факт торгівлі бездомними тваринами. Переважно собаками.

Видно було, що жіночка нічого не зрозуміла, але швидко відповіла:

— На жаль, українська пошта дуже погано працює. Ми нічого не отримували.

— Ну, то я вам розкажу. — І Лена зручно вмостилася на стільці.

Вона ґрунтовно виклала свою історію, починаючи з оголошення та гуртожитських сучок і закінчуючи правоохоронними органами. Чиновниця слухала, не перебиваючи. Деколи занотувувала щось у блокнот.

— Ми повинні негайно діяти, — закінчила свою оповідь Лена. — Міліція покриває злочинців.

— Чому відразу злочинці, не треба так голосно, — обережно сказала Богдана Іванівна, так її, здається, звали.

— А хіба не злочинці?

— Тільки суд може сказати, злочинці вони, чи ні.

Богдана Іванівна була сповнена ліберального спокою і демократичної рівноваги. Вона, до речі, тричі на тиждень із шостої до сьомої ранку, перед сніданком, бігала у міському парку. Тоді біг був дуже популярним серед працівників міського виконавчого комітету.

— Але ж ви розумієте, що це злочин? — уперлася Лена.

— І тут я теж не була би настільки категоричною.

— Тобто ви вважаєте, що здавати бездомних собак на м'ясо — це нормально.

— Ні, це не нормально. — Богдана Іванівна різко встала зі стільця і вдала, ніби гарячково думає. Хоча, можливо, вона справді це робила.

«Коли людина вдає, ніби думає, — писала потім Лена у щоденниках, — то ніколи не знаєш напевно, чи вона думає цієї миті, чи ні».

— Розумієте, сучасний світ жорстокий... — сказала Богдана Іванівна.

— Але завдання кожної людини протидіяти жорстокому.

— Так. І ми вживемо заходів. Без сумніву. Але й ви зрозумійте.

— Що я маю зрозуміти?

Для більшої переконливості Богдана Іванівна намагалася дивитися Лені в очі. Лена відвела погляд. Вона дуже не любила такі прийомчики.

— Те, що виглядає страшним, — сказала чиновниця, — насправді може таким не бути. Ви знаєте, що у місті склалася катастрофічна ситуація з бездомними тваринами.

— Знаю.

— Міська влада ніяк не може вплинути на ситуацію. На це немає коштів і найближчим часом не буде. Щодня до нас приходять скарги від громадян. Пси нападають на дітей і навіть на дорослих. За минулий рік було... — Богдана Іванівна вийняла з шухляди якийсь папірець, — ...було, ось, знайшла, понад тисяча випадків нападу тварин на людей. Вісімдесят із них були змушені пройти курс лікування. Колоти уколи, простише кажучи. У живіт. Це дуже неприємно, по собі знаю.

— До чого ви ведете?

— Веду до того, що за останніх два тижні бездомних тварин у місті помітно поменшало.

Лена спалахнула.

— Але їсти собак — це ненормально!

— Для нас ненормально, я з вами згодна. А в Китаї навпаки — звичайна річ...

— То нехай своїх псів і їдять! А українським нехай дадуть спокій!

— Заспокойтеся, громадянко. Зрозумійте, що в такий... дещо... дивний спосіб місто виграло. Ми з вами, — для більшої наочності додала чиновниця, — виграли.

— Я не хочу так вигравати! Нехай краще я програю!

— А ви й так програли. Демократія — це думка більшості. А ви в меншості. Тому змиріться. Йдіть додому і спіть спокійно.

— Падлюка! — вигукнула Лена, хоча ніколи раніше не вживала цього слова в усному мовленні.

— Ну, я так голосно не висловлювалася б. В Україні існують суди...

— Не боюсь я ваших судів! — Лена вже виходила з кабінету, декорованого, між іншим, дешевими пейзажними картинами у стилі «Осінь у гаю». Судів вона справді не боялась, і найперше тому, що ніколи там не була.

Невідомо, чи Богдані Іванівні раптом стало соромно, чи вона, навпаки, хотіла присоромити Лену, але вже коли та було майже вийшла, чиновниця сказала:

— А по-вашому, нормально виловлювати собак, як це офіційно робить міське житлово-комунальне господарство, і потім скидати їхні трупи на смітник?! Чомусь це вас не обурює! А я різниці не бачу жодної.

— Виловлювати? — розгубилася Лена. — Трупи? На смітник?

— От тільки не треба корчити з себе святенницю!

— Я не знала.

— Ну ясно, що не знали. Бо спите тоді сном немовляти. Очі не бачать, серце не болить!

Секретарка в коридорі співчутливо сказала Лені: «До побачення». Вона сама, як згодом з'ясувалося, підгодувала трьох бездомних собак. Секретарка опікувалася ними не з ідеологічних міркувань, а з того самого жалю, про який хтось сказав, що «ми сентиментальні й злі». Коли одного дня її троє годованців

зникли безвісти, секретарка стонула плечима і пішла собі жити далі.

А Лена так не могла.

У «Золотій рибці», де, на щастя, її не впізнали, сидячи за дерев'яним столом і кухлем пива, пізно ввечері того самого дня вона написала найвідоміший у своїй кар'єрі зоозахисника текст. Називався він «Маніфест собакам від собаки», і його навіть було надруковано в місцевому літературно-мистецькому журналі «Четвер» як самодостатній художній твір.

Починався «Маніфест» так: «Собаки, єднаймося! Не дамо себе з'їсти!»

Тоді Лена вирішила діяти самотужки і до кінця. Її план був простий: гласність, диверсія, пропаганда. Ці три способи, казала вона, найкраще спрацьовують у підпільній війні із системою. Лена казала: «Я не могла відступити, бо справедливості ніхто у цьому світі не скасовував. Так, світ жорстокий, тут обдурюють, знущаються і вбивають, я не можу його змінити і навіть наміру такого не маю. Мій намір — змінити себе. Але змінити себе я не зможу, поки в роті залишається цей жахливий присмак собачатини».

Лена з головою поринула в тему собачої бездомності. Вона з'ясувала, що кількість тварин на вулиці збільшується прямо пропорційно до зменшення людської відповідальності. Мешканці міста заводять собі цуценят, а потім із якихось особистих причин викидають їх на вулицю. Або не сподобалося, як гавкає, або їсть забагато, або обдурили з породою, або просто ліньки щоранку його вигулювати. За таке повинні накладати немалий штраф, казала Лена, тільки через покарання можна привчити безвідповідальних лю-

дей до порядку. Місто належить громаді, а не тобі особисто. Викидаючи пса на вулицю, ти шкодиш іншим, порушуєш права іншого. Вже не кажучи про права самого пса, який мав би мати невід'ємне право на господаря.

Але українських собак в українському законодавстві взагалі не існувало. Тут їх прирівнюють до малогабаритної приватної власності, наприклад комода чи дорожньої валізи. Навіть не до велосипеда, бо велосипед — це транспортний засіб.

«Права людини, — пізніше стверджувала Лена, — це абсолютне безправ'я решти живих істот».

І останнє. Небезпечними є собаки, народжені на вулиці, у другому, третьому поколіннях. Вони вже не пам'ятають свого призначення служити господарю. Вони самі собі господарі. Ба більше, вони ненавидять людину, бо людина їх зрадила. Сенс їхнього життя — будь-якою ціною вижити і помститися. Насильство, казала Лена, — це, звичайно, не вихід, але треба пам'ятати, що не вони почали цю війну. Тварини ніколи не починають війну першими.

Лена за одну ніч обклеїла місто плакатами «НЕ ЗДАВАЙТЕ ПСІВ У КИТАЙСЬКІ РЕСТОРАНИ. ПСИ НЕСМАЧНІ». Нижче було коротко описано історію китайсько-українського бізнесу, названо адресу, за якою бізнесмени приймали тварин, було вклеєно фотографії особливо старанних мисливців.

Темою миттєво зацікавилися засоби масової інформації. Не так зі співчуття до собак, як із трагікомічності самого факту. До Сан-Франциско приїхали столичні журналісти. Їм вдалося відзняти на камеру черги біля покинутого складу, рев спійманих тварин і навіть співробітника китайського бізнесу зі спини. Інформація

поширювалася блискавично. Усі центральні телевізійні канали показали Сан-Франциско і його бездомних собак. Головний міліціонер міста бився в груди, що ніколи про китайський бізнес не чув і вживе радикальних заходів. Головний міліціонер країни пообіцяв провести ретельну перевірку всіх китайських ресторанів, і тут, найрадше, вирішальну роль відіграла не доля нещасних тварин, а підсвідома нелюбов українців до азіатів і азіатської культури.

Уже через два тижні китайський бізнес прикрили і також прикрили два столичних китайських ресторани.

«Правильно, — написала Лена у своєму щоденнику, — курятину треба їсти».

Сама Лена роздавала інтерв'ю направо й наліво. Тоді, власне, вона здобула найбільшу за все своє життя популярність. Про досвід спілкування з міліцією і міським виконавчим комітетом Лена мовчала, бо вважала, що це вже не має великого значення. Влада завжди і всюди однаково нечесна. Завдання громадськості, стверджувала Лена, навчити владу приховувати свою нечесність. І боятися. Тільки налякана влада працює на свій народ.

Лену навіть запросили до Києва на прямий ефір. У популярну тоді ранково-розважальну програму «Вставай, Україно». Ведучий програми назвав Лену українською Жанною д'Арк, і Лена засміялася. Вона сказала, що Жанною д'Арк бути не хоче, а хоче бути нормальною людиною. На патетичне запитання: «Що означає бути нормальною людиною?» — Лена відповіла:

— Це те саме, що бути нормальним псом. Адже ви розумієте, що таке нормальний пес?

Ведучий програми кивнув головою на знак згоди.

— Ну, от бачите, — сказала Лена. — То чому ви не розумієте, що таке нормальна людина?

Нещодавно цей ведучий видав книгу спогадів, у якій цілий розділ присвятив програмі «Вставай, Україно». У ньому він також згадав епізод із Леною. І зізнався: «Насправді я не розумів, що таке нормальний пес».

Користуючись своєю раптовою популярністю, Лена активно взялася за агітацію населення. Вона цілими днями стояла на центральній площі Сан-Франциско, біля ратуші, і переконувала людей не бути байдужими і заступитися за права братів наших менших. Із собою вона носила велику картонну таблицю «Правила життя з тваринами». Ось як це виглядало:

Правило 1. Не викидайте своїх домашніх тварин на вулицю.

Правило 2. Якщо ви не впевнені, чи викинете їх, чи ні, не беріть узагалі. Купіть собі кактус.

Правило 3. Якщо ви таки хочете мати домашню тварину, візьміть її з вулиці. Вона чекає на вас і любитиме вас за вашу милість у сто разів більше. А що вам іще, крім любові, від тварини потрібно?

Правило 4. Якщо ви бачите, що хтось знущується з тварин, дайте негіднику здачі. Він нічого вам не зробить, бо з тварин знущаються тільки великі боягузи.

Схожих правил Лена наскладала сотні. Найвідоміше звучить так: не думайте, що сказати «привіт» мудріше, ніж сказати «гав».

Мешканці Сан-Франциско переважно співчували Лені, слухали її, погоджувалися, що треба щось робити. Іноді, однак, виникали й суперечки. Багатьох Леніна присутність на центральній площі дратувала.

Таких людей дратує взагалі-то багато що, майже все, але їм важливо мати живий об'єкт дратування. Із другого боку, дуже ймовірно, що міське житлово-комунальне господарство, яке займалося виловом бездомних тварин і отримувало за це немалі гроші, розпочало проти Лени масштабну антикампанію. Боялося втратити роботу.

Приходили, наприклад, худі дідки в кашкетах, деколи навіть у вишитих сорочках, і казали Лені:

— Навіщо ти тут, дитино, блазнюєш? Немає тобі більше чим зайнятися? Україна потопає, скоро такої держави на мапі не буде, комуністи знову в парламент пройшли, а тобі пси в голові.

Або, скажімо, жіночки бальзаківського віку, зазвичай блондинки, з червоними коралями на шиї, у чорних чобітках на високих тонких підборах, приходили й казали Лені:

— Як вам не соромно! В Україні стільки дітей живе на вулиці, під мостами, не мають що їсти, нюхають клей, а ви за псів переживаєте?! Спочатку люди повинні жити гідно, а вже потім тварини.

Лена ненавиділа, коли хтось використовував дітей як аргумент. Вона відповідала:

— В Україні переживання на всіх вистачить. Давайте так: я переживатиму псами, а ви — дітьми.

Ані дідків у кашкетах, ані жіночок у коралях така відповідь не задовольняла, і вони ще довго тинялися довкола Лени і її картонних таблиць, вигадуючи все нові аргументи власної правоти. Врешті Лена не витримувала і кричала їм:

— Що ви з мене хочете? Ідіть своєю дорогою! Ідіть щось робіть! Захищайте те, що, ви думаєте, треба за-

хищати, а не воюйте з людьми, які захищають щось своє! Ну, байдуже мені до держави! Байдуже до дітей! Одних псів і котів люблю. Маю на це право.

Тут, звичайно, Лена блефувала, бо насправді їй не було байдуже до держави і дітей. Але, казала вона пізніше, неможливо захистити все водночас. Треба починати захищати з малого. І коли мале буде захищене, то може так статися, що захищати велике не доведеться, бо вже ніхто на нього не нападтиме.

Гицлі — їх у команді міського житлово-комунального підприємства працювало близько десятка — теж приходили до Лени. Пробували взяти жалем. Казали:
— Чим ми будемо дітей кормити, коли втратимо роботу?!

Оскільки Лена на згадку про дітей реагувала завжди однаково негативно, гицлі швидко зрозуміли, що словами переконати її не вдасться.

Тоді Лену вперше побили. Увечері, коли вона поверталася до свого гуртожитку, двоє чоловіків затягли її в темний двір, збили з ніг і копали по нирках. Картонну таблицю з «Правилами життя...» порвали на дрібні клапті. Протягом навчально-виховної процедури нападники мовчали, тільки важко сопіли. А наприкінці, коли Лена вже була недалеко до втрати свідомості, один із чоловіків сказав:

— Будеш далі виступати, прикандичимо.

Удруге Лену побили після її виступу на місцевому радіо. Це було якраз пізньої осені, напередодні чергової планової атаки ЖКГ. По радіо Лена повідомила про вилов і закликала мешканців міста не лягати спати, а чергувати на вулицях. На диво, багато хто так

і зробив. Сама Лена підстерегла «бобік» із гицлями і цвяхом проштрикнула шини на колесах.

Тоді били вже не тільки по нирках, а всюди. І не у безлюдному дворі, а просто на вулиці, серед білого дня. Нападників було четверо, вони ховали свої лиця під капюшонами. Ніхто з численних свідків за Лену не заступився. Люди понуро відводили погляд і швиденько проходили повз, згадуючи при цьому, ймовірно, все тих же дітей, яких треба кормити.

Після побоїща Лена ледве добрела до гуртожитку і надовго зачинилася в душовій кімнаті. Дивилася у дзеркало на своє синє тіло і думала про тих, хто це тіло побив. Я не розумію, казала вона потім, як можна вдарити іншу людину, бо вона заважає тобі вбивати тварин. Це якимось нелогічно і неправильно — бити за можливість убивати.

Те, що відбулося потім, ніде не задокументовано і ґрунтується суто на чутках. Відтворена історія могла би виглядати так.

Пізно ввечері у п'ятницю Лена пішла в боксерський клуб «Червона рута». Цей клуб формально належав університетові, там щоп'ятниці тренувалися Леніні однокурсники, студенти факультету фізичного виховання. Неформально ж він був власністю одного з найвідоміших за всю історію Сан-Франциско кримінальних авторитетів на прізвисько Монах.

Лена прийшла в клуб і сказала головному тренерові:

— Я хочу поговорити з Монахом. Як мені його знайти?

Монаха мало хто бачив особисто, але всі про нього чули й усі його боялися. Він починав, як і більшість бандитів на початку 1990-х, з рекету та дрібного розбою. Потім поступово почав кришувати базари і на кі-

нець 1990-х узяв під абсолютний контроль місцевий горілчаний бізнес.

Про Монаха говорили, що він був жорстоким, але принциповим. З одного боку, він постачав Сан-Франциско артефактною горілкою, із другого — не пускав у місто торгівлю наркотиками і людьми. Монах казав, що горілка — це індикатор морального і матеріального стану суспільства. Її п'ють не тому, що вона є, а тому, що немає нічого іншого. Ані роботи, ані віри, ані майбутнього. Коли з'явиться хоч одне з трьох, горілку не питимуть. Тому Монах не вважав своє заняття гріхом і тому, власне, називався Монахом — хранителем святого у темному бездуховному міжчассі. Казали, що він побудував у місті кілька церков і деколи інкогніто приходив туди поспівати в хорі. Любив співати. Казали також, що не Монах сповідався священникам, а священники йому.

На місцевому спиртзаводі ще донедавна на честь Монаха виготовляли шістдесятивідсотковий бальзам із такою ж назвою, був він буро-червоного кольору і мав дивний терпкий запах, можливо, терновий. Рецепт бальзаму зберігався в суворій таємниці. Напій зняли з виробництва того ж дня, коли Монах разом із боксерським клубом «Червона рута» злетів у повітря внаслідок вибуху невстановленого походження.

Головний тренер боксерського клубу, голова Монахової охорони, спершу аж розгубився, почувши Ленине прохання.

— Тобі жити надоїло? — спитав просто.

— Ні. Навпаки. Дуже хочу жити. — Лена скинула сорочку і показала тренерові синю від побоїв спину.

— Ого, тебе хто так?

— Є добрі люди. Дайте мені поговорити з Монахом. П'ять хвилин, не більше.

— Говори зі мною, — сказав тренер, — Монах не приймає скарг від населення.

— Я не буду скаржитися. У мене діло є.

— Говори або йди звідси!

Тоді двері кімнати поруч раптово відчинилися і звідти почувся хрипкий моторошнуватий голос: «Нехай заїде».

Монах справді не приймав скарг від населення, але іноді, коли йому було нудно, робив винятки, списуючи їх на добрий настрій і поліпшення карми.

Лена зайшла до таємної кімнати. Монах сидів у темному кутку в товаристві чотирьох бугаїв, його обличчя не було видно. Коли Лена почала говорити, її голос тремтів.

— Добрий день. Мене звати Лена.

Монах мовчав.

— А вас звати Монах. Я про вас багато чула. Ви споюєте і вбиваєте людей.

Монах тихо розсміявся і вільотно розкинувся на кріслі. Тоді в темряві зблиснули його золоті зуби. Ці зуби були знані на все місто. Казали, що Монах, вставляючи їх, дозволив вирвати собі здорові. Ніби тому, що вважав нерви в роті зайвими.

Лена говорила далі:

— І я не проти. Люди мають свій розум і можуть вибирати, якою дорогою йти. Може, вони для цього й народжуються, щоб робити вибір. Тоді видно, ким вони є насправді.

— Мені подобається твоя теорія, — сказав Монах.

Лена посміливішала:

— Я не вірю, що є зло, яке мусить бути покарано, але вірю, що є безсовісні люди, яких можна перевищувати. Вони не злі, а просто безсовісні. Совісті не мають ті люди, які з невідомих причин забули, що вони смертні. Коли їм про це нагадати, вони можуть стати кращими.

— Що ти хочеш?

— Хочу, щоб ви мені допомогли.

— Моя допомога багато коштує. Що ти можеш мені дати?

— Нічого, — чесно сказала Лена. — Я нічого не маю.

Монах знову розсміявся. Лена його розважала. Вона торохтіла:

— Є два види слабкості, пане Монах. Слабкість через нікчемність і слабкість через невинність. Мені не шкода тих, що слабкі, бо нікчемні. Але слабких, бо невинних, треба захищати. Це місія моя... і ваша.

— Моя? Чого ти так вирішила?

— Бо ви такі самі, як я. Хоч і маєте багато, але насправді не маєте нічого. І, так само, як я, скоро вмерете.

Монах посерйознішав. Тут він міг би наказати підвісити Лену за ноги до люстри і протримати так до самого ранку, бо, подекували, він часто підвішував тих, хто його нервував. Лена чекала.

— Кажі, що ти хочеш, — сказав врешті Монах, — але будь обережна. Якщо те, що ти скажеш, мені не сподобається, матимеш проблеми.

Лена виструнчилась посеред темної кімнати, ніби зараз декламуватиме поему на всеукраїнському конкурсі читців.

— Допоможіть мені покарати тих, хто вбиває у місті бездомних собак!

У кімнаті запала тиша. Бугаї готувалися прибрати Лену з-перед Монахових очей. Один шепнув:

— Бос, вона той... дура просто...

— Ні, почекай, — сказав бос, — нехай договорить.

— Розумієте, — лопотіла Лена, з переляку майже не вимовляючи голосних звуків, — людина перебуває у трьох видах взаємостосунків: перший — із рівним собі, з іншою людиною наприклад, другий — із вищим

за себе, наприклад із Богом, ну, і третій — із нижчим за себе, наприклад нічийним собакою. Я вважаю, що ці три взаємостосунки повинні бути рівноцінні. Людина повинна ставитися до собаки так само, як до рідної людини, навіть більше, так само, як до Бога. Коли у місті група людей з офіційного дозволу вбиває за ніч сотні собак, а потім скидає їхні трупи на сміттезвалищі, то я вважаю, що тоді так само вбивають і викидають на сміття Бога.

— Бос, у неї криша поїхала, — знову втрутився ревний охоронець.

Монах поринув у роздуми. Протягом цього часу Лена встигла сім разів прокрутити в голові те, що пам'ятала від «Отче наш». Монах встав, підійшов до вікна і так, дивлячись у нього, сказав:

— Я з тобою незгодний. І я не люблю собак.

— Але тут не йдеться про любов! — палко вигукнула Лена. — Я можу багато що не любити, але це не означає, що тоді я маю право те, що не люблю, вбивати!

Монах витримав паузу, яка мала би означати: «Прикуси язик і ніколи більше мене не перебивай», — а тоді спокійно продовжив:

— Я не люблю собак. Але саме тому допоможу тобі. Бо я так думаю: як вбиваєш собаку — ти сам собака. Як вбиваєш таргана — ти сам тарган.

Лена хотіла відповісти, що за такою логікою виходить: «Убиваєш людину — то ти людина». Але промовчала. І, скоріш за все, правильно зробила.

Що говорилося потім і чи говорилося взагалі, невідомо. Сама Лена, до слова, навіть сам факт зустрічі з Монахом завжди заперечувала. Казала, що кримінал незалежно від неї втрутився у справу охорони тварин від людей. Мовляв, гицлі постріляли собак на

одному з Монахових базарів і не прибрали трупи. Тоді Монах дуже розлютився і навів порядок так, як він це розумів.

Гицлів викрали з їхніх домів посеред ночі і кілька днів тримали невідомо де підвішеними за ноги. Потім вони щасливо повернулися додому вже іншими людьми. Миттєво змінили вид діяльності, перекваліфікувавшись на сантехніків. Один із них навіть подав на місто до суду за те, що багато років був змушений займатися вбивством тварин, і тепер йому мусять компенсувати моральну шкоду. Він вимагав навіть безкоштовний курс психотерапії, спати ночами не може. Суд цей чоловік, звичайно, програв.

Міське житлово-комунальне господарство ще деякий час намагалося найняти на звільнені посади нових працівників, але ніхто не зголосився. Голова ЖКГ раптово пішов у відставку, і його місце зайняла жіночка, яка в минулому керувала озелененням міських парків, газонів і клумб. Вона відразу знайшла приміщення і стартові кошти на відкриття давно обіцяного притулку для тварин. Волонтери ж знайшлися самі собою.

Рух на захист будь-чого дуже швидко обростає прихильниками, казала пізніше Лена. Люди за природою люблять гуртуватися навколо доброї справи, хоч би якою безнадійною вона була.

Заради справедливості треба сказати, що притулок мало чим допоміг, і кількість бездомних тварин із його відкриттям не почала танути на очах. Собаки й коти далі порпалися в міських сміттярках, люди, підставляючи свої животи для укольчиків проти сказу, далі їх не любили, а комуністична партія на наступних виборах знову пройшла до українського парламенту.

Лену це не засмучувало, вона незмінно повторювала, що у безнадійній боротьбі головні ті, що борються, бо вони не дають часові зробити із себе чудовиськ. Боротьбу виграти неможливо, але можна виграти себе.

Коли Лені нарешті видали обидва її паспорти, український і закордонний, вона виписалася з університетського гуртожитку, в якому довше жити їй так не мала права, попрощалася з батьками, які, на диво, сприйняли ідею доньки податися у світі доволі спокійно, і купила квиток на автобус «Сан-Франциско — Братислава», який був найдешевшим і найпростішим способом перетнути кордон України з рештою Європи. Звідти Лена планувала рушати далі. Варіантів було багато, і майбутнє, яке за ними ховалося, лякало і приваблювало водночас.

Квиток коштував 150 гривень. Відправлення о 18:15 з головного автобусного вокзалу. Наступного дня зранку цей автобус уже мав бути в Братиславі. Лена тричі записала у щоденниках одне і те ж речення: «Я не тікаю, я просто хочу побачити світ». Чому їй було важливо написати це речення три рази, невідомо.

Але достовірно відомо, що на автобус «Сан-Франциско — Братислава», який із десятихвилинним запізненням таки виїхав із головного автовокзалу, Лена не сіла. І вона не перетнула на ньому міждержавний кордон, що пізніше письмово підтвердили працівники прикордонної служби України.

Бо ось що сталося.

У день від'їзду Лена провела на центральній площі Сан-Франциско прощальну собачу акцію. Народу

було мало. Чесно кажучи, його взагалі не було. Йшов дощ зі снігом. Лена промокла і закоцюбла. Її картонні таблиці розм'якли, як черствий хліб у молоці. У чоботах чвакало. Лена безславно закінчувала свою кар'єру зоозахисника.

Збираючи пожитки, вона помітила жіночку невисокого зросту, приземкувату, схожу на колобка, яка стояла неподалік і свердлила Лену печально-злостивим поглядом. Це обличчя і цей погляд здалися Лені знайомими.

— Тобі все пси в голові! — крикнула жіночка. — Щоб ти здохла!

Тоді Лена згадала. Це була мама її шкільної приятельки Іванки, тієї самої, яку Лена зазвичай називала Псом.

— Пані Маріє, чого ви так? Що сталося?

Лена не бачилася з Псом уже багато років. Востаннє вони говорили в лікарні, після невдалого Псового шлюбу і важкої хвороби.

Жіночка більше нічого не сказала, розвернулася і пішла геть, залишивши Лену стовбичити на безлюдній площі, серед мокрого снігу й пізньоосіннього мороку. Пізніше Лена писала, що немає гіршого місця і гіршого часу побажати іншій людині здохнути.

Замість того, щоб поїхати на автовокзал, Лена подалася шукати Пса.

Війна за нерухомість

Іванчина родина жила у великій п'ятикімнатній квартирі у тому районі Сан-Франциско, в якому колись жила зі своїми батьками Лена.

Малою Лена не любила там бувати. У квартирі пахло убогістю і багатьма людьми, котрі товклися, як древнє плем'я, всі на купі. Разом дванадцяттеро: діти, мама-колобок і батько без руки. Потім іще чиїхось стареньких батьків із села забрали. І всі, крім Пса, мали непривітний, навіть злий характер, дивилися на Лену спідлоба, як дивляться на конкурента, чиє існування загрожує їхньому власному.

У передпокої завжди лежали гори брудних мішків із картоплею, кілька — з цибулею, кілька — з яблуками. Здавалося, що тут їли тільки ці три продукти. Псова мама постійно виглядала втомленою і невдоволеною, Лена ніколи не бачила, щоб та сміялася. Псовий батько теж ніколи не сміявся, Лена його остерігалася, думала, що він може раптом ні з того ні з сього всіх побити і її за компанію. Бо, коли маєш тільки одну руку, хочеться нею зробити щось таке, щоб тебе поважали або принаймні боялися.

Лена зайшла в будинок і піднялася ліфтом на шостий поверх. Нічого не змінилося, навіть колір Псових дверей і напис чорним фломастером на них «Голосуйте

за Дармограя» ніхто не стер, хоча вибори до місцевих рад цей Дармограй давно програв і зник із великої політики локальних масштабів років десять тому.

Подзвонила у двері. Довго ніхто не відчиняв. Подзвонила ще раз. Для Псової родини це віддавна було нормальною річчю — не відчиняти, коли дзвонять, бо кожен думав, що відчинить хтось інший. Лена чекала. Нарешті двері рипнули, і на порозі в куцій нічній сорочці з'явилася мама-колобок.

— Чого ти прийшла? — вже не так злостиво спитала вона.

— Я — Лена, ми колись з Іванкою в школі разом вчилися, — чогось відповіла Лена.

— Я знаю, хто ти. Йди, щоб я тебе більше не бачила.

— Я хочу з нею поговорити. Іванка тут живе?

Псова мама неохоче впустила Лену в коридор.

— Обережно, мішки, — сказала.

Із навколишніх кімнат висунулися цікаві голови, жодної з них Лена не впізнала. Роззулася.

— Де Іванка?

— Там, у дальній кімнаті.

Лена рушила коридором углиб квартири і почула зі спини, як Псова мама розплакалася. Лена озирнулася, але в коридорі вже нікого не було. Четверо дверей водночас безшумно зачинилися. Смерділо цибулею і землею.

— Іванко? — Лена обережно просунула голову в «дальню кімнату». Колись у ній жила Пес зі своєю старшою сестрою. Вони завжди билися і сварилися. Потім ця старша сестра стала перукарем.

— Іванко?

Пес сиділа на стільці біля вікна. Дивилася у вікно. Вікно було навстіж відчинено, і звідти залітав усередину

мокрий сніг і шум вулиці. На підвіконні цвіла царівна невмирущих вазонів — мушкателька. Пеларгонія по-науковому.

— Привіт, Пес, — радісно сказала Лена. — Не чекала?!

Пес усміхнулася, але назустріч не встала. Виглядала ще меншою, ніж була колись. І неймовірно худю. Сіро-русяве волосся заплетене у вульгарну тонку косичку. Гольф під шию, згори безформний светр. Під очима синьо-фіолетові кола.

— Лено, я дуже рада тебе бачити, — сказала Пес.

— Я теж. От, їду за кордон, хочу світ побачити. Прийшла провідати тебе перед дорогою. Ти як? У тебе все добре?

— Непогано. Я чула про твої успіхи у боротьбі за права тварин. По телевізору тебе показували.

— Та, — і Лена скромно відмахнулася рукою, — не мала чим себе зайняти. Домоглися створення притулку. У Львові та Києві теж притулки організують. Голвне почати.

Лена присіла на Псове ліжко. Їй далі смерділо землею і цибулею.

— Ти, якщо захочеш взяти собі пса, — тут вона трохи запнулася, — ну, тваринку якусь, іди в притулок. Там їх багато. І коти є. Всі здорові й стерилізовані, ветеринар добре працює.

— Дякую, якщо захочу тварину, піду в притулок.

— У мене взагалі-то через півгодини автобус відправляється. Не так багато часу маю.

— Нічого, йди, я рада, що ти забігла.

Лена далі сиділа.

— У тебе точно все добре? Може, підеш зі мною на вокзал, ще поговоримо дорогою?

— Я не можу. Ти йди.

— Маєш якісь справи?

— Просто не можу.

Пес винувато понурила голову. Дивилася собі в ноги. Тоді Лена зауважила, що ці ноги закутані в ковдру.

— Пес, що в тебе з ногами?! Ти не можеш ходити?!

Пес мовчала.

— Що сталося, Пес?! Як сталося?! Як давно?!

— Уже два роки.

— Ти два роки сидиш у цій кімнаті?!

— Сиджу.

Кімната потонула в мокрому снігу. Лені стиснуло горло, і вона пізніше радила відразу плакати, коли стискає горло, бо інакше можна задихнутися.

— Ти не переживай так, — сказала Пес, — я вже звикла. Уже все нормально. Не треба мене жаліти. Я просто нещаслива.

— Нещасливих людей не буває!

— Буває, — спокійно заперечила Пес, перебираючи худими пальцями краєчок ковдри на німих колінах.

Автобус на Братиславу вирушав за 15 хвилин.

— Це я винна, — сказала Лена.

— Ні в чому ти не винна. Ти ж сама говорила, що нікого ні в чому не можна звинувачувати.

— Я помилялася.

Автобус на Братиславу покидав Сан-Франциско. Пес дивилася на Лену відданими, сповненими надії і вдячності очима.

— А світ побачити?

— Ще встигну. В мене все життя попереду.

Коли кажуть, що ще встигнуть, то, навпаки, не встигають. Так стверджувала Лена, яка завжди всюди поспішала. Коли кажуть, що життя попереду, то зазвичай

воно вже позаду. І так до безкінечності. Коли кажуть, що хочуть побачити світ, то забувають, що якраз цієї миті на нього дивляться. Коли кажуть, що не тікають або тікають кудись, то насправді тікають і тікають від чогось. У своїх щоденниках Лена написала: «Слова — це лукавство і самообман, я не маю часу на такі дурниці». Більше Лена до щоденників не повернулася. У її голові знову був чіткий план.

— Пес, я зроблю з тебе людину.

* * *

Спершу Лена влаштувалася офіціанткою в бар «Золота рибка» і винайняла одну кімнату з кухнею в старому будинку неподалік від центрального міського парку. Йшов двадцять восьмий рік її життя.

Будинок був у аварійному стані, у дворі росли старі високі ясени, і вночі, коли зривався вітер, ясени моторошно скрипіли. Решту будинку займала вісімдесятирічна самотня жінка, у минулому співробітниця краєзнавчого музею. Музейний фах кардинально вплинув на її старечий розум. Жінка зробила зі свого дому склад мотлоху і непотребу. Стягала сюди добро навколишніх сміттярок і казала, що в майбутньому їй за це подякують, коли досліджуватимуть культуру, а радше безкультур'я теперішніх часів. «Я працюю на археологію прийдешнього», — казала жінка. Іноді у неї ставалися напади агресії, вона трощила пляшки, посуд і вікна, безбожно матюкалася і роздягалася догола. Так, голою, вона вибігала на вулицю, поміж автомобілів і приголомшених пішоходів, і тоді ставала схожою на безпомічного демона, який втратив свій контроль над остаточно подобрілим світом. Коли Лена намагалася повернути демона в будинок чи хоча б одягнути, жінка кричала що було сили:

— Дай мені спокій! Лиши мене! Я йду додому! Я йду ДОДОМУ!!!

Першого дня музейниця влаштувала Лені невеликий допит:

— Хто твої батьки? — спитала вона.

— Батько — інженер, мама — шоколадниця.

— А ти хто?

— Я валеолог.

Музейниця прикинулася, що зрозуміла це слово.

Лена додала:

— Я роблю людей здоровими.

— То ти лікар?

— Можна й так сказати.

— Я лікарів не люблю, тримайся від мене подалі.

— Домовилися.

Потім Лена забрала Пса до себе. Пес не сперечалася, сама склала свої речі у невеликий рюкзачок. Але процес переїзду не був легким.

— Пес, ти маєш коляску, інвалідний візок чи як це називається? Як ми дістанемося до мене?

— Не маю.

— Добре, — Лена повернулася до Пса спиною. — Давай, піднатужся, лізь на спину. За шию хапайся, але дивись, не задуши.

Із першого разу Пса підняти не вдалося. Із другого теж.

— Виглядаєш худенькою, а така тяжка. Втягуй живіт!

Розлючена Псова мама зі схрещеними на грудях руками чекала на них у коридорі.

— Ти куди її несеш? — закричала вона. — Іванка — інвалід, вона має сидіти вдома!

— Іванка поживе у мене, нічого страшного. Яка різниця, де сидіти?

— Ти мені, Лено, ніколи не подобалася, — сказала Псова мама і відійшла вбік.

Лена винесла Пса з будинку, немов якусь недорозвинену дитину-переростка. Шалик від вітру забивався їй у лице, і Лена кричала:

— Шалика прибери, Пес, я нічого не бачу!

Пес слухняно прибирала.

— Нам до тролейбусної зупинки дотягти, метрів сто, а там легше буде.

Ці сто метрів вони долали цілу вічність. Пес намагалася полегшити Лені завдання і постійно підтягалася вище.

— Не дряпайся, Пес! — кричала Лена. — Мені так іще тяжче! Не рухайся, просто тримайся за шию, тільки дивись не задуши!

У тролейбусі всі сидіння були зайняті — інтелігентні пенсіонери-пільговики їхали в міський парк на прогулянку. Багато хто з них також їхав на міське кладовище. Віднедавна воно стало популярним місцем знайомства самотніх людей. Удівці знайомилися з вдовами на могилах їхніх покійних чоловіків і дружин.

— Дайте хтось сісти, будь ласка, — попросила Лена. — Дівчина не може ходити, а я вже не можу її тримати!

Пенсіонери як один замислено повідвертали голови до вікна, згадуючи в цей момент усе своє воєнне і післявоєнне минуле, присвячене каторжній праці й героїчній самопожертві. Лена підійшла до першого-ліпшого дідка і сказала:

— Якщо ви зараз не встанете, я всаджу вам її на голову, і голова ваша навряд чи витримає такий тягар.

Дідок і його сусід заодно злякано зіскочили з крісел і вже на безпечній відстані зарепетували:

— Оце молодіж пішла, тільки подивіться! Понапиваються, як свині, а потім стару людину з крісла зганяють! Нехай стара людина постоїть, мало в житті настоялася! Хто вас, таких негідників, тільки виховав!

Інші пасажири жваво підтримали розмову, і так Лена з Псом їхали.

Якась пенсіонерка ніяк не могла заспокоїтися. Вирішила провести педагогічну розмову. Вона не полінувалася встати і підійти ближче (напевно, глухувата була, боялася, що не почує відповідь). Підійшовши, спитала солоденьким голосом:

— Дівчатка, але ви скажіть, скажіть нам, хто вас, таких негідників, виховав?

Лена відповіла:

— Так ви ж і виховали.

Пенсіонерка заплакала. А Пес шепнула:

— Ти ж мене тепер не лишиш, Лено?

Її лице, бліде як крейда, сяяло від радості. Ніби вона повернулася додому після багатьох років страждання і поневірянь.

В інтерв'ю місцевому журналістові Пес пізніше сказала, що не знала Лениного плану і знати не хотіла. «Лена була єдиною людиною, яка мене любила, — сказала Пес. — Я їй довіряла і не шкодую про це. Вона була сильна і завжди знала, що робити, тоді як я завжди була слабовольною і боягузливою. Я у своєму житті, чесно скажу, хотіла не так багато. Хотіла мати родину, таку саму велику, як була та, в якій я народилась, але ліпшу. А Лена хотіла чогось більшого. Її не задовольняло маленьке щастя».

— Як ви стали калікою? — запитав журналіст.

— Від холоду, — відповіла Пес.

Цей журналіст — письменник-невдаха, який нічим іншим, окрім низькопробної жовтухи, заробляти на хліб не вмів, — дописував час від часу в місцеву газету плаксиві репортажі. Читачі таке любили. Журналіст був циніком і пияком. У своїх історіях він переважно глузував із власних героїв, але ні герої, ні читачі цього

не розуміли. Такий стиль, — він міг би називатися «я не винен, що живу в епоху посередностей та ідіотів», — багато кому подобається й досі.

— Ви вийшли заміж у п'ятнадцять років, так і не закінчивши школу, це правда? — питав журналіст Пса.

— Правда, — відповіла Пес.

— Ваш чоловік був релігійним фанатиком і знущався з вас, це правда?

— Правда.

— Він забороняв вам їсти, не говорив із вами, примушував вас цілу ніч тримати старі двері над головою...

— Так.

— Унаслідок нервового стресу у вас почалася кровотеча, і ви три місяці пролежали у лікарні, це правда?

— Правда.

— А потім ви повернулися до нього?

На цьому місці Пес зірвалася:

— Ви не розумієте, він обіцяв мені золоті гори!

— Як саме ці гори виглядали?

— Він прийшов із букетом, — плачучи, говорила Пес, — торт купив, сказав, що любить мене і ми разом почнемо нове життя. А я не мала куди подітися. Я теж його любила, напевно. Чоловік покинув церкву, це правда,

покинув. Дозволив дивитися телевізор. Спершу добре було. Я влаштувалася в магазин на роботу, продавала побутову хімію. Я ж не хотіла багато, тільки мати сім'ю, дитину народити і жити до смерті, як положено. У нас город невеликий був, я його засадила тюльпанами, і навесні, якби ви тільки бачили, як вони зацвіли! Це була така краса! До мене приїжджали з міста, щоб сфотографуватися на їхньому тлі! Я тюльпани на базар відвезла, на травневі свята, всі спрдала. Заробила триста гривень. Думала квітами зайнятися. Це дуже вигідний бізнес виявився, я все порахувала. Вкладаєш, наприклад, сто гривень, заробляєш триста. Більше ніж у два рази навар. Подумайте, яка вигода. Головне, щоб квіти росли, а в мене би росли, в мене рука легка. Але мого чоловіка квіти чомусь дуже рознервували. Він не хотів, щоб я квітами займалась. Сердився. Кричав. Кожного дня кричав. Ну, а потім...

— А потім він почав вас бити?

— Раніше він ніколи мене не бив, а тоді почав. Спершу потрохи, ніби жартома, а потім усе сильніше і сильніше. Його квіти дуже нервували. Бив як сидорову козу, нирки повідбивав, в мене однієї нема. Два зуби вибив. Передні. Я собі штучні зробила. Тепер навіть не видно, що штучні, правда?

— Правда, — сказав журналіст і поруч із цими словами помістив у газеті фотографію Пса, на якій вона широко всміхається.

— Чому ви не пішли від нього?

— Я не мала куди. До мене одна дівчинка приїжджала. Вона знімала для закордону фільм про українських сімейних насильників. Вона сказала мені, що в Україні

домашнє насильство — велика проблема. І щоб я йшла від нього, бо одного разу вб'є. Так у всіх книжках із психології пишеться. Дала мені одну адресу, це як інтернат для таких жінок, як я. Там, в інтернаті, ніби можна було на перший час сховатися. Я їй пообіцяла, що піду туди. Що лишу його. Мій чоловік як почув про журналістку, так мене віддубасив, що я три дні провалялася на підлозі в сінях без свідомості. А він нічого не зробив, навіть не поклав мене в ліжко вмирати. От не знаю, як людина може бути такою? Як можна так когось мучити? Я, коли в сінях лежала, то уявляла собі, що вмію кунг-фу. Так добре билася, так само, як чоловіки, або навіть краще. Бо чоловіки, якщо розібратися, до пуття битися не вміють, лише кулаками махають, думають, жінка здачі не дасть. А я би такої здачі давала, без розбору, по яйцях, по яйцях!

— Нашу газету читають і чоловіки, — сказав журналіст.

— Вибачте, це ж я не проти всіх чоловіків. Бувають і добрі.

— Де?

— Ви в мене не питаєте. Я добрих не бачила. На третю добу прийшла до тями, встала з підлоги, він спав. Я подивилася в дзеркало і не впізнала себе. Лице квадратне, очі запливли чорними синяками. Ужас! Якби ви це бачили! Я знайшла адресок, який мені журналістка дала, і пішла туди. Ніч була. Перший сніг випав, не пам'ятаю, чи то був іще жовтень, чи вже листопад. Того року рано сніг випав. От я приходжу в інтернат, кілометрів шість пішки йшла. Це в напрямку Калуша, в лісі, щоб ніхто не знайшов. Приходжу туди, і справді інтернат. Пахло котлетами. А я так їсти хотіла, повний рот слини від запаху котлет набіг. Директриса прийняла мене, ви-

слухала. Я їй кажу, що так і так, не маю куди дітися, до батьків не можу, там і без мене цілий інтернат, ну, і плюс стидно... а чоловік дома вб'є. Уже недалеко до цього лишилось, як вернуся, то вб'є. Кажу, що маю роботу, в магазині працюю. Заплачу їм навіть, коли зарплату отримаю. Хочу нове життя почати, вже по-справжньому нове, може, виїду в інше місто, у Львів або навіть Київ, щоб він мене ніде не знайшов і щоб я могла цей багаторічний ужас забути. Директриса уважно мене вислухала. Мовчала весь час. А потім каже: «Ми без довідки від гінеколога не приймаємо». І все. Крапка. А де я могла довідку взяти? Ніч надворі. Кажу їй, завтра принесу довідку, а вона ніяк — правила є правила. Без гінеколога не прийму. Я тоді їй і так і сяк, прошу, кажу: «А куди мені зараз піти, де дітися?» А вона відповідає — ніколи цих слів не забуду: «Жіночко, ну звідки мені знати?! Що ви на жалість б'єте?! Завтра з довідкою приходьте, оформимо по закону». Мені в голові якби помішалось тоді. Я подумала, що раз у житті допомоги прошу, ніч не переживу, а мене без довідки від гінеколога оформити по закону не можуть. Не люди, а собаки. І я така сама собака, це Лена добре підмітила. Я кажу, мол, тут, на диванчику, до ранку перечекаю, а директриса: «Це вам не притон для бомжів! Це державна установа!» Я вийшла на вулицю, падав сніг, завірюха прямо. Ліс навколо. Ноги підгинаються. Поблудила трохи лісом, а потім сіла собі під деревом і сиджу. Мені хтось казав колись, що замерзнути — найприємніша смерть. Це правда, я підтверджую. Спочатку було холодно, а потім добре стало. Тепло, аж гаряче. І радість така обійняла, я пам'ятаю, що сміялась сама до себе. На весь ліс реготала. Тоді здавалося, що я все можу і все розумію, що це дрібниці все. Ніби пелена з очей спала. А тоді з'явилась жінка.

— З інтернату?

— Ні, інша. Я не роздивилася її лица, бо темно було. Вона сказала: «Дай руку». Я дала руку, і ми з нею полетіли вгору. Як птахи. Шугали по небу всюди-всюди. Вона мене тримала, щоб я не впала. Потім мені лікарі казали, що таке буває, коли замерзаєш, у мозку судини звужуються, і людина впадає в ейфорію.

— То ви літали чи вам примарилося?

— Примарилося, напевно. Хіба людина може літати?

— Ніби ні.

— Що було далі, я не пам'ятаю, прокинулася в лікарні. Ногами не могла ворушити. Лікарі сказали, це від переохолодження. У мені щось відмерзло, що за ходіння відповідає. Можна було операцію поспробувати зробити, але вона дорого коштує, я відмовилася. Думала, відігріюся, і ноги знову запрацюють, але не запрацювали. Я відчуваю таз, сама можу сидіти, а все, що нижче, ні. Зараз так, на півлюдини живу.

— А ваш чоловік?

— Він дуже каявся. Знову до церкви своєї повернувся, сказав, не може без Бога.

Після інтерв'ю журналіст подав ту саму статистику щодо насильства в українських сім'ях, про яку знали всі, окрім самих насильників та їхніх жертв. Новим було лише те, що кожного року від рук своїх чоловіків гине тисяча українок. Також журналіст навів дані про кількість дітей, які з різних причин не закінчують школу, вважаючи, очевидно, що головна причина таких випадків — це неосвіченість населення. Останній пункт стосувався інвалідності. Інвалідів

в Україні два з половиною мільйони. Одним пострілом трьох зайців убив.

* * *

— Я часто раніше уявляла собі, як ми живемо разом, — говорила Лені Пес, — мов справжні сестри.

— Так, — відповідала Лена, — але не мати ніг — це дуже незручно.

Пес зайняла собі місце у старому фотелі, який залишили попередні мешканці, іноді читала книжки, але найчастіше просто дивилася у навстіж відчинене вікно. Там вона бачила тихий безлюдний провулок імені Маяковського, стару, ще австрійську будівлю, в якій тепер розташувалася міська стоматологічна клініка № 5, і людей, що приречено заходили туди по безкоштовні державні пломби.

«Я коли дивлюся на них, — казала Пес, — у мене самої зуби починають боліти. Усі підряд, навіть вставні».

Ззовні її проживання з Леною нічим не відрізнялося від попереднього. Пес мало їла, мало спала, тричі на день просила Лену допомогти їй сходити в туалет. Уранці та ввечері з цим не було проблем, а от по обіді Лена змушена була ненадовго спеціально відпрошуватися з роботи.

У нас є одне довгострокове завдання, казала Лена — вилікувати тебе. Щоб ти знову могла ходити. А доти треба знайти якийсь візок на колесах. Я більше не можу тебе на собі тягати. Коли матимеш візок, станеш більш незалежною. Зможеш самотійно виходити... е... виїжджати на вулицю. І в туалет зможеш сама... е... ходити. Тобі тільки руки треба підкачати.

З'ясувавши все з процедурами, Лена пішла у відділ соціального забезпечення громадян — місце паломництва людей з обмеженими можливостями. Три години чекала своєї черги на аудієнцію. В коридорі

поруч також чекали десятки інших людей, сліпих, глухих, без рук, без ніг, церебральників, даунів і дебілів, чоловіків і жінок, дітей і дорослих. Так багато калік водночас Лена ще ніколи не бачила. Зазвичай вони, як затравлені потвори, сидять удома й висувуються на світ Божий лише в критичних ситуаціях. Щоб нікого не бентежити і щоб не зіпсувати повноцінним людям їхнє неусвідомлене повноцінне щастя.

Каліки дивилися на Лену з недовірою і навіть злобою. Можливо, вони думали, що Лена заплатила за інвалідність, щоб отримати на халяву якусь із багатьох можливих пільг.

— Вибачте, що я здорова, — врешті сказала їм Лена. Каліки далі похмуро мовчали. Напевно, не вибачили. Лена їх розуміла.

Залишалось кілька хвилин до встановленої регламентом перерви, коли вона нарешті зайшла в кабінет. Жінка за столом метушилася в передчутті принесеної з дому відбивної.

— Що у вас? — спитала вона Лену.

— Добрий день. Мене звати Лена. Я живу з подругою, яка не може ходити. Їй потрібен інвалідний візок.

— Документи.

Лена з готовністю простягла свій паспорт. Без паспорта, потім казала вона, ти ніхто у цих лабіринтах верховенства права.

— Не ваші документи, інваліда, — сказала жінка за столом.

Лена витягла з іншої кишені паспорт Пса і подумки втішилася, що здогадалась узяти його із собою. Але цей паспорт жінку за столом також не задовольнив.

— Ну, ви як дитина мала! Документи на інвалідність! Висновки ЛКК і МСЕК! Програма реабілітації! Пенсійне посвідчення!

— Ой-ой-ой! — вигукнула Лена розгублено. — А що таке ЛКК і МСЕК?

Чиновниця глянула на Лену як на інопланетну істоту. Невідомо було, чи хотіла вона при цьому розреготатися, чи нагородити співрозмовницю масним словечком.

— Ваша подруга проходила лікарське обстеження?

— Так, вона не може ходити.

— Де висновок лікаря, що вона не може ходити? Де висновок комісії, що вона інвалід? І якщо інвалід, то якої групи?

— Вона інвалід, — бубоніла Лена, — повірте мені. Два роки тільки сидить. Я би вам її привела, але мені тяжко носити на собі такий тягар. Подруга хоч і маленька, але все одно важить — дай Боже.

— Мені потрібні документи від лікарів і МСЕК.

— Що таке МСЕК? — благально перепитала Лена.

— Це така комісія, яка присвоює інваліду групу інвалідності.

— А коли буде МСЕК, то моя подруга зможе отримати інвалідний візок?

— По закону — так.

— То зможе чи ні?

— Ми діємо лише в рамках закону. До побачення, шановна. В мене обідня перерва.

Лена ще запитала:

— А як я маю її на всі ці комісії тягати? Може, є якісь тимчасові інвалідні візки? Я віддам через тижень-два.

Але жінка за столом уже наминала свою відбивну.

Комісія із загадковою назвою, котра, як уже потім дізналася Лена, розшифровувалася як медико-соціальна експертна комісія, засідала лише після того, коли було надіслано всі необхідні документи. На їх збір у Лени пішло кілька тижнів. Оскільки Пес не могла самотійно пересуватися, комісія могла би зібратися за місцем її проживання.

— Ми можемо, — сказали Лені, — але не раніше, ніж через півроку. У нас черга. Буде швидше все-таки прийти до нас.

Тож Лена взяла Пса на плечі, і так вони рушили підтверджувати інвалідність. Злощасний кабінет було розташовано на п'ятому поверсі. Ані ліфта, ані інших способів туди видряпатися, окрім як сходами, не було. Пес під час підкорення вершини безперестанку вибачалася, а Лена говорила:

— Нічого, не переймайся, Пес, тобі потрібен цей папір. Отримаєш візок, пенсію невеличку, безкоштовно їздитимеш у громадському транспорті... Ми витримаємо. Ще такого не ставалося, чого не можна було би витримати.

Тут Лена, звичайно, помилялася.

Перші три рази вони з Псом на комісію не потрапили. Не встигали до кінця робочого дня. Доводилося так само спускатися сходами вниз і так само підійматися ними через тиждень.

— Але тоді вже нас точно приймуть? — питала Лена у секретарки.

— Жіночко, ну звідки я знаю?! — відповідала та. — Рано чи пізно приймуть. Черга, не бачите? Усі інвалідами хочуть бути.

Через тиждень історія повторювалася. Секретарка оголошувала про кінець робочого дня й обіцяла, що наступного разу пощастить більше.

— Ну, скажіть мені, — просила Лена, — може, є якийсь інший спосіб потрапити на комісію? Може, треба гроші заплатити? Я заплачу, тільки скажіть, скільки!

Секретарка обурено пирхала й ішла геть, тому, напевно, що Лена пропонувала гроші в коридорі й при багатьох свідках.

Коли нарешті їх із Псом запросили, Лена аж не повірила. Перше, що вона сказала, затягуючи подругу в кімнату, де засідала комісія, було:

— Я з вами скоро сама калікою стану.

За довгим столом сиділо четверо: дві жінки, двоє чоловіків. Вони ліниво перешіптувалися між собою і так само ліниво, втомлено дивилися на каліцтво цього світу.

— Прізвище, — сказав хтось із них.

Пес відрекомендувалася. Лена про всяк випадок сказала:

— А мене звати Лена.

Люди за столом розкрили папку з Псовими документами і мляво зазирнули всередину.

— Так, у нас є ваші документи.

— Ми їх три тижні збирали, — чи то похвалилася, чи то поскаржилася Лена, але комісія знову не удостоїла її увагою.

Чоловік — він, імовірно, тут головував — зачитав менторським тоном:

— Відсутність однієї нирки, сильне переохолодження, що спричинило параліч нижніх кінцівок...

— Хіба таке буває? — спитала жінка, яка сиділа справа від голови комісії.

— Не знаю. Можливо, неврологічне. Шановна, — звернувся він до Пса, — ваш лікар пропонував зробити операцію, але ви відмовилися, чому?

— У мене не було грошей, — відповіла Пес.

— Наскільки мені відомо, — не зморгнувши оком, сказав голова, — в Україні медицина безкоштовна.

Пес трохи розгубилася:

— Я не знаю... Лікар хотів п'ять тисяч.

— Ви звинувачуєте свого лікаря у хабарництві?

— Боже збав! Я не знала, що це хабар.

— У лікарському висновку про гроші не згадується. Написано тільки, що ви відмовилися від операції. Тобто свідомо наразили свій організм на небезпеку й на каліцтво. Вина повністю лежить на вас.

— Я з багатодітної сім'ї, — бурмотіла Пес. — Мої батьки не могли мені допомогти, тато сам каліка, а в мене грошей нема.

Голова комісії змінив тему розмови.

— Ви десь працювали?

— Працювала продавцем побутової хімії в сільському магазині.

— Довідка з місця роботи?

— Вони не захотіли давати. Сказали, що я неофіційно там працювала.

— Значить, ви ніде не працювали?

— Я працювала!

— Довідки нема — значить, не працювали.

Чоловік щось шепнув своєму сусідові. Вони обоє незадоволено прицмокнули.

— Вернімося до вашої травми. Чому ви не можете ходити?

— Я не знаю, — майже нечутно відповіла Пес, — ноги не рухаються.

— Це не діагноз. У вашій справі написано, що ви зазнали сильного переохолодження і втратили чутливість ніг.

— Так. Я не чую своїх ніг.

— Звідки ми можемо знати, що ви нас не обдурюєте?

— Та вона в житті слова не збрехала! — вигукнула Лена.

— Прошу тиші, — урвав Лену комісіант. — Не говоріть, коли ми вас не питаємо. — І до Пса: — Лікар написав, що за свою практику ніколи з подібними випадками не стикався. Ми теж. При сильному обмороженні кінцівки зазвичай підлягають негайному ампутуванню через небезпеку гангрени. Це називається — кукси нижніх кінцівок. У вашому випадку кістки і м'язи ніг не пошкоджено. Тобто теоретично ви можете ходити.

— Але вона не ходить! — знову вигукнула Лена. — Пес, устань, покажи їм, що ти навіть встати не можеш!

— Ми зараз попросимо вас вийти!

— І це буде нормально, бо я можу вийти, а вона — ні!

— Заспокойтеся, шановна!

Члени комісії прихилилися одні до одних і пошепки швидко щось обговорили. Тоді голова встав зі стільця й урочисто промовив:

— З огляду на надані нам документи й особисте спостереження, ми, комісія у складі голови комісії, двох заступників голови комісії і вченого секретаря комісії, присвоюємо вам третю групу інвалідності строком на один рік через імовірну зворотність неповносправності. Через рік комісія за вашим бажанням може розглянути запит на інвалідність повторно. Протягом цього року ви маєте право користуватися пільгами, встановленими законом України для осіб із третьою групою інвалідності. А саме: вам надається безоплатний проїзд у громадському транспорті за винятком метрополітену і таксі, раз на два роки ви маєте право стати на чергу на отримання путівки на санаторно-курортне лікування. У разі працевлаштування, що ми особливо рекомендуємо, вам надаватимуть 26-денну відпустку.

— А пенсія і візок? — спитала Лена.

— Пенсія за третьою групою інвалідності передбачена лише при виході на пенсію за віком у розмірі п'ятдесят відсотків від суми пенсії. Інвалідний візок надають лише громадянам з обмеженими можливостями категорії А і Б першої групи інвалідності.

— Тобто не буде візка?

— За третьою групою інвалідності візок не надається. У цьому немає необхідності.

— Як немає?! Подивіться на неї! Вона вже два роки сидить!

— У цій справі комісія завершила свою роботу. Прошу покинути кабінет.

— Почекайте! — горлала Лена, а Пес тихо плакала. — По-вашому виходить, що вона і не інвалід ніякий, що вона може ходити і працювати? Так?

Голова комісії, чоловік доволі кремезний, із сивиною на скронях, вийшов із-за столу, щоб випроводити Лену з кімнати.

— Не влаштовуйте комедію, я вас прошу! Через рік ви можете знову подати документи. Залиште кабінет!

— Я піду, — сказала Лена. — А вона, оскільки вона може, по-вашому, ходити, нехай робить це сама!

І Лена прожогом вибігла з кабінету, залишивши Пса сидіти на комісійному стільці й плакати. Члени комісії кинулися наздоганяти Лену.

— Заберіть вашу подругу! Що ми маємо з нею робити?!

— А вона сама нехай іде! Вона ж може! — уже зі сходів відповідала їм Лена. — Це ви сказали, не я!

Пізніше Лена соромилася свого вчинку. Запевняла, що лишила Пса напризволяще тільки для того, аби провчити нелюдів, хотіла довести їм, що вони помилилися у своєму рішенні й повинні його переглянути. Я діяла імпульсивно, казала Лена, не подумала, чим ця історія закінчиться.

А закінчилася історія тим, що вчений секретар комісії викликала таксі, два охоронці знесли Пса вниз на руках, посадили в автомобіль і наказали шоферу їхати куди завгодно геть. Гроші на таксі, звичайно, не дали. Лена змушена була заплатити їх сама, оскільки таксист пригрозив винести з дому телевізор і фен для волосся.

Потому кілька тижнів підряд Пес просила у Лени вибачення. Напевне, для того, щоб змогти вибачити самій. Так іноді легше. Просити вибачення, щоб вибачити.

— Ми підемо іншим шляхом, — заспокоювала її і себе Лена, — ми мусимо домогтися справедливості. Не переживай, Пес, наша маленька війна ще попереду.

Лена відшукала лікаря, який ставив Псові діагноз, сказала йому, що має важливу справу. Лікар повівся, на диво, люб'язно, навіть запропонував горнятко кави для початку.

Ця люб'язність працівників державних установ, пізніше казала Лена, гірша від сичання сотні єхидн. І де тільки вони понаучувалися цих награних посмішок і ввічливих фраз? Де в Україні штампують таких бездушних лицемірів?

— А ми з вами вже зустрічалися, так? — посміхаючись, сказав Лені лікар.

— Ні. Ми бачимося вперше. Розумієте...

— А все-таки я переконаний, що зустрічав вас раніше.

— Ви помилилися. Два роки тому у вас була пацієнтка, моя подруга, яка від холоду втратила чутливість ніг.

Лікар відхилився на бильце крісла, взяв невелику паузу на роздуми.

— Та...аа...ак, я пригадую цей випадок, — сказав. — Дуже дивний випадок. Ви її родичка?

— Не родичка, але я опікуюся нею.

— І як? Дівчина ходить?

— Ні. Вона тільки сидить.

— Ну, таке буває, буває...

— Буває? Ви написали у лікарському висновку, що такого бути не може.

Лікар знову посміхнувся, цього разу не люб'язно, а хитро.

— Бути не може, але буває. У цьому світі часто стаються незрозумілі речі.

— Ви написали також, що рекомендували зробити операцію, але пацієнтка відмовилася, — вела далі Лена.

— Так. Я рекомендував. Але операція все одно не допомогла б. На мою лікарську думку, ця дівчина ніколи більше не зможе стати на ноги.

— То навіщо ви рекомендували?! І навіщо написали про це у висновку?! Нібито вона відмовилася і тому сама винна, що не ходить!

— У нас є певний порядок. Ми мусимо пропонувати пацієнтам те, що може, хоч і з мізерною імовірністю, їм допомогти.

— Ви совість маєте?! Ви хотіли за операцію п'ять тисяч гривень! За операцію, яка не допоможе!

— Це брехня. В Україні медицина безкоштовна.

— Через вас, — сказала Лена, — медична комісія відмовила нам у присвоєнні першої групи інвалідності.

Маска награної люб'язності поволі почала спадати з обличчя ескулапа.

— Чому через мене? Ви знаєте, скільки людей подають заяви на інвалідність? Якби комісія надавала її всім, хто хоче, то у нас було би ціле місто інвалідів.

— Вона не може ходити, лікарю! Вона не може сама піти в туалет! Вона цілими днями дивиться у вікно і плаче! У неї немає грошей, її родичам на неї начхати, а ви говорите про ціле місто інвалідів?!

— Чекайте-чекайте. А навіщо було йти взимку в ліс, га? Хто її туди тягнув?

— То ви добре пам'ятаєте цю справу! — спалахнула Лена. — Але ви забули, що такі самі державні службовці, як і ви, відмовили їй в останній допомозі і не пустили переночувати тоді, коли їй не було більше куди подітися! Вони вигнали її в ліс замерзати!

Лікар зупинив Ленину тираду:

— Чого ви прийшли до мене?

— Я хочу, щоб ви переписали лікарський висновок. Ми подаватимемо на апеляцію.

Лікар знову заусміхався. Це насторожило Лену. Лікар сказав:

— Не треба подавати на апеляцію. Я можу все владнати.

— Справді? — у цю коротку мить між двома репліками в Лені знову зажеврила надія. Ненадовго, правда.

— Їй оформлять першу групу. Я все влаштую. Але це буде трохи коштувати.

Лена мовчала.

— Ви ж розумієте, — говорив лікар, — зараз такі часи, що за все треба платити. Інвалідність в основному оформлюють, щоб уникати податків, щоб завозити із-за кордону автомобілі, не сплачуючи мито. А це кілька тисяч доларів на одному тільки авто.

— Про що ви говорите? Яке авто? Мені візок потрібен, інвалідний, щоб подруга могла хоч якось самостійно пересуватися...

— Сказав, оформлю, значить оформлю. П'ять тисяч гривень.

— У вас на все одна ціна!

— Це небагато, — виправдовуючись, сказав лікар, — вона відіб'є ці гроші за рік-два інвалідної пенсії. Там же ж пенсію нараховують. Ну, за два-три роки точно. А інвалідність пожиттєво оформимо. Ви уявляєте, яка вигода?! Там і візок, і лікування, і пільги всякі, телефон проведуть безкоштовно, путівки в санаторій на березі Чорного моря або у Славськ на води — там теж непогано. Повний комплект, одним словом.

— Якби в мене були ці гроші, я сама купила б їй інвалідний візок.

— Ну, за таку ціну ще треба добре пошукати. Хіба беу...

Лена сказала:

— Слухайте, я краще зберу гроші, щоб ви собі інвалідність оформили. У вас каліцтво значно страшніше.

Ви пережили ампутацію серця. Чи як ви там це називаєте... Кукс?

— Пішла геть із мого кабінету, — просичав лікар, вже як сто єхидн.

Одразу ж потому, відпрацьовуючи у «Золотій рибці» нічну зміну, Лена написала свій другий маніфест. Цього разу — «Калікам від каліки», який починався так: «У мене немає ніг, а у вас немає серця». Текст цей, щоправда, вже ніде не було надруковано. Літературно-мистецький журнал «Четвер» закрили через брак фінансування. А місцеві газети всі як одна відмовилися друкувати Ленин маніфест і дві її тематичні статті, бо інвалідність відлякує читачів.

Зрозумійте, сказали Лені в одній із редакцій, люди втомлені й розчаровані, вони очікують від газети позитивної інформації. А каліцтво — це зовсім не позитив. Це табу. Люди бояться зараз скалічитися більше, ніж умерти. Крім того, подумайте самі, навіщо здоровим людям читати про хворих? Чого вони мають когось жаліти? Щоб ви знали, найпоширеніші причини каліцтва тепер — це аварії через алкоголь за кермом і невдалі стрибки у воду, на камінь наприклад. Ніхто цим людям не винен, що вони поставали інвалідами. Самі напросилися. Бо дурні були.

Калікам не треба, щоб їх жаліли, відповіла Лена. Вони поставали каліками, дурні були чи просто не пощастило, і це їхня особиста біда, біда їхніх знайомих і родичів. Їм із цим жити, а не вам. Але вони мають свої маленькі калічі права, записані у великих українських законах, і єдине, про що треба говорити, це щоб ці права виконували. Треба говорити не про жаль, а про права. Суспільство здорове тоді, коли права всіх, навіть хворих, виконують. У чиновницьких кабінетах каліки

не чекають від чиновників жалю і співчуття, а тільки щоб ці чиновники робили свою роботу, для якої вони там, у кабінетах, і сидять. Від лікарів каліки не чекають жалю і співчуття, а тільки щоб ті робили свою роботу, для якої вони там, у лікарнях, і сидять. Від перехожих на вулиці каліки не чекають жалю і співчуття, а тільки щоб на них не показували пальцем, як на прокажених. Хіба вони багато хочуть?

Не знаю, відповіли Лені в редакції газети. Зверніться в громадські організації.

Лена так і зробила. Знайшла одну-єдину на все Сан-Франциско. Називалася ця організація трохи цинічно — «Життя попереду», і нараховувала всього декілька десятків членів.

Голова організації, Антон, уже десять років лежав у ліжку. На відміну від Пса, сидіти він не міг, не міг повертати голову, дивився тільки прямо, руки працювали ледь-ледь. Тільки три пальці лівої руки згиналися. Ними він міг тримати горнятко з чаєм.

Калікою Антон став через одну з двох основних причин каліцтва: алкоголь за кермом. Поверталися з дискотеки, товариш за кермом заснув, Антон намагався вирулити на повороті, товариш обійшовся подряпинами, Антон вилетів через переднє скло, пролетів кілька метрів, врізався в дерево, зламав шийний хребець. Перші два роки каліцтва не пам'ятає. Думав, що помер. Двічі зупинялося серце.

Коли Лена навідалася до цього Антона, щоб проконсультуватися, той лежав у ліжку в дворі одноповерхового будинку, медсестра, вродлива жінка років сорока, годувала його з ложечки.

— Він може й сам їсти, — чомусь сказала вона Лені. — В Антона два ліжка. Одне тут, у дворі, де він

лежить влітку і коли тепло. Інше ліжко в хаті. Там він зимує.

— І надіївилікуватися нема? — спитала Лена. — Ой, вибачте, якщо...

— Надія завжди є, — приязно відповів Антон, — цим тільки я й відрізняюся від колоди.

— Він такий життєрадісний! — втрутилася медсестра. — Завжди жартує. З ним ніколи не буває нудно.

— А з чого ви живете? Ви отримуєте пенсію?

— Отримую, — сказав Антон. — Її якраз на памперси вистачає.

Медсестра кивнула головою, що, мовляв, так, тільки на памперси, вона свідок. Антон вів далі:

— Мені пощастило, у моїх батьків бізнес. Вони всі гроші вкладають у нерухомість. Тобто в мене.

— От бачите, завжди жартує! — підхопила медсестра. — Для таких інвалідів, як Антон, єдина можливість працювати — це через комп'ютер. Я в комп'ютерах нічого не розумію. А він — спец.

Поруч з Антоном на ліжку лежав розкритий ноутбук. Трьома пальцями лівої руки він міг переміщати курсор віртуальної миші.

— Поки що я заробляю мало, тільки минулого року почав, а тут треба час. Поки що на місяць виходить десь 50 доларів.

— І як ви заробляєте?

— Ну, секрет. Вам краще не знати. Бізнес не зовсім легальний.

— Я нікому не скажу, — запевняла Лена.

Антон весело засміявся.

— Я створюю, розкручую і продаю порносайти. Коли сайт має понад десять тисяч відвідувань, його можна продати.

— І як ви їх розкручуєте?

— Через інші, відоміші сайти. Розміщаю на них рекламу, люди клікають, ідуть за посиланням і відкри-

вають сайт, який я створив. Коли набирається певна кількість кліків, сайт можна продавати.

— Тяжка робота, — зітхнула Лена.

— Тяжко придумувати кожного разу нові банери. Щоб люди велися. Колись досить було написати: «Негр розважається з двома студентками» або «Лесбіянки на пляжі», — і люди валили табуном, щоб на це подивитися. А тепер треба вигадувати щось нове, жорсткіше, люди вже звикли до негрів і лесбіянок. Деколи аж самому бридко, чесно.

Лені бридко не було. Вона взагалі мало зналася на комп'ютерах, і ще менше на порно.

— Добре, що є кому за вами доглядати. Батьки найняли медсестру, — сказала вона.

— Найняли. Вона вже п'ять років за мною доглядає. Два роки тому ми одружилися.

Медсестра хіхикнула.

— Я як тільки Антона побачила, зрозуміла, що ми рідні душі. Бачите, жартує постійно, ніколи не падає духом. Мені завжди є про що з ним поговорити. Він, хоч і лежить і буде лежати, найкращий чоловік, якого я тільки зустрічала. Чоловік — це не той, що вміє ходити, а той, що вміє бути чоловіком.

Такі-то бувають історії, пізніше казала Лена.

Але історії бували якраз не такі.

Зазвичай інваліди, особливо ті, що не могли самі ходити, сиділи роками в себе на поверсі, на шостому, сьомому, наприклад, і дивилися у вікно. Вниз спуститися самотужки вони не могли, бо, скажімо, їхній інвалідний візок не вмещався в ліфт, якщо той у будинку був, а міг і не бути. Якщо інвалідний візок таки вмещався в ліфт, то все одно міг не вмещатися в ширину дверей у під'їзді. Тож комусь треба було виносити окремо візок, а окремо — інваліда. Але бувало

так, — власне, найчастіше так і бувало, — що в інваліда або зовсім нікого не було, або була лише стара слабосила мати. Тому інвалід мусив роками сидіти вдома і чекати на чуже милосердя. Просити друзів, чи якихось далеких родичів, чи сусідів, щоб ті зібралися і знесли його вниз на прогулянку, а потім, коли інвалід нагуляється, занесли його назад додому.

Бувало так, що інвалідові пощастило з будинком, там був широкий ліфт і широка пройма вхідних дверей. Тоді інвалід міг сам на своєму візку спуститися вниз. Але далеко такі щасливчики теж не від'їжджали, бо вже через два-три метри на них чекав сюрприз долі у вигляді звичайного бордюра, деколи високого, деколи низького, але в кожному разі достатнього, щоб пошкодити роками і нервами вичеканий інвалідний візок. Чи просто перекинути його і разом його власника на асфальт. Деякі екстремали з часом понавчались долати ці непомітні для двоногих істот перешкоди. Інші ж чекали на люб'язного пішохода і просили, щоб той, якщо нікуди не поспішає, допоміг спуститися. Хоча сенсу в такій допомозі все одно було мало, бо вже через наступних декілька метрів — новий сюрприз, новий бордюр.

Найкраще все-таки було сидіти вдома і дивитися у вікно.

Одні казали, що з'їздів для інвалідних візків у місті немає, бо так місту дешевше будувати дороги і тротуари. Інші стверджували, що в такий хитрий спосіб у Радянському Союзі втримували інвалідів від прогулянок. Щоб удома сиділи. Щоб ніхто їх не бачив на вулицях, особливо іноземні журналісти. Бо в Радянському Союзі не було сексу і не було калік. Тут жили лише фізично здорові фригідні люди.

Нещодавно, правда, у Сан-Франциско з'явилася соціальна служба, яка допомагає громадянам на візках

спускатися зі своїх піднебесних в'язниць. Просто погуляти, чи відвідати лікаря, чи пройти обстеження, чи щось інше з мільйона інших природних людських потреб. Ця служба нагадує службу «швидкої допомоги». Приїжджають четверо здоровил, двоє беруть інваліда за барки, двоє несуть його візок. Коштує такий сервіс пів місячної інвалідної пенсії. Виходить так, що протягом місяця, якщо нічого не їсти, нічого не платити за проживання і лікування, можна двічі побувати надворі. І деякі інваліди жертвують усім заради такої, на перший погляд дивної, насолоди.

Лена сказала:

— Моя подруга вже два роки не може ходити. Їй потрібен інвалідний візок. У відділі соцзахисту сказали, що дадуть, але треба спершу оформити групу інвалідності. Ми подали документи, але нам відмовили. Сказали — моя подруга ніякий не інвалід. Будемо подавати на апеляцію.

— Я вже пройшов усі ці стадії, — як завжди весело відповів Антон. — І от вам моя порада. Заплатіть, скільки вони хочуть. Ви витратите час, самі собі з'їсте мозок і нічого не доб'єтеся. Все одно заплатите. З ними неможливо боротися. Якщо вони підуть на поступки вам, то всім решті інвалідам теж доведеться поступатися. А це суперечить основному закону української бюрократії.

— Так неправильно. Я з вами не згодна.

— Тоді нехай щастить.

Дружина прикурила Антонові сигарету, і він узяв цю сигарету своїми трьома робочими пальцями.

Ми й не уявляємо собі, пізніше казала Лена, як багато ними іноді можна зробити.

10

Трохи теорії

В університеті Сан-Франциско два роки тому відбулася наукова конференція юних психологів, яка, правду кажучи, нікому, враховуючи юних психологів, не потрібна, але причина згадати про неї така є.

Студент В. Чубенко (вік і стать невідомі) за предмет дослідження обрав Ленину історію і дійшов висновку, що її поведінку зумовлює синдром героя-рятівника.

Звідки студент дізнався такі доволі детальні й правдоподібні факти з Лениного життя, наразі невідомо. Можливо, хтось із родичів працює у правоохоронних органах, от і підсобив з інформацією. Також невідомо, чи в психології взагалі існує згаданий синдром, а якщо й існує, то чи означає він справді те, що мав на увазі В. Чубенко.

Дослідження було надруковано разом з іншими, зачитаними на конференції, в університетському віснику «Шлях юного науковця» (с. 55—57). Брошура зберігається в університетській бібліотеці, і жоден абонемент поки що нею не зацікавився.

Юний науковець В. Чубенко стверджує, що причини неадекватної Лениної поведінки треба шукати в її ранньому дитинстві. Конкретніше, у не зовсім правильних установах Лениних батьків. Батьки, мов-

ляв, свідомо чи несвідомо вимагали від Лени заслужити їхню любов. Цей шлях зазвичай призводить до повного програшу, бо, як переконує юний науковець без посилання на першоджерело, любов заслужити неможливо. Лена, намагаючись у всьому бути кращою, дуже швидко зрозуміла, що у світі завжди знайдуться кращі за тебе. Психіка, що живе в постійному порівнюванні себе з іншими, опиняється у справжнісінькому пеклі. Схильність до суїциду в підлітковому віці зростає на п'ятдесят відсотків. Якщо ж підлітковий вік усе-таки перейдено, особистість, яка так і не заслужила чийсь любов, свідомо відмовляється від будь-якої любові, а несвідомо продовжує за неї боротися, але в інший спосіб. Вона стає гіперактивною соціально. Хворобливо реагує на найменші прояви несправедливості й готова пожертвувати собою, щоб цю несправедливість усунути. Критерії несправедливості така людина формує собі сама, сама визначає ворогів і правила боротьби. Імовірно, щоб потім стати самопроголошеним героєм цієї самопроголошеної війни, переконує автор статті.

Прикладів синдрому героя-рятівника можна відшукати як завгодно багато. Часто такі люди роками воюють із сусідським супермаркетом, наприклад, бо одного разу вони купили там несвіжий хліб. «Ми будемо громадянське суспільство», — скажуть ці люди, але, подивившись на проблему ширше, ви переконаєтеся, що витратити роки власного життя на такі дрібниці все-таки шкода. Супермаркет визнає врешті: «Ну, було раз. Ми продавали несвіжий хліб». І що? Полегшало?

Інші люди, приміром, так само палко захищають три дерева у скверику від зрубу й забудови. Розповідають, як вони під цими деревами в дитинстві знаходили затінок і прохолоду, прив'язують себе до дерева ланцюгами, не сплять, боячись нічної атаки,

вбивають у стовбур дерева цвяхи, щоб пошкодити електропилку забудовників. І така боротьба має сенс, але тільки частково. Адже місто не може залишатися містом чийогось дитинства. Воно розростається, видозмінюється і зовсім не за законами природи. Якщо не зрубають ці три дерева, то зрубають десять інших. Але людям із синдромом героя-рятівника ці десять інших дерев не важливі. Їм узагалі не важливі дерева. Їм важлива сама боротьба, бо тільки тоді вони перебувають у центрі суспільної історії і можуть втішати себе думкою, що цю історію змінюють. На схилі літ герої тільки те й говорять, що про свій внесок у велику історію, про свою велику війну, як ветерани, котрі пережили війну справжню, говорять лише про окопи і про подвиги. Якщо ви ненароком скажете ветеранові: «Але ж війна безглузда», — той розсердиться й образиться, бо виходить, що його окопи і його подвиги теж були безглуздими.

Так розмірковував автор дослідження В. Чубенко.

Лена і її поведінка дуже добре вписувалися у його загальний теоретичний бекґраунд. Лена лишень хотіла, щоб її любили, повторював молодий психолог. Саме тому вона затіяла всю цю катавасію довкола бездомних собак, а пізніше — довкола прав людей із обмеженими можливостями.

В. Ч. навіть зустрівся з Лениними батьками, щоб розтлумачити їм всю помилковість установок, якими вони напихали дитячу свідомість доньки, відтак спричинивши такі серйозні відхилення в її психіці. Батьки, обороняючись, повторювали лишень:

— Ми любили її так, як інші батьки люблять своїх дітей. Ми її любили.

Приватне життя Лени, її стосунки з чоловіками також підтверджували концепцію В. Чубенка. Загалом

у Лени було п'ять-шість чоловіків, говорив він. Із жодним Лена не пробула довше, ніж кілька місяців. Чоловіки переважно тікали від Лени, бо вона вимагала від партнерів безперервних і безперечних доказів любові. Чоловіки мусили мінімум тричі на день запевняти Лену, як сильно і як до кінця життя вони безмежно її кохають. Про це, зокрема, говорив її колишній коханець і однокурсник, волейболіст місцевої волейбольної збірної К. Він сказав:

— Вона мене буквально замахала зі своєю любов'ю.

— А ви її любили? — спитав В. Чубенко.

— Звідки я знаю?! — відповів спортсмен.

Інший коханець, колишній лижник, а тепер працівник невеликої страхової фірми, сказав прямо, що ніколи Лену не любив, бо «вона якась така, яку не можна любити».

Третій не побажав називатися взагалі. Заявив, що ніколи не сумнівався в тому, що Лена «просто дура і по-дурному закінчить». Таких, як вона, говорив чоловік, треба ще в дитячому віці ізолювати від суспільства. Ленина сусідка по гуртожитку Василина зламала йому два ребра.

Найдовше протривали стосунки Лени і йога Павла, з яким Лена познайомилася у процесі пошуків свого великого чуда. Після невдалої першої зустрічі вдруге вони зіткнулися, коли Лена вже працювала у барі «Золота рибка». Йог Павло прийшов туди якось увечері й замовив сто грамів горілки та яблучний сік. Лену не впізнав. Зате Лена добре його пам'ятала. Вона в'їдливо вигукнула:

— Що мало статися, що жителі нірвани опустилися до звичайних смертних утіх?

Йог похмуро спорожнив свої дві склянки і пішов геть. Наступного вечора повернувся, замовив те саме. Не менш уїдливо спитав:

— І як? Знайшлася загадкова жінка, яка вміє літати і рятує нещасних людей?

— Та нема її насправді, — буркнула Лена.

— Невідомо, — сказав йог.

— Ти щось знаєш?

— Ні. Але вона могла би бути. І не бути теж могла б.

— От не розумію я тебе! — крикнула Лена.

— Бо ти все хочеш розуміти розумом, а треба розуміти серцем.

— Я тебе прошу!

Пізніше Лена казала, що ненавидить словоблудство так само сильно, як несправедливість. Бо є якась стала об'єктивна правда. Є розум, який розуміє, і є серце, яке відчуває. Навіщо плутати людей, ускладнюючи такі прості речі? Як може серце розуміти, коли його природа — відчувати? Заєць не загавкає, а пес не почне їсти капусту!

— Ти мені подобаєшся, — сказала йогові Лена, — але мені не подобаються твої спроби надати своєму життю якогось більшого сенсу, ніж воно має. Твоя справа, звичайно, але я вважаю це боягузством.

— А який сенс має твоє життя? Хіба ти не робиш те саме? Хіба не надаєш йому більшого значення?

Лена згадала про великих людей, які мали з неї вийти, і про голубого пластилінового лебедя, що перейшов їй у спадок від виховательки в дитячому садку, і про чорного вершника на чорному коні, який роз'їжджає безлюдним містом під час великих травневих гроз, і про райдугу, і про м'ясорубку.

— Я завжди думала, що моє життя особливе, — зізналася Лена вперше і востаннє (на цьому особливо наголошував В. Чубенко). — Думала, що живу заради особливої, визначної мети. Що я краща і мудріша за інших людей, що я розумію і відчуваю щось більше, ніж вони, і тому можу їм допомогти. Я вірила у свого бога, бо мій бог не міг бути богом інших, мій бог

розумніший за богів інших людей. У мене була власна думка, яка не могла бути думкою інших людей. Бо я не хотіла бути такою, як вони. Але справа в тому, що я і не є ними. Я така сама інша, як інші. Ти мене розумієш?

— Не зовсім.

Рано чи пізно настає такий момент, наполягав у своєму дослідженні В. Чубенко, коли люди із синдромом героя раптом розчаровуються у власному героїстві й більше в нього не вірять. Це називається крахом засадничих ілюзій. Крах ілюзій і для здорової психіки дуже небезпечний, вів він далі. Тому більшість людей оберігають себе від таких травм і воліють узагалі не мати ілюзій. Щоб уникнути невдачі, люди просто нічого не роблять, бо коли ти не граєш, то й не програєш. Бездіяльність — звичайний захисний маневр. У суспільстві вже давно сформувалися певні стереотипи поведінки, як треба жити і чого хотіти, щоб не програти. Ви їх усі знаєте: народитися, вчитися, працювати, одружитися, народити дітей, а діти щоб народили онуків, а онуки — правнуків. Мати свій дім, мати трьох друзів, які не забувають привітати з черговим днем народження, вірити так, як вірить решта, любити так, як любить решта, і померти тоді, коли прийде час.

Таку модель життя, хочемо ми того чи не хочемо, треба вважати здоровою, стверджував юний науковець, як завжди, без посилання на першоджерело. Лена відійшла від цієї моделі і, зіткнувшись із великим розчаруванням, уже фактично не мала шансу реанімуватися. Простіше кажучи, відтоді можна вести відлік її стрімкого падіння вниз.

Йог Павло, до речі, був єдиним чоловіком, який грав за Лениними правилами і щодня тричі повторював їй,

що любить. Здавалося, Лена повинна була відчувати щастя. І деякий час вона його відчувала. (Йог Павло і потому від Лени не відхрещувався, казав, що любив її і продовжує любити. Тепер він одружений, виховує сина, керує доволі престижною і успішною у Сан-Франциско школою східних практик. Від дружини нічого не приховує, вона теж йог, три роки прожила в Непалі, знає чотири мови, за освітою — математик).

— Ти мені теж подобаєшся, — казав Лені йог Павло, — мені не подобається тільки твоя маніакальна потреба всім допомагати.

— Я ще нікому не допомогла.

— Але хочеш.

— Я хочу тільки, щоб Пес отримала свій інвалідний візок. Це законне право безногих людей.

Ми забуваємо, закінчував В. Чубенко, що «законне право» — це насправді нісенітниця. Існують закони, а існують права, часто, майже завжди, вони заперечують одні одних. Суспільство не будується і ніколи не будувалося за принципами рівності й справедливості. Ідеального суспільства не існує, як не існує ідеальних людей. Проте існує ідеальна рівновага. Якщо хтось мудріший — значить, хтось інший дурніший. Якщо хтось щасливий — значить, хтось інший нещасний. Якщо десь ліпше — значить, деінде гірше. Лена з цим не була згодна, бо герої за природою не погоджуються з усталеним станом речей і працюють на те, щоб його зруйнувати, нічого не пропонуючи натомість. Вони борються проти, а не за. Якби на планеті жили лише герої, то від планети залишилось би тільки каміння і кістки.

Лена ніколи не читала цієї характеристики своїх психологічних проблем. Невідомо, чи змінилися б її погляди й дії, якби вона все-таки її прочитала. Можливо, Лена знала чи принаймні здогадувалася, що нею

керує і чого хоче її заколотницький дух. Єдина відмінність між автором дослідження і Леною була та, що В. Чубенко знав кінець Лениної історії, а Лена поки що ні. Навряд чи вона взагалі думала, чим закінчиться її безстрокова війна із соціальними службами Сан-Франциско. Подруга Лени, Пес, яку, між іншим, юний психолог без вагань зарахував до категорії людей зі стійким комплексом жертви, мляво просила:

— Може, не треба, Лено? Мені здається, я вже починаю потрохи відчувати свої ноги. Мені снилося недавно, що я бігаю.

Пес лукавила, бо ніг вона не відчувала і, між іншим, не відчуває досі.

— Назад відступати вже ніяк, — авторитетно заперечувала Лена. — Ми виграємо, бо правда на нашому боці. Не можна казати на біле, що воно чорне. Ми покажемо нелюдам, де раки зимують.

— А я хотіла би знати, — говорила Пес, — де вони зимують.

— От і дізнаєшся.

Протягом місяця після відмови Псові в інвалідності вони з Леною подали заяву на опротестування висновків МСЕК. Апеляція, однак, не мала успіху. Власне, її взагалі не розглядали, оскільки «не було надано всіх необхідних для цього документів».

Тим, хто хоче відмовити, згодом казала Лена, ніколи не вистачить документів. У цій країні просто неможливо зібрати їх усі. І чого вони досі не вимагають довідок, які підтверджували би смерть заявника, наприклад? Виглядала б ця довідка так: «Видано такому-то такому-то в тому, що він справді помер».

Також з'ясувалося, що Лена не мала права водночас працювати і опікуватися Псом. Опікуни повинні лише опікувати. За цю милість держава сплачувала їм місячну допомогу у розмірі п'яти гривень.

— Як можна прожити на п'ять гривень на місяць? — дивувалася Лена. — І як я можу бути опікуном, якщо Пес офіційно не є інвалідом?

Відповіді на свої питання Лена не отримала. Їй казали:

— Ми діємо лише в рамках закону.

— Та ваші закони — це якесь мракобісся! Їх придумали не для того, щоб допомагати громадянам, а для того, щоб якраз не допомогти!

Тоді Лена розпочала пікетування білого дому Сан-Франциско. Вона називала його білим, бо він справді був таким. Білим. Висока громіздка біла будівля у формі півмісяця. Там засідали всі місцеві органи влади, тому пікетувати його було дуже зручно. Лена не могла визначитися, до якої саме гілки влади в неї були претензії.

Вона принесла Пса на площу перед будинком, посадила її на постамент монументального пам'ятника трьом бандуристам і розгорнула плакат із написом «ВОНИ КАЖУТЬ, ЩО ВОНА НЕ ІНВАЛІД».

Пояснювальна записка

*Керівника департаменту соціальної політики
Богдани Іванівни Бігун
заступнику міського голови
Т. М. Мовчану,
м. Сан-Франциско,
для внутрішнього користування, не для преси
14.07.2006*

Я, Богдана Іванівна Бігун, хочу в письмовій формі пояснити Вам, Тарасе Миколайовичу, свою позицію у зв'язку з нещодавніми гучними подіями, які, без сумніву, кинули тінь на мій департамент і на мою професійну діяльність. Прочитавши цю записку, Ви зрозумієте, Тарасе Миколайовичу, що ніякої моєї вини в тому, що трапилось, нема. Я діяла лише відповідно до Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства праці та соціальної політики України, розпоряджень голови обласної держадміністрації, наказів начальника головного управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, рішень органу місцевого самоврядування, розпоряджень міського голови, Положень про департамент, а також відповідно до інших нормативно-правових актів.

Ви знаєте мене, Тарасе Миколайовичу, як порядного і виваженого працівника міськвиконкому. Ніколи у своїй роботі я не давала підстав засумніватися у власній компетенції. Мій стаж роботи на благо громади перевищує тринадцять років. За ці роки я бачила різне і зустрічалася з різними людьми, але, чесно зізнаюся, ТАКЕ відбулося зі мною вперше.

Наш департамент робить усе для того, щоб забезпечити мірою наших можливостей усіх мешканців Сан-Франциско тим, чим, відповідно до перелічених законів і т. д., ми повинні їх забезпечувати. Основну нашу увагу звернено на малозабезпечених громадян, а їх у Сан-Франциско 35 % від усього міського населення. Це дуже велика цифра, і Ви знаєте її не гірше за мене, пане Тарасе. Ми робимо все можливе, щоб нікого не залишити без допомоги, але наші сили і ресурси не бездонні. Я особисто, хоч це й не входить до моїх прямих обов'язків, п'ять годин на день п'ять разів на тиждень приймаю громадян і намагаюся тут же вирішити їхні проблеми. Щоб ви знали, за роки моєї діяльності у моїй шафі вже зібралось сотні й навіть тисячі подяк від громадян, яким я допомогла. Але ці подяки не є предметом моїх гордощів. Я працювала і працюю на благо міста. Це моя робота.

Доводжу до Вашого відома, пане Тарасе, що з громадянкою О., яка, проте, завжди називала себе Л., мені вже доводилося спілкуватися раніше. Вона приходила до мене у справі бездомних тварин. Запис про цю зустріч і про її результат за бажання можна знайти у моєму журналі відвідувань. Уже тоді, мушу сказати, в мене з'явилися сумніви щодо її адекватності. Поводилася ця громадянка дуже агресивно, відмовлялася мене почути, кидала необґрунтовані звинувачення, сама висловлювалася плутано і на-

вряд чи знала, чого конкретно хоче. Мені все ж вдалося владнати конфлікт, і, як Вам, напевно, відомо, факт неприпустимого знущання над бездомними собаками, про який ця громадянка повідомила, було негайно ліквідовано. Департамент не зупинився на досягнутому і влітку минулого року в місті було відкрито перший у регіоні притулок для чотирилапих братів наших менших. Тоді ми засвідчили наше щире прагнення будувати міську політику за принципом гуманного співіснування людини і природи.

Але, судячи з усього, що відбулося, громадянка Л. на собаках тільки тренувалася.

Знаєте, пане Тарасе, вибачте за крик душі, але особисто мене глибоко ображає така однозначна позиція деяких громадян. Що, мовляв, влада вже тому погана, що влада. Влада тільки краде і наживається. Ми з Вами знаємо, якими далекими від правди є такі звинувачення.

Уже пізніше я навела довідки і дізналася, що громадянка Л. виросла у неблагополучній сім'ї, її батьки розлучилися. В ранньому віці вона пережила психологічну травму: вихователька дитсадка трагічно загинула в неї на очах. Найкраща шкільна подруга Л. вийшла заміж у 15 років! Це, погодьтеся, багато що говорить і про саму Л. Університет вона з невідомих причин не закінчила, хоча вступила туди за державним замовленням, напевно, по блату. Декан факультету в особистій розмові повідомив мені, що Л. була безвідповідальною студенткою, вчитися їй заважала або байдужість, притаманна теперішньому молодому поколінню, або брак розумових здібностей. Це не мої слова, а слова декана факультету, людини поважної та авторитетної.

А тепер конкретніше про той випадок.

Громадянка Л. уперше з'явилася на площі перед виконкомом десь на початку березня цього року

і розпочала своє несанкціоноване одноосібне пікетування. Із собою вона привела вже згадувану шкільну подругу, ту, котра вийшла заміж у п'ятнадцятирічному віці. Внаслідок трагічного випадку ця дівчина втратила здатність ходити. Тож громадянка Л. привела свою скалічилу подругу, яку, до речі, сама називала Псом, — подумайте тільки! — і посадила її просто на холодний постамент пам'ятника, що входить до декораційного ансамблю площі Михайла Грушевського. Невідомо, чи дівчина-інвалід давала свій дозвіл на такі дії. Можливо, там також були злочинний намір і побутове насильство. Я вже звернулася до правоохоронців, щоб з'ясувати це. Інваліди в нашому регіоні, до речі, не маючи змоги за себе постояти, найчастіше стають жертвами побутового насильства.

Мене тільки одне цікавить: чому громадянка Л. не прийшла спершу до мене? Навіщо було відразу вдаватися до радикальних дій і розпочинати пікет виконкомом, ні з ким напередодні не поговоривши? Я присягаюся Вам, пане Тарасе, що знайшла би вихід із будь-якої ситуації. Моя єдина провина в тому, що я не мала найменшого уявлення про претензії громадянки Л.

На її плакаті було написано: «Вони кажуть, що вона не інвалід».

Хто таке каже, пане Тарасе?! Неозброєним оком видно, що Іванка — так насправді звати скалічилу дівчину — не може ходити. Поговоривши, ми негайно знайшли би спосіб їй допомогти. Але мені як працівникові соціальної служби досі, наприклад, незрозуміло, чому ми повинні були взагалі говорити з громадянкою Л. Хто вона така потерпілій? Кум? Брат? Сват? Звідки ми можемо знати, який був її особистий інтерес? Можливо, Л. хотіла за допомогою пільг подруги-інваліда розпочати злочинну діяльність. Зараз, правду кажучи, я майже зовсім у цьому не сумніваюся.

Протягом декількох тижнів на пікет громадянки Л. ніхто не звертав уваги. Це, звичайно, неприпустимо. Ми повинні реагувати на такі речі блискавично. Пікетування дискредитує міську владу і підриває до неї довіру. Я не вжила негайних заходів лише з однієї причини: я не знала про цей пікет. Коли по горло завалений роботою, з восьмої ранку до шостої вечора, тяжко, знаєте, за всім встежити.

Вирішальну роль у цій історії відіграли журналісти. Такого кричущого непрофесіоналізму місто ще не бачило. Замість того, щоб прийти до мене, розпитати, в чому справа, вислухати обидві сторони конфлікту і дати глядачам самостійно зробити висновок (такими є загальноприйняті правила журналістської роботи у цивілізованому світі!), ці люди обійшлися брехливими свідченнями неврівноваженої жінки і в результаті налаштували проти нас тисячі людей.

Ви знаєте, з чого все почалося. Із тієї злощасної статті в газеті та фотографії на першій сторінці. Дві молоді жінки, присипані мокрим снігом на безлюдній площі перед виконкомом, замерзлими руками тримають плакат, на якому вже нічого не можна прочитати, і великими буквами згори дано напис: «Байдужість доби — краще вмерти, ніж вижити». Я не сумніваюся, що саме з цієї фотографії все почалося. От вам яскравий приклад маніпулювання громадською свідомістю. Люди вже наступного дня після виходу газети почали збиратися на площі. Тоді, власне, я й побачила пікет уперше. Люди просто стояли перед центральним входом виконкому, не тримали ніяких плакатів, нічого не викрикували, просто стояли і мовчали. Моторошне видовище, скажу вам чесно.

Я тому й розгубилася, не знала, в чому справа. Зрозумійте, мені потрібно було спершу з'ясувати суть

громадського невдоволення, щоб знати, як поводитися. За тринадцять років роботи я вже на сто відсотків переконалася, що догодити громадськості неможливо. Їм завжди мало. Тому я витримала паузу. Думала, наступного дня стихійний мітинг розсмокчеться. Але, визнаю, помилилася. Наступного дня на площі зібралося ще більше людей. Додалися інваліди на милицях, візках, навіть на каталках, на дитячих колясках деякі. А журналістам тільки подавай черговий скандал. Вони злетілися сюди, як мухи на мертвечину. Із камерами, найновішою апаратурою. Досі, як згадаю, мурашки по тілу.

Усі ці матеріали на телебаченні! «Сан-Франциско повстало проти несправедливості!», «Інваліди Сан-Франциско оголошують голодування», «Війна за інвалідний візок триває». Жах. Від часів Помаранчевої революції я не бачила на площі більшого натовпу.

Тоді я отримала прямий дзвінок із Києва, з міністерства. У не зовсім ввічливій формі мені наказали ліквідувати мітинг якомога швидше. Разом із двома своїми заступниками я вийшла до мітингувальників. Я сказала: «Шановні, що ви хочете? Які ваші претензії?» А юрба у відповідь почала вигукувати на мою адресу образи і неприпустимі звинувачення в корупції. Ось вам справжнє обличчя протесту: люди самі не знають, чого вони хочуть, просто пару випускають. Знаєте, як то воно, коли власне життя не вдалося, то хто винен? Правильно, влада. Щось не так, хто винен? Влада. Завжди винна влада.

Нормально поспілкуватися з мітингувальниками мені не вдалося. Тому я ввечері, у позаробочий час, пішла до дівчини-інваліда додому, за місцем її прописки. Самої дівчини я там не знайшла, спілкувалася з її батьками. Люди це чесні й працьовиті. Родина багатодітна, живуть скромно. Словом, крутяться, як

можуть, щоб виховати дітей і дати їм дорогу в життя. Так, як ми всі.

Я говорила переважно з матір'ю дівчини-інваліда, пані Марією, трудящою і врівноваженою жінкою. Я пояснила їй, що все, що відбулося з її донькою, — це наслідок великого непорозуміння з обох сторін, що держава опікується своїми громадянами і що ми зробимо все можливе, щоб виправити ситуацію. Я сказала пані Марії, що за законом держава не повинна і не може вести переговори з громадянкою Л., яка ніким потерпілій не є. Законними опікунами Іванки є її батьки, її родина, ті, кому вона справді небайдужа. Пані Марія зі мною цілком погодилася. Вона зізналася, що ніколи не любила Л. і теж підозрювала за нею психічні відхилення. Вона, як і я, засумнівалася в тому, що донька прийшла на площу Грушевського добровільно. Іванка просто стала жертвою авантюристки. Ну, подумайте, хіба це нормально — називати людину Псом?!

Упродовж важкої багатогодинної розмови ми з матір'ю потерпілої дійшли компромісу. Іванці пожиттєво було присвоєно першу групу інвалідності й, відповідно, всі пільги, встановлені законом України для цієї групи інвалідності. Інвалідний візок вона могла забрати з відділку соціального забезпечення вже завтра. Протягом місяця департамент соціальної політики зобов'язався провести у квартиру, де мешкає інвалід, телефонний зв'язок, а протягом наступних трьох років родина інваліда отримає автомобіль, що також входить до пакета пільг громадян, які не здатні самостійно пересуватися.

Коли я йшла з квартири пані Марії, вона потисла мені руку і сердечно подякувала.

Я вирішила конфлікт і вважаю, що вчинила правильно. Я навіть пишаюся собою. Справедливість, як то кажуть, восторжествувала.

Батьки потерпілої забрали доньку з площі перед виконкомом, і пікет розсмоктався сам по собі. Громадянка Л., до речі, чинила батькам шалений опір, перешкоджала їм забрати нещасну каліку додому, кричала несусвітні дурниці, звинувачувала їх у всіх смертних гріхах, і мені довелося вдатися до допомоги міліціонерів. Повторюю, вона ніким інвалідові не була. Я вважаю, що Л. можна було — і варто було! — притягнути до кримінальної відповідальності за статтею «викрадення особи». Можливо, тоді вдалося б уникнути біди.

Я звертаюся до Вас, Тарасе Миколайовичу, як до колеги і як до професіонала: що я зробила не так?

12

Як вона зустріла останнього пастуха

Ця історія добігає свого кінця ось так.

Батьки Пса забрали доньку додому в блаженному очікуванні безкоштовного державного автомобіля.

Лена склала зброю і повернулася до нормальної моделі існування, тієї, яка передбачає народження, зрілість, продовження роду і смерть.

Йог Павло у паузах між заняттями йогою і медитаціями планував їхнє спільне майбутнє із невластивим східному вченню завзяттям.

Ленині батьки знову одружилися.

Ленина сусідка по гуртожитській кімнаті, металъница дисків Василина, знову просиділа в туалеті чергові Олімпійські ігри. Після закінчення змагань, коли шлунок унормувався, вона сказала: «Мені по барабану. Значить, не судъба».

Колишній професор літератури Теофіл Кролик власним коштом видав книжку під назвою «Волосисті черепахи з провінції Хенань, або Чому треба у все вірити». Після піврічного очікування на схвальну, а потім уже будь-яку рецензію він знову намагався кинутися під потяг, але суїцид завершився невдачею, бо тієї ночі потяги скасували через повінь.

М'ясник Міша почав торгувати ковбасами.

Колишні члени молодіжної організації «Рух опору» на чолі з Дарвіном створили праворадикальну партію і пройшли на виборах до міської ради. Їхнім першим проектом було перейменування вулиці Будівельників на вулицю Степана Бандери.

Знайома Лєнина лікарка Ольга Іванівна відкрила кабінет парамедицини. Основним напрямком її діяльності стало збільшення грудей без оперативного втручання і схуднення «на десять кілограмів за десять днів». З-поміж інших послуг: лікування целюліту, тренування сили волі й набуття впевненості у собі, мистецтво флірту і як вберегтися від чоловікової зради.

Місцевий кримінальний авторитет на прізвисько Монах загинув під час вибуху в боксерському клубі «Червона рута». Рештки його тіла розпізнали за вставними зубами — вони єдині залишилися неушкодженими.

Лєна, дивлячись на все це, казала, що немає нічого цікавішого, ніж спостерігати за плином часу. Бути свідком початку і розвитку якихось, на перший погляд, зовсім несуттєвих історій. Відчувати, як пам'ять розпухає, розростається в різні боки, як її стає більше і більше, як вона заповнює собою все тіло і не дає ночами спати. Пам'ять — це все, що в мене є, казала Лєна, пам'ять подібна на безрозмірну базу даних, де кожна дрібничка перебуває в хаотичному зв'язку з іншими такими самими дрібницями. І мені дуже важливо тримати їх усі в полі зору, все пам'ятати одночасно. Тому я не можу спати вночі. Щойно заплющую очі, запускається якийсь механізм пригадування, думка перескакує від одного спогаду до іншого, і деколи я боюся, що більше не повернуся назад із цієї подорожі.

— Не бійся, повернешся, — казав Лєні йог Павло і додавав: — Тобі треба вчитися забувати. Спогади —

це прив'язування себе до світу, а ти ж розумієш, що цей світ не такий уже й приємний, аби залишитися в ньому назавжди.

— Я не пам'ятаю, якого кольору в тебе очі, — не зовсім до теми відповідала Лена, — але пам'ятаю, як виглядала мамина сумка, з якою вона ходила на шоколадну фабрику, коли мені було п'ять років. Я божеволію?

Йог Павло якраз відкривав свою школу східних практик, а Лена далі працювала у барі «Золота рибка». Вона казала, що їй подобається цей хмільний акваріум, іноді сюди запливають дуже цікаві екземпляри.

Якось, наприклад, вона познайомилася тут із лісником, який жив у ближніх горах і приїхав до міста, щоб за двісті доларів продати базі відпочинку шмат своєї землі. На ці гроші він уже три дні святкував. Пив тільки віскі.

— Де би я самогон нині пив?! — казав він Лені, обіймаючи пляшку бурштинової екзотики. — Раз у житті заслужив. Віскі — то є алкоголь горян.

— А ви справжній лісник? — питала Лена.

— Справжнішого не знайдеш! П'ятдесят років лісникую! Знаю кожне дерево, кожну паршиву лисицю!

— І навіть фазанів бачили?

— Чого ж їх не бачити? Бачив. Цілу родину фазанячу бачив. Я тобі скажу по чесному, там немає на що дивитися. Самець — так, він гарний, хвіст пишний, фарби яскраві, а самка — курка куркою, буро-коричнево-сіра, очка такі тупенькі. Деколи на лужки виходять усі разом попастися, самець, самка і трійко фазанят. Я їх не то що бачив, я їх навіть їв!

І лісник наливав собі чергову порцію віскі у коньячний келих. Він був невеликого зросту, дрібний,

але хвацький, сповнений хворобливо невичерпної енергії.

Добрий гном, що втік зі сну божевільної людини, так пізніше казала про нього Лена.

Лісника звали Марусечко, про нього, між іншим, нещодавно написали в поважній київській газеті. Стаття називається «Останній пастух зубрів».

— Але що фазани, — сказав того вечора Марусечко Лені, — я зубрів бачив.

— Зубрів?

— Корови дикі...

— Я знаю, я по телевізору зубрів бачила.

— А я вживу, отак, як тебе зараз! Я їх пас!

Досі невідомо, чи брехав Марусечко, чи казав правду. Його ім'я знали на всіх центральних телеканалах і у всіх більш-менш тиражних всеукраїнських газетах. Протягом десяти років лісник бомбардував медіа і Міністерство лісового господарства листами, які починав завжди однаково: «Гвалт! Рятуйте! Ліси вирубують, звірину вистрілюють!» На жоден свій лист Марусечко не отримав відповіді.

Лені він сказав:

— Нічо, тиха вода камінь точить. У нас демократія в країні, я Конституцію читав, свої права й обов'язки знаю. Борюся тільки легальним шляхом! Пишу листи, куди можу! Всюди вже Марусечка знають, у всіх департаментах. Журналістам пишу, щоб приїхали, щоб людям правду показали.

— І що, приїхали?

— Поки що не, але чекай ще, приїдуть. Я їм тоді такий трилер розкажу! Всьо розкажу! І як ліси рубують, і як каміння з річок на свої фортеці вигрібають, як із карабінів звірину стріляють! Лосів тут тьма ходила по низовині — не знайдеш ні одного. Ведмедів пару штук

лишилося. Так вони малих ведмежат виловлюють і тримають у своїх ресторанах, як собак, на прив'язі. Бидлота, а не народ! Вовки позабивалися подалі в гори. Лисиці спаршивіли від страху. А вони до мене потім приходять із наглою мордою і кажуть: «Мовчи, діду!» Та чого це я маю мовчати?! Не дїждуться! Зі мною вже й «говорили» по-пацанськи, — це так у них називається, — і гроші тикали, немалі гроші, ой, немалі! І били мене. І стрїляли. Але з Марусечком не потягаєшся!

На цих словах Лена вже хотїла залишити лїсника наодинці із беззаконням у лїсовому господарствї та пляшкою віскї, але Марусечко схопив її за руку і прїтягнув до себе. Шепнув тихо:

— Я тобі секрет відкрию. Найгїрше — це ці стрїлки в погонах.

— Мисливці?

— Які мисливці?! Про що ти говориш? У нас хїба мисливці є?! Це стрїлки, душогуби, скотиняки! Покупували собі за тисячі доларів караїни і прїїжджають на ОТДИХ! Стрїляють коли і що хочуть. Вони би й людей так само стрїляли, але бояться поки. У них нї совїстї нема, нї страху. Їм що Червона книга, що Зелена — всьо фіолетово! Понажираються, як свинї, ледве на ногах стоять і стрїляють. І нїчого не бояться, бо самї в погонах, розумїєш, про що я?

— Розумїю.

— Без погонїв воно нїхто! — палко виголошував свою промову лїсник. — Одоробло куцоноге! Черево звисає, пика червона, щоки надутї, хоч бери і шилом проколюй! Але в погонах воно має владу і нїчого не боїться. Нї закону не боїться, нї кари небесної. Бо, от скажи менї, як можна в зубра стрїляти?! Воно ж коро- ва, стоїть і дивиться на тебе довірливими очима!

Стаття «Останнїй пастух зубрїв» з'явилася не через на- полегливого лїсника Марусечка, а через несподївану

увагу громадськості до винищення в Україні тварин, занесених у Червону книгу. За пропозицією київських природоохоронців увесь рік було проголошено роком зубра. Тоді, власне, оприлюднили аматорське відео з нелегальних полювань, і, треба сказати, Марусечко мав рацію: мисливці були п'яні вдрабадан, а зубри, коли в них стріляли з п'ятиметрової відстані, просто стояли і довірливо дивилися в дуло карабіна.

Урядові департаменти, коментуючи це відео, спочатку наполягали на тому, що його сфальшовано, пізніше — що зубрів стріляють із благородною метою порятунку сільського господарства (а не тому, що голова самця на чорному ринку коштує десятки тисяч умовних одиниць). І стріляють лише хворих тварин. Тих, які все одно не переживуть зиму.

На підтвердження теорії шкідництва знайшлися «фермери», які божилися, що стадо зубрів затоптало їхній урожай. «Звичайні селяни» зі сльозами на очах запевняли, що «буквально вчора» зубри розтщили їм стодолу й паркани.

«Це ж небезпечні тварини! — запевняв на пресконференції один із урядовців. — Вони не повинні ходити по селах! Їхнє місце в зоопарках і вольєрах!»

Журналісти у відповідь почали збирати історії про зубрів, і деякі з них справді нагадують трилери.

В одне село, приміром, забрів поранений зубр, якому чудом вдалося вижити після чергового полювання. У селі тоді якраз відбувалося щорічне свято урожаю. Поруч із пам'ятником невідомому солдату, у самому центрі, спорудили невеличку сцену, і сільський хор у складі чотирьох баб увесь день виводив на чотири голоси українські народні пісні. Поранений зубр у розпал дійства, на очах у сторопілих мешканців села, виліз на сцену і розпачливо зарикав. Хористки від страху зіскочили зі сцени, і одна

при цьому мало не вбилася. Коли всенародна паніка вщухла, селяни почали міркувати, що із зубром робити. Один сказав: «Та це ж як корова! А що з хворою коровою роблять?!»

Чоловіки попринесли з дому сокири і дорубали зубра. М'ясо розподілили між собою. І зробили це, очевидно, не зовсім справедливо, бо той, кому зубрятини не дісталось, поскаржився в обласне управління охорони природи. Так ця історія стала відома. Міліціонери приїхали, опитали населення, хотіли когось заарештувати для профілактики, але так і поїхали ні з чим, бо довелось би арештовувати все село. Молодий совісний міліціонер потім розповідав журналістові, що не міг із селянами говорити, бо «їхні очі були якісь такі вдоволено червоні, ніби вони щойно людського м'яса скуштували».

Інша історія стосувалася дрібного м'ясокомбінату, який таємно виготовляв із зубрятини делікатесні консерви. Називалися консерви «Біловезька пуща», і їх іще донедавна можна було знайти на столах київських високопосадовців.

У статті «Останній пастух...» ішлося про стадо зубрів, останнє в регіоні, і про їхню трагічну кончину. Всього шість голів.

Лісник Марусечко розповідав журналістові:

— Я зразу їх помітив. Сліди побачив у лісі. Ну, думаю, біда, раз вони аж сюди забрели. Не вбережу. Пас їх кожного дня. Вийду зранку в ліс і думаю так сам до себе: «Ну, де сьогодні мої корови?». Аж бачу — пасуться на галявині. Такі гарні, горді тварини. Як підходиш ближче, відчуваєш цю міць, го-го! Два Клички вкупі не змогли би підняти зубра. Це махіна! Я собі мовчу, нікому й слова не кажу, аби лиш не дійшло до стрілків у погонах. На зиму з'явилося мале теля. Ну, думаю, тепер

точно постріляють. М'ясо дорослого зубра недобре, жорстке, а телятина, навпаки, ніжна. Приїдуть, думаю, Новий Рік справляти, гади. І як у воду дивився. Ніби сьогодні пам'ятаю... Старий Новий Рік, 14 січня, ранок, сніг усюди лежить, благодать. Де мої корови, думаю собі. Вийшов у ліс, бачу, стоять на галявині колом, теля в центрі — це вони так потомство захищають. Аж із другого боку джипяра їде. Зубри сполошилися і кинулись бігти. Навчені вже, мабуть, були, бо так просто вони не тікають, стоять собі. Зубри біжать узліссям, я біжу лісом між деревами, а джип суне, як танк, полем. Йому море по коліна. Біля річки зубри стали, бідолахи, не знали, що робити. Лід того року не дуже товстий був, тепла зима, але іншої надії не було. Зубри вибігли на кригу, надіялися, що проскочать, але лід під вагою тріснув, і всі як один під воду пішли. Їхні тіла я аж у квітні повиловлював. Написав лист у Київ, мов, були зубри і вже нема, номер джипа написав, усьо написав. Мовчок.

Свою розповідь гостроязикий лісник закінчив так:
«Прівет вам, бузувіри, з порожніх лісів!»

А тієї ночі, задовго до виходу статті, Марусечко хитро усміхнувся Лені й заявив, що ніколи не буває поганого, яке не мало би хоч трохи доброго.

— Шість утопилося, — сказав він. — Я це на власні очі бачив. А теля на березі лишилося. Я думав, зараз його застрелять. І дійсно, з джипа вийшов товстун, п'яний, ледве ноги суне. Витягнув карабін. А я не міг на це дивитися, не міг і все. І зробити нічого не міг. Тому пошкандибав собі додому. Сльози очі заливали, так я тобі, Лено, скажу по правді. Прийшов додому, сів на ґанку, тоді морозяно було, але сонячно. Такий гарний день, така краса навко-

ло, сніг іскриться, а я плачу, як дитина. Бо жаль мені було цих тварин, розумієш? Серце розривалося, правду тобі кажу. А тоді сталося чудо.

— Чудо?

— Чудо. Справжнє чудо. Я дотепер не знаю, що воно було таке. Хочеш вір, хочеш не вір, твоя справа. Не знаю, може, у мене в голові помішалось, всьо може бути.

— І що сталося?

— Сиджу на ґанку, чую, щось несеться в повітрі, таке ніби птах, але гіга-а-антський. Я протер очі й не повірив. І ти не повіриш. Жінка летіла. Чесне слово тобі даю. Жінка, нормальна, жива, як оце ми з тобою, нічого такого, але ніби якась сила її в повітрі тримала. А вона тримала в руках зубрення. Як примудрилася його з-під карабіна вкрасти — поняття не маю. І я тобі скажу, теля було зовсім мале, але кілограмів двадцять-тридцять важило. А їй хоч би що. Поклала його переді мною і сама на землю стала. Я проковтнув язик. Ну, думаю, поїхав у мене дах будь здоров. Усьо, пора в дурдом на Цоколівці здаватись. А вона мені каже: «Візьміть собі зубрення, я вас дуже прошу». Ну, я трохи очухався, відповідаю: «Візьму, чого ж не взяти». Вона подякувала і полетіла геть.

Лена теж налила собі віскі. Її руки тремтіли, серце калатало.

— Думаєш, я здурів? — запитав Марусечко.

— Не думаю. Цю жінку вже багато людей бачило.

— На голові мала хустку жовту, у бордові квіти, здається.

— Я би теж хотіла з нею зустрітись, — замріяно сказала Лена. — Якщо вона існує, то це багато що змінює.

— Ех, як гуляти — то вже гуляти! Давай нову пляшку.

Додому Лена повернулася аж під ранок. Останнім, що вона бачила, коли засинала, було безкрайне поле. На полі пасуться гігантські волохаті корови. Усміхнені лосі з розлогими кронами рогів походжають недалечко. Вовки урочисто виють по чотирьох боках. Ведмеді смокчуть вимашчені диким медом лапи. А поміж квітучих трав шурхотить сімейство фазанів, якому немає чого боятися, бо лисиці давно спаршивіли від страху.

Як вона побачила темінь, щоб побачити світло

Цоколівка — це великий будинок з одним довгим темним коридором. Хто в нього вступив, той уже не мав дороги назад. Тому, напевно, Цоколівку ще називають трясовиною, баговинням, мочарами. Також кажуть, що якщо довго вдивлятися у темінь цоколівського коридору, то темінь починає вдивлятися в тебе.

Лену привезли сюди влітку 2006 року. Вночі. Спочатку тримали в окремій кімнаті, потім перевели до загальної. Там, власне, я з нею й познайомилася.

Перше, що я записала про Лену, було:

«Худа, бліда, курить, виглядає нормальною, але тут багато нормальних. У чому її секрет?»

Уже потім я зрозуміла, що ніякого секрету не було. Лена ніколи нічого не приховувала. Вона була саме тою, якою здавалася. Такою, як про неї думають, що вона є.

Ми багато говорили, і кожну нашу розмову я ретельно записувала, бо в мене така звичка. Коли я записую, то можу бути спокійна, що нічого не забуду. Лікарі вважають мою звичку одним із головних проявів хвороби.

Лена, коли її тільки привезли, постійно плакала. Плакала дуже голосно, завиваючи, і її плач органічно вливався в тутешнє загальнє звукове тло. Тут

узагалі люблять поплакати, люблять позавивати. Єдина приємність Цоколівки саме в цьому — можеш дозволити собі робити все, що соромився чи боявся робити на волі. Тут можна плакати скільки влізе. Можна кричати несамовитими голосами. Можна кривлятися. Можна гладити чуже обличчя, і одна так постійно робить: як бачить когось, то гладить, гладить, гладить. Словом, тут дозволено все, що заборонено на волі. Але заборонено те, що на волі дозволяється. В цьому й фокус.

Ось як Лена сюди потрапила. Вона розповідала цю історію багато разів, завжди однаково, тому неточностей і непорозумінь бути не може.

Якось увечері давня Лєнина подруга Пєс зателефонувала, щоб привітати з днем народження. Потім сказала:

— Ти ображаєшся на мене, Лєно? Вибач, що я така слабовольна.

— Пєс, я не ображаюся на тебе, — відповіла Лєна. — Звідки ти це взяла?! Навпаки, я пишаюся тобою.

— Пишаєшся?

— Пишаюся! Ти молодець. Ти стільки пережила і все одно не здаєшся. Ти не слабовольна, ти сильна. Ти сильніша за мене.

Пізніше Пєс усім хвалилася, що Лєна назвала її сильнішою за себе.

— Як новий візок? — спитала Лєна. — Ти виїжджаєш надвір? Тепер ти майже незалежна, правда?

— Ну... — і Пєс захлипала в слухавку. — Я виїхала один раз. І знаєш, Лєно, дуже приємно було. Дуже.

— Чому тільки один раз?

— Бо візок зламався.

— То нехай відремонтують.

— Його не можна відремонтувати. Треба новий.

— То нехай батьки підуть у соцзабез, напишуть заяву, тобі видадуть другий.

— Вони пішли, заяву написали. Тепер треба чекати.

— І як довго?

Пес знову захлипала.

— Розумієш, Лено, візок у соцзабезі видають раз на п'ять років. Такі закони. Якщо мій зламався раніше, то вже нічого не можна зробити, треба чекати п'ять років або купувати за свої гроші.

— Чого ж він так швидко зламався, твій візок?!

— Напевно, я винна, необережна була.

Тоді світ похитнувся під Лениними ногами. Наступного дня вона фурією влетіла до обителі керівника департаменту соціальної політики Сан-Франциско Богдани Іванівни Бігун.

— Ах ви ж брехуни нещасні! — крикнула Лена. — Як можна так брехати людям!

Богдана Іванівна сиділа за своїм прибраним столом і усміхалася. Вона нетерпляче чекала на цю зустріч.

— Заспокойтеся, — сказала вона солоденьким голоском. — Що сталося? Ми з вами вже, здається, зустрічалися. Вас Олена звати, так?

— Лена! Мене звати Лена!

— Ну, Лена — це начебто російською, а ви все-таки українка...

— Її візок зламався на першій прогулянці!

— Чий візок? — солоденько перепитала Богдана Іванівна.

— Ви самі знаєте чий. Моєї подруги. Її візок зламався. Я його бачила — це не візок, а корито! Пластмасове китайське барахло! На ньому хіба що з одного кінця кімнати в інший без загрози життю можна переїхати. А якби вона собі на вулиці шию зламала?!

— Давайте стихимо тон розмови.

Лена замовкла й сіла на стілець навпроти чиновниці.

— Відділ соціального забезпечення, — сказала Богдана Іванівна, — видає інвалідам ті візки, які за купує держава. Ми особисто не вибираємо візків. Які нам присилають, такі ми видаємо громадянам. І так, вони китайські. Держава не може наразі дозволити собі за купувати, наприклад, німецькі візки. Вони кращої якості, це правда, але значно дорожчі.

— Але на тих візках, що ви видаєте, небезпечно їздити. Вони ламаються, як сірники.

— Це питання не до мене, зрозумійте!

— А що тепер моїй подрузі робити? Вона знову без коліс.

— За законом ми, на жаль, видаємо візок лише раз на п'ять років. Такий закон. Ми нічого не придумуємо. Вашій подрузі треба було обережніше поводитися з візком. Ці візки пройшли державне тестування. Їх, коли з ними обережно поводитися, деколи вистачає і на довше, ніж п'ять років.

— Слухайте, — сказала Лена, — скажіть мені правду, не ховайтеся за законами.

Богдана Іванівна стрепенулася:

— Якої вам треба правди?! Яка тут іще правда може бути?!

— Ви пообіцяли батькам моєї подруги візок, телефон і автомобіль, але нічого з обіцяного не виконали.

— Візок ми дали! Ми не винні, що ваша подруга така розтелепа. Телефон от-от проведуть! Там, здається, майстер зі встановлення серйозно прихворів...

— Ви просто хотіли заткнути їм рота, щоб не протестували більше.

— А проти чого особисто ви протестуєте, га, Лено? — переможно сичала Богдана Іванівна.

— Вона моя подруга.

— Ну, то йдіть, допоможіть вашій подрузі! Зробіть щось. Купіть їй візок. Що ви до мене причепилися?

— Я не причепилася до вас. Це ваша робота. Ви ж замість того, щоб допомагати інвалідам, тринькаєте їхні гроші. Хіба не так? Скажіть мені правду. Ви ж замовляєте нормальні візки, а видаєте дешеве барахло. Різницю розподіляєте між собою...

Лена зблідла, її нудило, пізніше вона сама казала, що нудило так, ніби наїлася отруєних грибів або ніби шкірка іспанського помідора пристала до стінок шлунка. Таке стається з людьми, коли вони переживають великий стрес. Організм на фізичному рівні прагне очищення.

Богдана Іванівна верещала:

— Це нахабна брехня! Мені не потрібні гроші інвалідів! Візки пройшли державне тестування! Вони придатні до експлуатації!

— Покажіть мені документи, які це підтверджують.

— П'явка, я викличу міліцію! Причепилася і кров мою смокче!

— Покажіть мені документи.

Богдана Іванівна відвернулася до вікна, щоб узяти себе в руки. Вона шість разів вдихнула і видихнула. Вдихала через праву ніздрю, видихала через ліву. Напевно, вивчила цей прийом із посібників «Як зберегти нерви у конфліктних ситуаціях». Повернулася вже спокійна, із сіро-залізно-блідим обличчям. Такими обличчями можна цементувати каркаси багатоповерхівок.

— Залиште мій кабінет, — сказала. — Я не зобов'язана з вами говорити. Ви інвалідові ніхто. Ви просто істерикувата незадоволена власним життям баба, от ви хто.

— Богдано Іванівно, — раптом благально заговорила Лена, — я розумію, це така система, ви не можете

змінити її самотужки. Але ви можете змінити себе. Можете допомогти хоча б комусь, хоча б трохи. Ці люди — каліки. Багато хто з них шкодує, що вижив. Допоможіть їм, і ви відчуете, як це приємно — допомагати, а не брехати.

Богдана Іванівна підійшла до Лени і схилилася так, що Лени було видно червоні прожилки в білках її очей, було видно райдужні оболонки, в яких усі кольори змішалися в один незворотний колір болота і гнилизни.

Богдана Іванівна шепнула Лени:

— Ти нічого не доб'єшся, Лено. І подруга твоя заплісніє у своїй смердючій норі, поки щось від мене получить. Не треба було гратися в демократію, я тебе попереджала. Сміється той, хто сміється останній.

На цих словах чиновниця засяяла каламутним світлом втіленої помсти. Лена дивилася на це світло і нічого не бачила. Світ удруге похитнувся, але цього разу з такою силою, що, як пізніше казала Лена, у неї стався землетрус мозку.

Вона схопила Богдану Іванівну за шию і, що було сили, її стисла. Богдана Іванівна захрипіла і заборсалась. Лена стискала шию сильніше й сильніше. Вона нічого не бачила і нічого не чула. Шия нагадувала їй шланг старенького пилососа, який раптом з'їхав із котушок і, замість всмоктувати сміття всередину, почав це сміття із себе видувати. Лена мусила його зупинити. Вона кричала:

— Замовкни! Згинь! Я не вірю, що ти є! Я не вірю, що таке буває!

Обличчя Богдани Іванівни посиніло, губи надулися, очі почали вилазити з орбіт. Вона пробувала вислизнути, хапалася руками за Ленині руки навколо своєї шиї, дряпалася, але лещата Лени тепер були такими ж залізними, як спершу посмішка Богдани Іванів-

ни. Пізніше Лена казала, що навіть у роті відчувала смак заліза. Її руки стали залізними, залізними стали м'язи і навіть кров у жилах.

До кабінету зазирнула секретарка Богдани Іванівни і забила тривогу. На її вереск збіглися чиновники з усього поверху. Вони безпорадно стояли у дверях і дивилися, як Лена душить керівника департаменту соціальної політики. Один зі свідків розповідав пізніше, що розгубився і не знав, що робити.

«Таке не щодня стається, — повторював він, — ви би тільки бачили лице Богдани Іванівни, сине і розпухле, як у жаби, я було, грішним ділом, подумав, що це проявилось її справжнє нутро. Людиною вона була, скажемо чесно, підлуватенькою. Ходять чутки, що вона організовувала в місті криваві собачі бої. Собак брали з притулку для бездомних тварин».

Нарешті двоє чоловіків кинулися колезі на допомогу. Розімкнути Леніні руки, казали вони, було тяжче, ніж щелепи бультер'єра.

«Ця дівчина мала у сто разів більше сили, ніж ми, два здорових мужики разом узяті. Ми були переконані, що Богдану Іванівну не вдасться врятувати. Ми вдарили нападницю по голові, але їй нічого не сталося. Голова у неї була як свинцева куля. А за секунду дівчина сама раптом обм'якла і впала на підлогу».

Коли в кабінет увірвалась охорона, Лена лежала під столом і не ворушилася. Хтось потім стверджував, що в неї з рота йшла піна, але це неправда. Ніякої піни не було. Лена просто лежала і широко розплющеними невидючими очима спостерігала, як виносять із кабінету Богдану Іванівну, потім — як виносять її, як везуть спочатку у відділок міліції, як щось запитують, як минає кілька днів, як приходять Леніні батьки

і плачуть над нею, як приходить якийсь чоловік і світить ліхтариком їй в очі, як чоловік каже: «Наш клієнт, ми її забираємо», — і як її знову кудись везуть, як вона йде довгим темним коридором і як темінь цього коридору вдивляється в неї, ніби кажучи: «Привіт, я так довго на тебе чекала».

Богдана Іванівна пролежала у лікарні декілька днів, оклигала і повернулася до роботи. Тоді, власне, вона написала начальству пояснювальну записку, де виклала своє бачення передумов трагічного випадку. Було скликано закриту раду за участі мера і двох його заступників, і рада одностайно вирішила, що звільняти Богдану Іванівну з посади немає підстав. Богдана Іванівна на очах у ради просльозилася і сказала: «Дякую вам за підтримку! Це для мене такий стрес, передати не можу! Отак помагаєш людям, зі шкури пнешся, а яка плата...» Синці на її шиї були сині, аж чорні.

Суд визнав Лену неповносправною і призначив примусове лікування в психіатричній лікарні суворого режиму. Спочатку, остереігаючись нового нападу агресії, її тримали в окремій кімнаті, потім перевели до загальної.

Перше, що сказала мені Лена, було: «Якби сам Шнайдер приїхав зі Швейцарії подивитися на свого колишнього учня і пацієнта, то й він би тоді, махнувши рукою, вигукнув: "Ідіот!"»

Що ця фраза мала означати, я не знаю, ймовірно, якась цитата, але ніяк не можу відгадати, звідки.

Ми багато говорили. Я коротко пояснила Лені стан справ. Що в Україні мільйон божевільних. Але, можливо, цілих вісім мільйонів. Найпоширеніші захворюю-

вання: алкоголізм, шизофренія, недоумство. У мене особисто шизофренія — я мушу все, що почую і що думаю, записувати. Спочатку записувала на руках, потім на інших частинах тіла. Мене забрали сюди, коли я взялася за внутрішні органи. Записувати всередині себе було би в стократ надійніше. Лена зі мною погодилася.

Її діагноз я не могла визначити самотужки. Лена виглядала цілком нормальною, коли перестала завивати ночами.

Хоча іноді вона поводитися все-таки дивно.

Через півроку, наприклад, вона написала заяву головному лікарю, що хоче відмовитися від українського громадянства і що це її законне право. Що вона українка за національністю, але громадянкою держави Україна більше не може бути, бо не вважає закони цієї держави прийнятними для себе. Головний лікар долучив Ленину заяву до історії її хвороби.

— Я наполягаю на своєму, — говорила йому Лена. — Я відмовляюся від громадянства.

Лікареві обридло це вислуховувати, і він проконсультувався зі знайомим адвокатом. Йому взагалі-то було однаково, громадянами якої країни є його пацієнти. Але з'ясувалося, що відмовитися від громадянства Лена не може, бо відбуває покарання за порушення чинного українського законодавства.

— Яка хитромудра пастка, — сказала Лена і більше до цієї теми не поверталась.

Наступні події були ще дивнішими.

Лена, наприклад, просила керівництво Цоколівки залатати діру в стіні нашої кімнати, хоча я можу засвідчити, що ніякої діри в стіні не було. Штукатурка обсипалася у багатьох місцях, це правда. Наша сусідка Яха, котра стверджувала, що вона з Чечні, але

насправді десь з-під Коломиї, любила моїми олівцями подовбати стіни, але ці сліди теж було важко назвати дірами. Врешті Лена завісила стіну білим простирадлом і заспокоїлася. Деколи вона дивилася на простирадло так, ніби когось там бачила чи хотіла побачити.

А якось вночі сталося неймовірно.

Яха, дочекавшись, поки всі заснуть, крадькома хотіла з'їсти яблука, які Лені з волі передали батьки. Яха дуже любила яблука, і груші, і сливи, і взагалі все, що можна було з'їсти. Ми це знали, тому ховали передачі під матрац, або під подушку, або навіть прив'язували до себе торбину з ласощами. Лена ніколи так не робила. Вона не була жадібною, і Яха цим користувалася.

Так от. Яха тихцем встала і рушила до Лениного ліжка. Під ліжком, на спокусливій видноті, повинна була лежати заповітна торбина з яблуками.

Пізніше Яха казала, що відразу помітила якусь «нестиковку». Щось у кімнаті змінилося, але вона ніяк не могла збагнути, що саме. Крізь маленьке заґратоване вікно пробивалося тьмяне світло місяця. Яха стояла посеред кімнати і розгублено вдивлялася у зловісні тіні, поки врешті зрозуміла, в чому справа. Тоді вона закричала:

— Вставайте! Вставайте! Сталося щось страшне! Вона зникла! Її немає!

Ми ліниво висунули з-під ковдр голови.

— Яха, що зникло? Яблука зникли?

— Лена! Разом із ліжком! Ліжка нема! І Лени нема!

Ми всі попідводилися на крик, загалом шестеро.

Яха не брехала.

Там, де ще ввечері стояло Ленине ліжко, було порожньо, тільки торбина з яблуками слухняно чекала на свого злодія. Жінки, попри те, що усі вони вже

давно втратили відчуття реальності, раптом почали хреститися.

Я підвела голову догори і тоді його побачила.

Ленине ліжко висіло у повітрі під стелею, ніби його хтось тримав там невидимими руками. Лена мирно спала в ньому, скрутившись калачиком. Жінки пороз-зявляли роти, а ліжко поволі безшумно опустилося вниз, точнісінько на своє попереднє місце. Лена за-спаним голосом сказала нам звідти:

— Дівчата, що таке?

Я, чесно зізнаюся, теж перехрестилася.

Лена роззирнулася довкола. Ми всі обступили її і взялися обмацувати ліжко, ніби хотіли переконатися, що воно справжнє, а не плід нашої хворої у бук-вальному сенсі цього слова фантазії.

Ліжко було як ліжко.

Лена була як Лена.

Тільки якась незбагненна радість проступила на її обличчі.

— Лено, що це було? — спитала я.

Лена усміхнулася мені так, наче переживала у цей момент омріяне прозріння, ніби щось далось їй, про що вона навіть попросити не насмілилася б. Я обережно шепнула їй:

— Лено, ти що, вмієш літати?

Вона промовчала. Якщо Лена й знала відповідь, то так ніколи мені її й не сказала. Боялася, напевно, що не зрозумію.

Коли настало тепло, нас почали випускати на кіль-ка годин у парк погуляти. Територію Цоколівки об-несено високим непролазним муром. Ми бродили поміж старими деревами кожен своєю стежкою. По той бік муру в подібному парку так само бродили по-між деревами наші близькі друзі по нещастю: нарко-мани й алкоголіки. Цоколівка сусідила з обласним

наркодиспансером. Там колись екс-професор літератури Теофіл Кролик годував горіхами хитрих рудохвостих білок.

Яха, коли нас уперше вивели на прогулянку, переконувала медсестер не випускати з кімнати Лену. Яха кричала:

— Не пускайте її! Вона втече! Не пускайте!

Медсестри Яху не слухали. Вони вже давно навчилися ігнорувати те, що безперестанку говорять їм пацієнти. Пізніше медсестри тяжко каялися, бо втратили надбавку до своєї зарплати за недбальство.

Я всюди ходила за Леною і записувала кожне її слово. Я знала, що в мене мало часу. Я питала її:

— Лено, хто ти?

А Лена, сміючись, відповідала:

— Я людина п'ятої генерації.

— Ти ж не залишиш мене?

А Лена відповідала:

— Залишу. Ти чудово обійдешся без мене.

— Не обійдусь!

— Обійдешся.

Йог Павло декілька разів приходив сюди. Вони з Леною сиділи на лавочці в лікарняному парку і трималися за руки. Йог Павло спохмурнів, схуд, виглядав неохайно й занедбано.

— Ти скоро вийдеш звідси, — казав він Лені.

— Угу, — відповідала вона.

— Ти ж не божевільна. У тебе просто стався нервовий зрив. Таке минає. Із багатьма людьми стаються нервові зриви.

— Угу, — повторювала Лена.

— Тобі просто нарешті треба почати жити для себе. Себе рятувати, а не інших. Інші не потребують допомоги, я казав тобі це раніше.

Лена продовжувала угукати, і йог Павло йшов геть, згорбивши своє натреноване пластичне тіло до невпізнаваності.

Напередодні свого зникнення Лена написала йому листа, в якому просила вибачення і бажала всього найкращого. Вона писала:

«Давно-давно мені сказали, що є добро і є зло. І що порядна людина повинна бути доброю. Це її обов'язок. Я вирішила для себе, що я така. Добра. І чекала, коли нарешті зможу свою добрість довести, показати, використати. Але час минав, і нічого не ставалося. Я нічого доброго не зробила. Навпаки. Прагнучи вчинити добре, я скоїла зло. І тепер я думаю, то що таке насправді добро? Ми знаємо, що є зло, але що таке добро, га?»

Йог Павло нікому не показував цього листа, бо боявся, що написане в ньому завадить Лені вийти на свободу. Він чекав на неї і чекав би як завгодно довго, якби Лена раптом не зникла безвісти.

Коли це сталося, він прийшов до мене, щоб я розказала йому правду. Приніс мені багато нових зошитів і олівців. Приніс яблук і цукерок, які потім крадькома виїла Яха.

Йог Павло чомусь був переконаний, що Лену закатували в Цоколівці і тепер намагаються просто приховати злочин. Закопали її тіло десь на території парку — і кінці в воду. Він навіть написав заяву в міліцію, в якій наголошував, що обставини Лениного зникнення дуже дивні і треба провести розслідування. Бо коли люди зникають у психіатричній лікарні суворого режиму, висновок напрошується сам собою. Про Цоколівку справді ходило багато різних жахливих легенд, пацієнти тут часто і підозріло вмирили, але ніколи не зникали, на цьому я наполягаю. Я йому так і сказала:

— Лена не вмерла, вона живе.

— Де вона?

Йог Павло весь трясся від напруження, він сам був за крок до нервового зриву. Я не знала, чи варто йому щось розповідати.

— Розумієте, — сказала я, — Лена сама вирішила залишити це місце. Я просила її побути з нами ще трохи, але вона відмовилася.

— Як вона могла вийти звідси?! Цоколівку охороняють краще за тюрму!

— Вона не вийшла.

Йог Павло тяжко зітхнув, повний відчаю і скорботи. Він був дуже втомлений, я порадила йому піти додому й виспатися.

— Розкажіть мені, — благав він, — я так більше не можу!

Мені було шкода його. Я подумала, що краще знати неймовірну правду, аніж імовірну брехню. Тому я сказала:

— Лена вміє літати. Вона полетіла звідси.

— О, я вас прошу! Не меліть дурниць! — Він зірвався на ноги і швидко, майже бігцем, рушив до виходу.

Я проводила його поглядом, мені було справді дуже шкода.

Працівники лікарні, а потім працівники правоохоронних органів допитували мене ще багато разів. Я всім відповідала одне й те ж: що нічого не знаю й нічого не бачила. Їм потрібно було закрити справу, я розумію. Але мої свідчення навряд чи в цьому допомогли б. Я людина маленька. Моє завдання — записувати, а не говорити. У кожного своє завдання, так казала Лена, кожен має робити своє.

Коли я сиджу в парку на лавочці в компанії рудохвостих білок і дивлюся в голубе небо, деколи мені зда-

ється, що я її бачу. Що вона летить комусь на допомогу, поспішає. Часто я уявляю собі також, як вона мчить у повітрі, тримаючи в руках врятоване зубрення, і від цього мені стає особливо добре, напевно, тому, що тварини в біді викликають сильніше співчуття, ніж люди. Лена кладе зубрення на землю перед приголомшеним лісником і каже:

— Візьміть його собі, будь ласка.

А лісник відповідає:

— Візьму, чого ж не взяти.

І мені стає дуже добре, коли так думаю.

Лена залишила мені на пам'ять дві речі: голубого пластилінового лебедя і жовту хустку в бордові квіти, ту саму, яку її покійна бабця називала американською. Я бережу лебедя і хустку, бо, можливо, Лена колись захоче забрати свої скарби назад.

Я могла б іще багато чого написати, але у моїй роботі дуже важливо вчасно поставити крапку і почати все заново. Завершу так, як це зробила би Лена, якби не вважала, що слова — це марнування часу і розуму:

«Такі-то бувають історії. Але історії, звичайно, бувають ще й не такі...»

ЗМІСТ

1. **Як вона називала себе та інших** 7
2. **Бог на небі і на землі** 24
3. **Як вона пообіцяла собі не з'їжджати з розуму** 37
4. **Сціоподи, арімаспами та інші песиголовці натурфілософії** 51
5. **Як вона пізнала ази валеології** 79
6. **Як вона відмовилася бути паном** 94
7. **Як вона шукала і не знайшла** 110
8. **Як вона захищала мале, щоб не напали на велике** 142
9. **Війна за нерухомість** 166
10. **Трохи теорії** 196
11. **Пояснювальна записка** 205
12. **Як вона зустріла останнього пастуха** 213
13. **Як вона побачила темінь, щоб побачити світло** 223

Літературно-художнє видання

МАЛЯРЧУК Таня
Біографія випадкового чуда
Роман

Головний редактор *С. С. Скляр*
Відповідальний за випуск *К. В. Шаповалова*
Редактор *Б. В. Матіяш*
Художній редактор *Т. М. Коровіна*
Технічний редактор *А. Г. Верьовкін*
Коректор *О. О. Невєжина*

Підписано до друку 11.06.2012. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Verdana». Ум. друк. арк. 12,6.
Наклад 7000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ВАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11.
Свідоцтво ДК № 2891 від 04.07.2007 р.
www.globus-book.com

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

**ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб “Клуб Сімейного
Дозвілля”»**

61140, г. Харків-140, просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

КИЇВ

ПП «Букс Медіа Тойс»

04655, м. Київ, просп. Московський, 10-Б, оф. 33
тел. +38 (044) 351-14-39,
+38 (067) 572-63-34,
e-mail: booksmt@rambler.ru

ЛЬВІВ

ТОВ «Книгообрій»

79035, м. Львів, вул. Бузкова, 2
тел. +38 (032) 245-00-25
e-mail: machaon@lviv.farlep.net

ДОНЕЦЬК

ТОВ «ІКЦ “Кредо”»

83096, м. Донецьк, вул. Куйбішева, 131-Г
тел. +38 (062) 345-63-08, +38 (062) 348-37-92, +38 (062) 348-37-86
e-mail: fenix@kredo.net.ua
www.kredo.net.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88

e-mail: support@bookclub.ua

Інтернет-магазин: www.bookclub.ua

«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Малярчук Т.

М21 Біографія випадкового чуда : роман / Таня Малярчук. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. — 240 с.

ISBN 978-966-14-4224-4 (PDF)

Лена з дитинства була особливою: без царя в голові, навіть Бог у неї був позичений. Якось Лена облишила молитися — і нічого, грім не побив, і кульова блискавка, що колись спалила її улюблену виховательку, оминула. Але втратити віру в чудо їй не дала диво-жінка, яка нагодилася рятувати її земляків, поки сама, уже доросла, Лена тренувалася на бездомних собаках. Чим обернеться власна спроба героїні допомогти ближньому — польотом над гніздом зозулі чи вознесенням?

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР